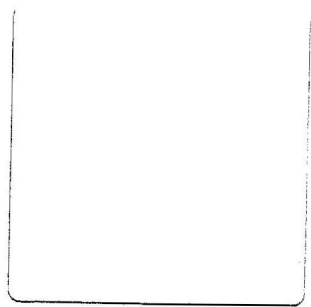

*Esélyegyenlőtlenségek
a mai magyar társadalomban
– konferenciakötet –*

Szakkollégiumi Füzetek III.

TTG+ 360 E 9

*Esélyegyenlőtlenségek
a mai magyar társadalomban
– konferenciakötet –*

PTE Egyetemi Könyvtár

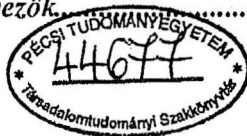

P000534487

Szakkollégiumi Füzetek III.
2003

Tartalom

Előszó.....	5
A konferencia programja.....	6
Göncz Árpádné fővédnök köszöntője.....	9
Dr. Seres László megnyitója.....	10
Szelényi Iván: Szegénység átmeneti társadalmakban.....	12
Valuch Tibor: Társadalmi változások Magyarországon 1945 után – kérdések és válaszok.....	24
Dr. Utasi Ágnes: A bizalom hálója – Átalakuló párkapcsolati szolidaritás.....	25
Dr. Csapó Benő: Iskolai szelekció Magyarországon az ezredfordulón ..	28
Bernáthné Mohácsi Viktória: Az Oktatási Minisztérium vidékpolitikájának bemutatása a hátrányos helyzetű gyermekeket érintő változások szemszögéből.....	34
Dr. Dinya László: Csatlakozás az európai felsőoktatási térséghez	40
Csengődi Sándor: A 2001-2002 évi minimálbér-emelés: ok az aggodalomra.....	44
Dr. Tóth Judit: Diszkrimináció a hatósági eljárásban?	50
Dr. Barát Erzsébet: Az önreflexió hiánya, avagy a tudományos beszédmód szexizmusa.....	58
Dr. Csernus Eszter: Esélyegyenlőtlenségek Magyarországon –□ A fogyatékkal élők jogai	62
Szirmai István: A romák lehetőségei a munkaerőpiacon.....	67
Dr. Máté-Tóth András: Az Európai Unió bővítésének vallási és egyházi dimenziói.....	71
Gábor György: Az egyéni ellenszenvtől a kollektív gyűlöletig (A kisebbség-ellenesség anatómiája — az Eszter könyve alapján) 78	
A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium rövid bemutatása.....	94
Támogatók, szerkesztők, szervezők.....	99

Előszó

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium 2003 tavaszán konferenciát szervezett Esélyegyenlőtlenségek a mai magyar társadalomban címmel. Célunk a társadalmi esélyegyenlőtlenségek természetének vizsgálata volt, több tudományág oldaláról megközelítve. Ennek a célkitűzésnek eredményét tartja most kezében az olvasó. A plenáris szekció után az előadásokat tematikus csoportokban tartottuk, a kötet is ennek megfelelően épül fel.

Társadalmunkban kirívóak a különbségek ember és ember között az életfeltételek, lehetőségek tekintetében. A kisebbségek, a szegények, a fogyatékosok, a nők vagy a falvak helyzetéről közzétett elemzések, illetve a személyes tapasztalatok állandóan cselekvésre készítetik a felelősen gondolkodó embert. A Szakkollégiumban beszélgetések, viták során gyakran merültek fel ezek a kérdések, ám legtöbbször el kellett ismernünk, nincs pontos képünk az esélyegyenlőtlenségek mértékéről.

Ez a konferencia segített abban, hogy tisztábban lássuk, hogy állunk ma, mik a teendők, a lehetséges megoldások. Célunk volt továbbá, hogy a szegedi egyetemistáknak, hallgatótársainknak bemutassuk a magyarországi helyzetet. A tárgyalt kérdések ugyanis tanulmányaink során alig kerülnek elő, mégis (leendő) szakmánk alapjait érintik. (Mit ér a jog, ha éppen a védelemre szorulóknak nem tudnak élni vele? Milyen szerepet játszik az iskola az esélyegyenlőtlenségek kialakításában, megszilárdításában, és mi ebben a tanárok felelőssége, lehetősége, feladata?)

A nem tudás erősíti az előítéletek működését, így az esélyegyenlőtlenségek fennmaradnak, esetleg tovább nőnek. Gyakran az is segít, ha egyszerűen jobban odafigyelünk a másik problémáira. Más esetekben társadalmi szinten kell átfogó változást elérni – az első lépés azonban ekkor is a megismerés, a megértés. Az előadásokhoz megnyertük az egyes területek legjobb ismerőit.

Remélem, kötetünk anyagával az olvasó eléri, hogy fogékonyabb lesz a vele együtt élők gondjaira; munkájában, mindennapjaiban néha eszébe jutnak az itt olvasottak.

Jó olvasást kívánok a szerkesztők és a szervezők nevében:

Körtvélyesi Zsolt

Esélyegyenlőtlenségek a mai magyar társadalomban - program -

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium
konferenciája
2003. március 18-19-én
a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában

Fővédnök:

Göncz Árpádné

Védnökök:

Dr. Mészáros Rezső, rektor, Szegedi Tudományegyetem
Dr. Berta Árpád, dékán, SZTE Bölcsészettudományi Kar
Dr. Farkas Beáta, dékán, SZTE Gazdaságtudományi Kar
Dr. Szabó Imre, dékán, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

Megnyitotta:

Dr. Seres László rektorhelyettes, SZTE

március 18.

10:00–10:15	Megnyitó
10:15–11:00	Szelényi Iván: Szegénység átmeneti társadalmakban
11:00–11:30	Szünet
11:30–12:00	Valuch Tibor: Társadalmi változások Magyarországon 1945 után
12:00–12:30	Hubai László: Politikai tagoltság területi megoszlása 1990–2002-ig (<i>elmaradt</i>)
12:30–13:00	Dr. Utasi Ágnes: A bizalom hálójá
13:00–13:30	Dr. Csapó Benő: A társadalmi különbségek tükröződése az iskolákban
13:30–14:30	Ebédszünet

Esélyegyenlőtlenségek a felsőoktatásban

szekcióvezető: Majó Zoltán

- 15:00–15:30 Lakatos Béla: A hátrányos helyzetű és roma gyerekek integrációjával kapcsolatos tervek, feladatok
- 15:30–16:00 Dr. Dinya László: A magyar felsőoktatás átalakulásának fő irányai
- 16:00–16:30 Szünet
- 16:30–17:00 Dr. Mogyorósi Péter: A felsőoktatás-menedzsment aktuális problémái
- 17:00–17:30 Vita

Területi egyenlőtlenségek Magyarországon: van-e esély a leszakadó térségek felzárkóztatására?

szekcióvezető: Dr. Lengyel Imre

- 15:00–15:30 Szekeres Zsolt: Magyar agrártársadalom lehetőségeinek nemzetközi vonatkozása (*elmaradt*)
- 15:30–16:00 Csengődi Sándor: A minimálbér-emelés regionális vonatkozásai Magyarországon
- 16:00–16:30 Szünet
- 16:30–17:00 Balogh Sándor: Élelmiszerszektorunk versenyhelyei (*elmaradt*)
- 17:00–17:30 Vita
- 20:00-tól Filmvetítés (Millenniumi Klub)
a Roma Média Iskola dokumentumfilmjeiből:
„Az őrmester”, „Kafka”, „Jobb a Fradi”;
utána beszélgetés Révész János operatőrrel
- 22:00-tól Koncert (Kamaraegyüttes a Konzervatórium hallgatóiból,
Millenniumi Kávéház)

március 19.

Kisebbségi és nemi egyenlőtlenségek

szekcióvezető: Dr. Tóth Judit

9:00–9:30	Dr. Tóth Judit: Diszkrimináció a hatósági eljárásban?
9:30–10:00	Dr. Csernus Eszter: A fogyatékkal élőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés
10:00–10:30	Dr. Barát Erzsébet: Az önreflexió hiánya, avagy a tudományos beszéd mód szexizmusa
10:30–11:00	Szünet
11:00–11:30	Adamik Mária: Nők és férfiak a magyar társadalomban
11:30–12:00	Szirmai István: A romák lehetőségei a munkaerőpiacon

Vallástudomány

szekcióvezető: Máté-Tóth András

9:30–10:00	Dr. Máté-Tóth András: Az Európai Unió bővítésének vallási dimenziói
10:00–10:30	Dr. Török Péter: Vallási mozgalmak Magyarországon
10:30–11:00	Gábor György: Az egyéni ellenszenvtől a kollektív gyűlöletig
11:00–11:30	Vita

Göncz Árpádné¹ fővédnök köszöntője

Szeretettel köszöntöm az Esélyegyenlőtlenségek a mai magyar társadalomban konferencia résztvevőit és szervezőit. Külön köszöntöm az előadókat, akik vállalták, hogy tudományterületükön keresztül bemutatják a résztvevőknek a mai magyar helyzetet. Könnyű rátalálni a problémákra, de nagyon nehéz rájuk a helyes választ megadni, mi több a megfelelő lépést, döntést meghozni. Jómagam és munkatársaim a hátrányos helyzetben élők egy csoportján, az értelmi sérült embereken próbálunk segíteni. Szakmai programjainkon túl minden figyelmünket arra fordítjuk, hogy felhívjuk a társadalom figyelmét mellőzöttségükre, kizártságukra, életük égető gondjaira.

Megszületett ugyan az Esélyegyenlőségi törvényünk, de ez ügyben még sok a tennivalónk. Szerteágazó problémákkal kell nap mint nap megküzdnie annak, aki a társadalom periferiáján él, aki más, mint a többség. Meg kell tanuljuk társunkként elfogadni minden – átlagostól különböző – honfitársunkat, és így nem érzik majd magukat ők sem hazájukban kirekesztettnek.

Körbe nézve társadalmunkban sok tennivalója akad a konferencián résztvevőknek. Kívánom és kérem is Önöket, hasznosan töltsék el ezt a két napot, ismerkedjenek egymás tudományterületeivel, az ottani helyzettel, a meglévő gondokkal, örömeikkel.

Jó munkát kívánok:

Göncz Árpádné

¹ Fővédnökünk a "Kézenfogva" Összefogás a Fogyatékosokért Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Dr. Seres László megnyitója²

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Konferencia!

Úgy gondolom, hogy az esélyegyenlőtlenség tématerületén kutatóként/szakemberként jártas előadók és érdeklődő hallgatóságuk számára aligha tudnék újat mondani egy rövid megnyitó beszéd korlátai között, ezért engedjék meg, hogy mindössze néhány olyan dologról szójak, amelyek egyrészt megítélésem szerint a tématerületre esnek, másrészt személyes tapasztalataimon alapulnak. Hasonló tapasztalatokkal nyilván a tisztelt jelenlévők is rendelkeznek, sőt a tudományterületen kívülláló megfigyelő mintegy véletlenszerű észleléseit a szakma gondolati struktúrájában megfelelő helyre el is tudják helyezni.

Kritikai megközelítésem alapjául az a meggyőződés szolgál, hogy kellemesebb élni egy olyan társadalomban, amely kisebb feszültségekkel, kisebb esélyegyenlőtlenségekkel jellemezhető.

A magyar társadalom alsó és felső decilisének jövedelemaránya európai mércével mérve a legnagyobbak közé tartozik. Csakhogy a szerencsésebb, gazdagabb európai államokban az egyenlőtlenségek évszázadok alatt alakultak ki, míg nálunk lényegében véve egy-két évtized alatt. A társadalmi csoportok jövedelemarányai változásának a dinamizmusa az, ami számomra félelmetesnek tűnik. Nehezen tudnék optimista választ adni arra a kérdésre, hogy azok az erők, amelyek a jelenlegi helyzethez elvezettek, mutatnak-e kifáradást, vagy továbbra is hasonló dinamizmus várható az aránytalanságok növekedésében.

Jó kifejezés-e az esélyviszonyok leírására az esélyegyenlőtlenség kifejezés vagy már az esélykizárás a pontosabb megjelölés egyes, nem marginális csoportok esetében?

Az esélyegyenlőtlenség területi elkülönülése az országon belül egyre határozottabbá válik. Mikorra prognosztizálják a szakértők az első spontán éhséglázadások fellépésének várható időpontját? Avagy ezzel nem kell foglalkozni, mert úgylis véletlen tényezőkön múlik?

A népességfogyás bruttó 3-4 ezrelékes szintje meddig lesz képes elfedni a szülőképes korban lévő nők számának drámai csökkenését? 40 év

² A Szegedi Tudományegyetem hallgatói ügyekért felelős rektorhelyettesének megnyitója.

alatt felére csökken ez a szám, és a bekövetkező népességfogyást az átlagéletkor növekedése az egyik oldalon, a csecsemőhalandóság csökkenése a másikon egyaránt csak korlátozott mértékben képes kompenzálni. Milyen intézkedések esetén látnak esélyt arra, hogy a népességfogyás megálljon az ország 6-7 milliós lélekszáma körül?

Mivel a társadalom egésze áttekinthetetlenül bonyolult rendszert képez, a tudomány a lényegi vonásokat megragadó egyszerűsítő modelleket hoz létre. Az etnikai kisebbségekkel kapcsolatos modelleképzelések nagyszámú kisebbségben gondolkodnak, ezáltal a kisebbségi kérdése egyfajta folklorisztikus, kellemesen színes-tarka kulturális problémakörre degradálódik. Látnak-e arra esélyt, hogy a valós és fontos problémákat - mint a munkanélküliség, szegénység, az esélytelenség területi elkülönülése - jobban tükröző, esetleg csak egyetlen kisebbségben gondolkodó modell is kialakulhasson.

Szeretném remélni, hogy az említett néhány és az Önökben mint szakértőkben fölmerülő több tucat kérdésre részint csaknem kész válaszaik vannak, részint előre tudnak lépni a válaszok megfogalmazásában a mostani konferencián.

Hölgyeim és Uraim!

A Konferenciát megnyitom. Minden résztvevőnek eredményes munkát kívánok!

Köszönöm a figyelmüket!

Szelényi Iván³:

Szegénység átmeneti társadalmakban

A szocialista blokk bukása átalakulást hozott a szociológia vizsgálódási területén, és a szocializmus, ill. a kapitalizmus összevetése helyett a kapitalizmus gyökereinek, természetének feltárása került középpontba. Előadásomban a kapitalizmus posztkommunista országokban kialakuló formáit, a közép-európai neoliberais és a kelet-európai neopatrimonialis rendszert vizsgálom, elsősorban a szegénység elterjedéséről és alakváltozásairól készült empirikus adatok tükrében. Így egyszerre kapunk képet a posztkommunista kapitalista fejlődés társadalmi következményeiről és az esélyegyenlőtlenségek fontos forrásáról.

A posztkommunista kapitalizmusok eltérő formái – neoliberális és neopatrimonialis formák

A neoklasszikus szociológiai megközelítés szerint a posztkommunista kapitalizmusoknak különböző formái alakultak ki a szocializmus romjain, abból építkezve – eltérő dinamikájú, méretű és természetű szegénységgel és egyenlőtlenséggel.

Bár a posztkommunista országok forradalmi egyaránt „felülről jöttek”, más tekintetben, a gazdasági fejlettséget, a gazdasági intézményeiket és a társadalmi szerkezetüket nézve nagy eltéréseket mutattak.

Közép-Európában⁴ így a „hiány kapitalizmusa”, egy neoliberális forma jött létre (nemzetközi befektetőkkel, volt kommunista vezetők jelentős gazdasági hatalmával); míg a szűken vett Kelet-Európában⁵ a külföldi befektetők helyett elsősorban a volt kommunista nomenklatura tagjai vagy azok leszármazói váltak a régi állami vállalatok tulajdonosaivá. A patrónus-kliens viszony fennmaradása itt „posztkommunista neopatrimonializmust” eredményezett. Ez utóbbi országokban nehezebb a külföldi tőke bevonása, és nagyobb a politika befolyása a gazdaságra, és a kapitalizmust jellemzően kapitalista tapasztalat nélkül, ill. a kommunista

³ A szerző a Yale Egyetem tanszékvezetője, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

⁴ Ide tartozik Lengyelország, Magyarország, Csehország, esetleg Kelet-Németország, Szlovénia – talán Horvátország és Szlovákia is – és néhány balti állam, különösen Észtország.

⁵ Oroszország, Ukrajna, Belorusszia, a balkáni államok, azaz Bulgária, Románia, Szerbia

hivatalnokok *habitusával* „építik”. (Egy neopatrimoniális országban azonban a multinacionális cégek is csak ilyen helyi szakemberekkel tudnak érvényesülni, kapcsolati hálójuk miatt.) Tehát itt a kapitalista piac szabályai kevésbé érvényesülnek, a cégek gyakran nem fizetnek bért, jellemző lehet a csere; a munkások viszont nem tudnak szervezkedni, el vannak vágva egymástól. Közös pont viszont a két típusban, hogy tömeges privatizációval indult.

Ezek a kategóriák *ideáltípusok*, valójában az összes típus jellemzői megtalálhatóak minden posztkommunista országban. Oroszországban például vannak multinacionális cégek és modern kapitalista piacok, míg Magyarországon (amely a „hiány kapitalizmusának” mintapéldája) a paternalizmus fontos szerepet játszik a gazdaságban is. Az 1. táblázat első három sora a két rendszer jellemzőit foglalja össze, a továbbiakban pedig az ide vezető okokat próbáltam rendszerezni.

1. táblázat

Neoliberális rendszerek
(Csehország, Magyarország, Lengyelország)

Neopatrimoniális rendszerek
(Oroszország, Ukrajna, Románia, Szerbia)

Külföldi tőke	uralkodó (multinacionális cégek)	másodlagos
Politikai kapitalizmus	kis szerep	domináns
Helyi (kis- vagy közép-) polgárság	némi szerep	alig jellemző
Átmeneti politikai stratégia	A technokrácia legyőzi a bürokráciát, és küzd a volt disszidentekkel az uralomért.	A bürokrácia megtartja hatalmát, a hivatalt használja, hogy saját vagyont szerezzen, szövetkezik a technokráciával.
Osztályszerveződés (kollektív cselekvők)	Kialakulóban, de kettős struktúrában, erős patrónus-kliens viszonyok	Domináns állami struktúra, főleg patrónus-kliens viszonyok
Gazdasági dinamizmus	némi	kevés/nincs
Államterület	közepes	nagy
Állami képességek	mérsékelt	kicsi
Politikai intézmények	liberális demokrácia	többpárti tekintélyelvű rendszer

Vannak belső és külső tényezők, amelyek a neoliberális és a neopatrimoniális fejlődési utakat magyarázzák. Most a belső tényezőket vizsgáljuk, azokat, amelyek az osztályszerkezetben gyökereznek, ill. a különböző elitek közötti harc mozgásaiban, a politikai intézményekben és a civil társadalom fejlődésében. (Persze a külső tényezők szerepét sem lehet letagadni: valószínűleg nem véletlen, hogy az Európai Unióval határos országok hoztak létre neoliberális kapitalizmust.)

A kommunizmusból a kapitalizmusba való átmenet osztályok közötti és azokon belüli küzdelmek eredőjeként zajlott le. Valójában az államszocializmus alatt az osztályok nem különültek el, a társadalom összetételét egy *rangsor* jobban leírja. Mindazonáltal az osztályok létrejövetele folyamatban volt, és a munkásosztály ereje nagy hatást gyakorolt az elitek közti küzdelem lefolyására.

Magyarországon a kommunista vezetők úgy biztosították a politikai békét, hogy utat adtak a második gazdaságnak. Az ennek folytán kialakuló kispolgárság lényeges szerepet játszott a kommunista bürokrácia ideológiai hegemoniájának aláásásában. Lengyelországhoz hasonlóan a politikai apparátust 1989-ben „kisöpörték”, a győztes technokrata-értelmiségi elit ideológiája neoliberális volt ekkor. A lengyel és magyar példa sok tekintetben a két „legtisztább típus”, ezektől más neoliberális országok eltérhetnek, de az alaphelyzet hasonló: a kommunista bürokráciát a reformer technokraták, ill. a liberális és keresztény-nemzeti értelmiségiek közötti szövetség váltotta fel, a munkásosztály támogatásával.

A neopatrimoniális rendszerekben ezzel szemben a kommunista politikai vezetés meg tudta őrizni hatalmát – ideológiájuk levetésével –, a volt kommunista pártokban nem történt vezetőcsere, a régi politikai apparátus magja megőrizte hatalmát. A kommunista ideológia nacionalistává, gyakran xenofóbbá vált. (Ilyen fordulatot követett Iliescu és Milosevic. Oroszországban sokkal bonyolultabb változások zajlottak le.)

Tehát azt, hogy melyik fejlődési irányt követte egy ország, elsősorban az osztályok közötti összeütközések és az osztályokon belüli szövetségek befolyásolták, ezek pedig a külső tényezőket közvetítették az osztályszerkezet alakulására gyakorolt hatásuk által.

A fejlődés útjának társadalmi következményei – különös tekintettel az alsóbb rétegekre

Mindeddig elsősorban a társadalmi hierarchia csúcsán lejátszódó folyamatokat érintettük, pedig a fejlődés útjára fontos befolyása volt a társadalom alsóbb rétegeiben lejátszódó mozgásoknak. (A szocializmusból piaci kapitalizmussá való átmenet valójában a rangsor társadalmából osztályok társadalmába való átmenet – és ez a folyamat még korántsem zárult le.) Eltérő a helyzet a liberális és a patrimonális rendszerekben.

A neoliberais rendszerek inkább az osztályképződés felé mutatnak, természetesen korlátozott mértékben. A magyar és lengyel késő szocialista „második gazdaság” révén megjelenő új kispolgárság a nyitással súlyos vereséget szenvedett. A '80-as években Lengyelországban megerősödő munkásság a kommunizmus bukásával megszűnt egységes lenni, a munkapiacot már a kereslet–kínálat, és nem a létfenntartás, termelés elvei mozgatják. A vezetés és a munkavállalók között jellemzően megegyezéssel kapcsolat áll fenn. Az állami elosztástól való paternalista függés nagyon korlátozottá vált. Így a szegénység elsősorban a strukturális feltételekből ered, főleg a munkanélküliségből. A piaci intézmények megerősítése és az új, strukturális szegénység létrejötte egybeesik a középosztály megjelenésével. Ez a középosztály a felfelé való mobilitás esélyét nyújtja a munkásoknak, sőt az etnikai kisebbségeknek is, pl. a romáknak, így fontos liberális ideológiai szerepe van.

A patrimonális rendszerben az osztályok kialakulása lassúbb és ellentmondásosabb, megmaradt a paternalista viszony a vezetők és munkások között. A munkás néha bérfizetés nélkül is dolgozik, a munkáltató kötelességének érzi, hogy „gondoskodik” munkásai jólétéről, mivel ezt az állam már nem teszi meg, s új, kapitalista jóléti intézmény még nem vette át szerepét. A neopaternalista rendszerek fő ideológiai alapja, hogy meg akarja óvni a társadalmat az átmenet, a „sokkterápia” káros következményeitől. Így különösen széles szegény réteget hoznak létre, nagyszámú dolgozó szegénnyel. A hátrányos helyzetű etnikai kisebbségeket – mint a romákat – egy kategóriaként, kasztként kezelik, így a neoliberais rendszerekkel szemben, melyek osztályalattivá („underclass”) teszik őket, a neopatrimonális rendszerekben kaszton kívüli helyzetbe taszítják ezt a csoportot.

A szegénység alakulása a különböző posztkommunista rendszerekben

A továbbiakban két kérdést vizsgálók: hogyan változott – nőtt – a szegénység a posztkommunista országokban⁶, ill. hogy kik voltak az átmenet vesztesei. Korábbi kutatások rámutattak, hogy a rendszerváltások során a szegények száma megugrott a volt szocialista országokban.⁷ Új meglátásunk az, hogy nemzetenként eltérő a szegénység változása, továbbá azok társadalmi jellemzői, akik 1988 és 2000 között romló életkörülményekről számolnak be.

Első hipotézis

Több évtizedes párhuzamos fejlődés után a '90-es években a volt szocialista országok helyzete eltérően alakult a népesség életszínvonalát illetően, s ez feltűnően különböző szegénységi mutatókat eredményezett 2000-ben.

Második hipotézis

Ez az eltérő fejlődés nem régi keletű, az első 4-5 évben úgy tűnt, hogy az életszínvonal minden országban hasonló mértékben esett, de 1993 után néhány ország stabilizálta helyzetét, és növekedési pályára állt.

Harmadik hipotézis

Bár a stabilizálódó és a folyamatosan romló helyzetű országok közötti különbségek függenek az „induló feltételektől”, a kormányok politikája, a meghozott reformok, a következetesség és az, hogy milyen radikálisan léptek fel, szintén befolyásoló tényező volt. A neoliberais országok stabilizálódtak, a neopatrimoniális országok helyzete pedig tovább romlott.

Negyedik hipotézis

A legfontosabb magyarázó változó a rendszerek típusa. A második fontos változó a megkérdézett osztályhelyzete, amit iskolai végzettséggel mértünk. Ez jelzi a legjobban, hogy kik azok, akik romló

⁶ '88-as, '93-as és 2000-es retrospektív és szubjektív empirikus, a szegénységről készült felmérés alapján.

⁷ A Világbank szerint „1998-ban minden ötödik ember az európai vagy közép-ázsiai átmeneti országokban kevesebb minden napi 2,15 USD-ból élt. Tíz évvel korábban kevesebb mint 4% élt ilyen szegénységben.” A mi tanulmányunk is erre az eredményre jutott, 2-5-szörös növekedést tapasztaltunk a szegénység mértékét illetően az első 12 év során.

életkörülményekről számolnak be '98 és 2000 között – a vesztesek a kevésbé iskolázottak.

Ötödik hipotézis

A demográfiai mutatók nem jelzik jól, hogy kinek az életkörülményei romlottak. Mivel a romák már 1988-ban is meglehetősen szegények voltak, ezen a kisebbségen belül nem mutatkozik meg olyan jellemzően a romló életszínvonal, mintha az iskolázottság szintje alapján tennénk különbséget.

Nemzetek közötti eltérések alakulása a kommunizmus bukása után, 1988-2000-es összehasonlításban

Azokban az országokban, amelyek nem próbáltak vagy nem vittek végig neoliberális reformokat, és bizonytalan, neopatrimoniális úton haladnak, tovább nőtt a szegénység és ezzel együtt az országok két csoportja közötti szakadék, amely '93-ban még nem volt jelentős, 2000-ben azonban szembetűnővé vált.

A „nagyon szegények” száma minden országban nőtt '88 és 2000 között. A súlyos szegénység Bulgáriában és Romániában még erőteljesebben jelenik meg, mint Oroszországban. A változás Romániában a legkevésbé szembeszökő, hiszen a vizsgált hat ország közül ez volt a legszegényebb 1988-ban. Az oroszországi „súlyos szegénység” mértéke nem különbözik lényegesen a neoliberális rendszerekben tapasztaltaktól. Ez az ellentmondásos orosz fejlődés eredménye lehet, hiszen bár az oroszok szegények, nem éheznek, mert saját maguknak teremtik elő az élelmiszert.

A kevésbé mély szegénység teljesen eltér ettől. Azok aránya, akik meghatározásunk szerint *nem szegények*, némileg csökkent Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában. A neopatrimoniális országokban ezzel szemben az életkörülmények drámai romlását tapasztaltuk – Bulgáriában, Romániában és Oroszországban csak a megkérdoztetek harmadáról-negyedéről mondható el, hogy egyáltalán nem tapasztalnak (a mi foglmaink szerinti) szegénységet. 1988-ban a szocialista országok ebben a tekintetben nem különböztek lényegesen, de az országok közötti eltérések és az országcsopottok összetétele döntően megváltozott: a (valamelyest) jól teljesítő országok azok, amelyek a legtöbb fejlődést érték el a piaci reformok terén.

Néhány ország – mint Magyarország és Lengyelország – meglehetősen gyors és radikális intézményi változásokat hoztak, viszonylag gyorsan privatizáltak, sokszor külföldi befektetők bevonásával. Liberalizálták az árakat, a kereskedelmet és a nemzetközi pénzforgalmat, tömeges reformokat hoztak a bankrendszerek területén. Ezek a *neoliberális* országok.

Más országok, mint Bulgária, Románia és Oroszország sokkal fokozatosabb reformstratégiát követtek. Ezek a *neopatrimoniális* rendszerek. Itt az eliteknek, főleg a vezetőknek, de a munkásoknak is, bizonyos adottságokat, jogokat, privilégiumokat tulajdonítanak, amelyeket a gondoskodó, paternalista államnak vagy a vezetőknek védenie kell a piac vak erőivel szemben. A szocializmusban a vezetőknek joguk volt a vezetéshez, a munkásokat megillette a munkahely biztonsága, és a patrimoniális rendszerek ezeket az örökölt jogokat védik. A vezetők nem bocsátják el a munkásokat, csérébe pedig a munkások tovább dolgoznak akkor is, ha hónapokig késik a fizetés. A privatizáció ezekben az országokban lassabban zajlott, és kevésbé volt nyitott a külföldi befektetők előtt, inkább a vezetőket és a munkásokat részesítette előnyben az állam.

Bennünket az a kérdés foglalkoztat a liberalizáció mértékét illetően, hogy ezek az átmeneti stratégiák és fejlemények befolyásolták-e a szegénység alakulását ezekben az országokban, és ha igen, hogyan. A patrimoniális rendszereknek sikerült-e a szegényeket megvédenie a piac romboló hatásával szemben?

Egy időbeli összehasonlító és keresztmetszeti elemzés választ ad ezekre a kérdésekre. A piac fejlődése csökkent a szegénységet? Vagy éppen a patrimoniális államnak kell megelőznie a piaci erők által kiváltott tömeges szegénység kialakulását?

Egyetlen évtized alatt a köztulajdon intézményei szinte eltűntek az '50-60-as évek arányaihoz képest. Ebben az értelemben a „kapitalizmust” viszonylag rövid idő alatt „építették fel” a posztkommunista világban, bár az országok feltűnően különböző stratégiákat követve érték el ezt az eredményt. Nem volt elmélet és rendszerező longitudinális vagy keresztmetszeti összehasonlítás korábban, hogy meghatározzuk a szegénység természetét ebben az átmeneti időszakban. Jelen tanulmány ezt az űrt igyekszik kitölteni. A 2. táblázat néhány magától értetődő tény foglal össze, mely szerint összefüggés lehet a piaci liberalizáció, a gazdasági növekedés és a szegénység mértéke között. A két erőteljes liberalizációs politikát követő országban (Magyarországon és

Lengyelországban) 1993 és 2000 között némileg csökkent a szegénység. A patrimoniális utat választó országok jelentős hanyatlást éltek át a népesség társadalmi körülményeit illetően. A két csoport között világosan látszik egy szélesedő szakadék – főleg a liberális rendszereknél a társadalmi körülményekben bekövetkezett csekély javulást illetően. De kevésbé egyértelmű, hogy ezt a távolodást a liberalizáció vagy a gazdasági növekedés mértéke közötti különbség okozza, mivel a liberalizáltabb országokban magasabb a gazdasági növekedés is. Lehet, hogy a növekedés a liberalizáció következménye, de lehet, hogy éppen előfeltétele annak.

2. táblázat ⁸	Összesített liberalizációs mutató 1989-1999	Valódi GDP 1999-ben (1988=100)	1993-as és 2000-es felmérés adatai (százalék) ⁹			
			Szegénységet vallók aránya 1993-ban	Szegénységet vallók aránya 2000-ben	Romló életkörülményekről vallók 1993-ban 1988-as összehasonlításban	Romló életkörülményekről vallók 2000-ben 1988-as összehasonlításban
Magyarország	10,0	99	57	44	62	54
Lengyelország	8,0	122	59	44	63	55
Bulgária	5,0	67	68	81	69	84
Oroszország	2,0	57	60	74	65	77
Románia	6,0	70	-	69	-	72

A 2. táblázat adatai nem festenek túl kedvező képet a neoliberáliszmusról. Egy évtizeddel a kommunizmus bukása után Magyarország a '88-as évnél megfelelő GDP-szintet ért el. (Lengyelország is, mely pedig a legdinamikusabban fejlődő posztkommunista ország, szerény 20%-os növekedést tudott felmutatni.) A szegénységgel érintett népesség némileg csökkent '93 és 2000 között, de még mindig 40% fölött van. 2000-ben Magyarországon és Lengyelországban a megkérdezettek több mint fele vélte úgy, hogy az életkörülményei rosszabbak, mint '88-ban. Kutatásunk fontos eredménye, hogy az induló feltételeket illetően az országok alig különböztek. Az igazi

⁸ 2000-es Átmeneti Jelentés, Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, 21. és 65. oldal

⁹ Szelényi és Treiman: Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után (1993-as adat). Emigh és Szelényi: Szegénység, etnikai és nemi kisebbségek átmeneti társadalmakban (2000-es adat)

eltérés az, hogy az emberek tapasztalata szerint Kelet-Európát sokkal jobban sújtotta az átalakulás, mint Közép-Európát, és nehéz nem arra gondolni, hogy a kormányzati politikák lehetnek mindennek okai. A piac liberalizációja nem úgy tűnik, hogy maga a Paradicsom – egyszerűen valamivel jobb útnak tűnik, mint a paternalista út a kapitalizmushoz.

A romló életkörülmények társadalmi tényezői, 1988-2000

Kik az átmenet vesztesei? Erre nincs egyértelmű válasz. Néhány elemző szerint a középosztály az igazi vesztes (Kolosi Tamás), mások úgy vélik, hogy a szegények váltak még szegényebbé a piac térnyerésével (Ferge Zsuzsa). Országoként változó, kik vesztek az átmenettel. A demográfia nem játszik jelentős szerepet: a gyermek nélküli háztartások nem kerültek el jobban a szegénységet, mint a társadalom más része. A nemek szerinti eloszlás sem jellemző. A vidék néhány államban jobban járt, míg máshol inkább a vesztesek közé tartozott. A nagy vesztesek azok, akik 2000-ben vagy nem álltak munkában, vagy munkanélküliek és romák voltak egyszerre.

Két tényező játszik szerepet a lecsúszásban: a rendszer típusa és a családfenntartók iskolai végzettsége. A neoliberális rendszerekben az embereknek háromszor kisebb az esélye, hogy az átmenet során elszegényedjenek. Ez a legérdekesebb eredmény, és segít annak megállapításában, hogy a kormányzati politikák következmények vagy előfeltételek. Itt megragadhatjuk azt, miként váltak szét az utak. Ennélfogva nehezebb megcáfolni ezeket az eredményeket az induló feltételek közötti különbségre hivatkozással. Ezek az adatok inkább arra mutatnak rá, hogy a feltételek között micsoda különbségek jelentek meg, s nem elsősorban arra, hogy milyen különbségek voltak eredetileg. Amikor arra próbálunk magyarázatot találni, hogy ki tapasztalt romló életszínvonalat, hasonló eredményekre jutunk. Sem az egyedül nevelt gyermek, sem a gyermekek száma nem okoz jelentős különbségeket, de azok a háztartások, ahol a családfő csak alapfokú (vagy annál alacsonyabb) képzettséggel bír, háromszor akkora eséllyel találják magukat rosszabb életkörülmények között. Az iskolázottság és munkaerőpiaci teljesítmény szempontjából a társadalom alján élők mozogtak leginkább lefelé, a szegénység felé. A demográfiai tényezők, melyek a korábbi szociológiai tanulmányok szerint olyan fontosak voltak a

szegények meghatározásánál, nem játszanak szerepet, az egyedül nevelt gyermek ténye sem, és a roma származásnak szintén csekély befolyása van.

A piac az embereket „humán tőkéjük” alapján méri, és – hacsak nem működik szociális háló – bünteti azokat, akik keveset birtokolnak ebből. Tehát a roma származás és az, hogy egy anya egyedül neveli a gyermeket, nem magyarázzák a család helyzetét. Ez azt jelenti, hogy a romák és az egyedülálló anyák a késő szocializmusban már a szegények között voltak, az átmenet során ez már nem változott, ez egy „örökölt forrása” a társadalmi egyenlőtlenségnek. – Mindez meglepő következtetés lenne, mivel lehetővé tenné, hogy azonosítsuk azokat a mechanizmusokat, amelyek felelősek azért, hogy a piac térnyerése etnikai és nemi szegénységet hozott létre. A legfontosabb ilyen mechanizmus a munkapiac deregulációja lenne. A szocializmus a munkaerőpiacon is hiánygazdasággal operált, ennél fogva túlzott keresletet támasztott minden munkaerővel szemben, ideértve a romákat és a kisgyermekes egyedülálló anyákat. A romák között közel százszázalékos volt a foglalkoztatottság. A gyermekgondozási intézmények viszonylagos elérhetősége révén magas foglalkoztatottsági szintet értek el a kisgyermekes, akár egyedülálló anyák között. Könnyen belátható, hogy egy kevésbé szabályozott piacon munkatöbblet mutatkozik, és a romákat bocsátották el először. A „piacosodás” aláássa a gyermekgondozó intézményeket, így kisgyermekes anyáknak nehéz munkát, főleg az egyedülálló anyáknak megfizetett munkát találni. És a munkaerőpiacról való kikerülés – az alacsony iskolázottsági szinten felül – egy fontos forrása a szegénységnek. Jóllehet vitatható, hogy a munkaerőpiaci mozgások jobban érintették az egyedülálló anyákat és a romákat, mint másokat, mindkét esetben az iskolázottság révén érvényesül a mechanizmus, tehát sem az etnikai, sem a nemi egyenlőtlenségek nem növekedtek az átmenet idején.

Az országok között újra megjelenő különbségek értelmezése – az induló gazdasági és politikai feltételek, a hosszú távú tényezők, a kormányzati politikák és az eltérő átmeneti stratégiák

A tanulmányban szereplő hat ország nem közvetlen a kommunizmus bukása után indult el különböző utakon, a nagy változások 1993 után álltak be. Hajlunk arra, hogy ezt annak bizonyítékaként kezeljük, hogy a 2000-

ben tapasztalt eltérő feltételek nem a gazdasági fejlődés induló szintjéből erednek. Ebben a tekintetben az országok közel voltak, és az átmenet első pár évében közel is maradtak egymáshoz, de az átmenet során jelentkező kihívásokat eltérően kezelték. Így legalábbis némi bizonyítékunk van arra, hogy a posztkommunista gazdasági politikák különbségeket okoztak. Az országok nem eleve elrendelt utat jártak be. Ráadásul az adatok azt mutatják, hogy a neoliberális reformok, bár áruk megfizethetetlenül magas volt, jobb haladást biztosítottak. A közép-európai országok jobb teljesítménye – a kelet-európaiakkal összevetve – a következő tényezőkre vezethető vissza: az induló feltételekre, hosszú távú tényezőkre és a kormányzati politikákra és stratégiákra.

1. Induló feltételek

Azonnal szembetűnik, hogy a közép-európai országok azért teljesíthettek jobban, mert közelebb vannak a nyugati piacokhoz, és a jobb megközelíthetőség vonzóbb lehet a külföldi befektetőknek. Lehet avval érvelni azonban, hogy Közép-Európa annyi külföldi tőkét vonzott, amennyit tudott, így az tovább mozog kelet felé, fokozatosan megszűntetve a szakadékot a Közép-, ill. a Kelet-Európai országok között.

Különbőség volt a két régió között a gazdasági fejlettség szintjében. Bár '45 és '89 között az országok egy irányba haladtak, maradtak különbségek: A némileg tehetősebb közép-európai országok összeszorították fogukat, és könnyebben alkalmazták a sokterápiát. Kelet-Európában is kipróbálták ezt, de nem bírták a terhelést, így könnyíteni kellett a reformintézkedéseken.

Végül különbségek mutatkoznak abban is, milyen messze jutottak a kommunizmus bukása előtt a reformok terén. A reformkommunizmus valószínűleg előkészítette a terepet a további reformoknak az olyan országokban, mint Lengyelország és Magyarország, míg máshol a megelőző reformok hiánya nehezítette a haladást.

2. Hosszútáv

Természetesen nem világos, meddig kell visszamenni, hogy megtaláljuk a megfelelő „induló feltételeket”. Ezek alig különböztek a balti államokban és Oroszországban vagy Ukrajnában, a balti államok mégis Közép-Európa-hoz hasonló utat jártak be. Szlovákia – legalábbis az átmeneti előtti reformok hiányát illetően – inkább abba a csoportba tartozik, amelybe Románia és Bulgária, mégis a közép-európai országok közé soroljuk. Nem

kizárt tehát, hogy olyan hosszabb történelmi tényezők is hatással vannak a fejlődés irányára, mint a demokratikus hagyományok, a középosztály vagy a civil társadalom erőssége – vagy akár a vallás szerepe. Jugoszlávia miatt a vallási különbségek mentén hasadt szét, és miért tartjuk a balti államokat közép-európainak? – A Közép- és Kelet-Európa közötti határ valójában a nyugati és keleti kereszténység között húzódik? Nem kérdéses, hogy az induló feltételek, köztük a hosszú távú tényezők fontos szerepet játszanak. Az viszont magyarázatra szorul, hogy a hosszan tartó közeledés után miért vált szét a régió országainak fejlődési útja. Az induló feltételek és a hosszú távú tényezők nem magyarázhatják egyszerre a közeledést és egyúttal a távolodást.

3. A kormányok átmeneti politikái és stratégiái is befolyásoló tényezők

Az országok közti közeledés 1945 és '89 között, majd a távolodás a '90-es években azt sugallja, hogy a kormányok bizonyos fókig szabadon döntöttek el, milyen stratégiát választanak az átmenet során, és ez előreviheti vagy hátráltathatja a fejlődést. Visszatekintve Csehország más politikát követett, mint Lengyelország és Magyarország, és ez valószínűleg nem vált hasznára.

Ami a szegénységet illeti, a legkevésbé ártalmas megoldásnak a neoliberális politika következetes alkalmazása tűnik. Ennek legfőbb oka a külföldi befektetés – a külföldi tőkét jobban vonzotta a liberális reformok teremtette üzleti környezet. Az európai posztkommunista kapitalizmusok gazdasági fejlődését ez ideig leginkább a külföldi befektetés segítette, és ez kétségkívül szükséges – ha önmagában nem is elegendő – feltétele a szegénység csökkentésének.

Teljes tanulmány: Szelényi Iván: Varieties of post-communist capitalism – a comparative analysis of poverty under various post-communist regimes, Lecture at the University of Erlangen-Nürnberg, 2003. június 18.

1988-as, 1993-as és 2000-es adatokat használtunk, az 1988-as adat retrospektív adat a 2000-es felmérésből. Az 1993-as adatok egy Szelényi Iván és Don Treiman vezette felmérésből származnak („Társadalmi rétegződés Kelet-Európában 1989 után”).

Az összefoglalót az angol nyelvű tanulmány alapján készítette:
Körtvélyesi Zsolt

Valuch Tibor:

Társadalmi változások Magyarországon 1945 után – kérdések és válaszok

A korszak társadalmi változásainak értelmezéséhez szükséges a fogalmi kérdések és keretek végiggondolása, hiszen nyilvánvaló, hogy a marxista osztálykategóriákkal ezek az átrendeződések nem értelmezhetők. A társadalmi folyamatok összetettsége miatt a csoport és a réteg tűnik a legjobban alkalmazható fogalomnak. A társadalomtörténeti megközelítéseknek számos nehézsége van. Ezek közül az egyik legfontosabb az, hogy a mai napig nem fogalmazódott meg egy olyan történeti struktúra-kép, amelynek a segítségével a társadalmi változások a maguk folyamatában lennének megragadhatók. De nem könnyíti meg a munkát a társadalomstatisztika sem, hiszen a korszakkal kapcsolatosan rengeteg adat férhető hozzá, de ezek tartalma 1989 előtt igen gyakran politikai és ideológiai szempontok szerint változott.

A korszakok meghatározása szintén megkerülhetetlen része a tudományos elemzésnek. Az nyilvánvaló, hogy a politikatörténeti, a gazdaságtörténeti szakaszok és a társadalomtörténeti periódusok nem esnek egybe. Ez utóbbiak rendszerint átívelnek a politikatörténeti korszakokon.

Mindezek figyelembevételével jelenleg négy megközelítés látszik lehetségesnek: az első az egyenlőtlenségek kérdését vizsgálva tekinti át az elmúlt félévszázad társadalmi folyamatait, a másodikban a legfőbb szempont a „proletarizáció” – a magántulajdon teljes felszámolásának – kísérlete és kudarca, a harmadik a mobilitás, mobilizáció és a társadalmi alkalmazkodás felől közelít, a negyedik pedig időbeli metszetek alapján tekinti át a társadalmi változásokat.

Dr. Utasi Ágnes¹⁰: A bizalom hálója Átalakuló párkapcsolati szolidaritás

Mint ismeretes, a rendszerváltás után a magyar társadalom legfelső és legalsó decilise között már 1995-re megduplázódtak az egyenlőtlenségek. A helyzet mára még rosszabb. Ez az aggasztó tendencia fordította figyelmemet a mikrotársadalmi szolidaritás felé, vagyis a közvetlen emberi kapcsolatok hálójában megbúvó integratív erő irányába, amely véleményem szerint képes kompenzálni az időközben megcsappant intézményesített, állami segítségnyújtást.

A mikrotársadalom kohéziójának biztosításához legfontosabb a bizalom: az, hogy tudjuk, a mások számára nyújtott segítség megtérül; ha később én szorulok rá, számíthatok a másik fél jóindulatára. Ez a *reciprocitás* jelensége, mely átszövi mind a baráti, komasági, mind a családi és a tágabb rokoni kapcsolatokat. A '90-es évek előtti network-kutatások erős mikrotársadalmi szolidaritást jeleztek. Sajnos a gazdasági struktúraváltást érték- és normarendszerünk is megsínylette, csökkent a bizalom mértéke a tágabb (szomszédsági, munkatársi) közösségek felé. Ezzel szemben – vagy ezt ellensúlyozandó –, a szűkebb családi és baráti szolidaritás megerősödött. Paradox módon azonban a családi kapcsolatok iránti bizalom éppen akkor értékeli fel a családi kohézió szerepét, amikor a családi intézmények nukleárisává válásával csökken a családi-rokoni kapcsolatok száma, növekszik az egyedülálló népesség aránya.

Előadásomban részletesebben foglalkozom a 30-as korosztály párkapcsolataiban bekövetkezett strukturális változásokkal. Ez a korosztály újfajta életmódot folytat, ennek vizsgálata előre jelzi a magyar családok állapotának változásában várható trendeket, a családi integráció jövőjét.

A harmincas éveikben járók között a házások aránya 10%-kal csökkent a másfél évtizeddel korábbihoz képest, a nőknek és férfiaknak jelenleg egyformán több mint negyede a hivatalos egyedülálló. A fiatalok az utóbbi években – mindenütt a fejlett világban – egyre nehezebben

¹⁰ A szerző a Szegedi Tudományegyetem Szociológiai Tanszékének docense és az MTA Szociológiai Szakbizottságának tagja.

szánják rá magukat a házasságkötésre. A háttérben húzódo okok sokrétűek. A társadalmi munkamegosztás igényeinek megfelelően a képzési idő meghosszabbodik, az ifjúsági életszakasz elnyúlik, így a kereső státusz elérése időben mind jobban kitolódik. Sokan nem vállalnak házasságot stabil egzisztenciális háttér hiányában. Az állandó párkapcsolati együttélés a független életformához képest több korlátot állít a saját vágyak, igények kielégítése elé. A nők munkába állása lehetővé teszi számukra a férfitől való anyagi függetlenedést. Tehát az individualizálódás és a relatív jólét terjedése együtt eredményezi a fiatalabb korcsoportokban a házassághalasztást.

Bár az egyedülállók aránya a nők és a férfiak körében szinte megegyezik (27%, illetve 29%), az eltérő mértékű házassági tradíciókövetés hatására az egyedülálló életformák a két nemnél eltérő struktúrát alkotnak. A különbség főként abban jelentkezik, hogy a nők között magasabb az elváltak aránya. A nők a húszas éveikben többen kötnek házasságot, ennek következtében többen is válnak el a harmincas éveikre, mint az inkább a házassághalasztást választó férfiak. Így most minden hetedik harmincas nő „elvált” státuszú egyedülálló. A nők a rájuk ható erősebb konvenciók valamint az előnytelenebb gazdasági státuszuk következtében fiatalon felvállalnak olyan házasságot is, amely nem bizonyul tartósnak. Ezért egyenlítődik ki a harmincas kohorszban az egyedülállók nemek szerinti megoszlása. Az elvált státusz sajnos erősen gyengíti a nők párkapcsolati esélyeit – s így partneri szolidaritás esélyeit is.

A kérdés az, hogy a férfiak eközben vállalnak-e nem hivatalos állandó párkapcsolatot. Egy, a budapesti és szegedi diplomás egyedülálló harmincasok körében végzett felvétel alapján azt mondhatjuk, hogy az egyedülálló férfiak csupán 30%-ának nem volt állandó párkapcsolata a múltban, a többség tehát kvázi-elváltak tekinthető.

A felvétel tartalmazott a jövőre vonatkozó párkapcsolati tervekkel foglalkozó kérdéseket is. Ezek alapján a diplomás fiatalok 60%-a tervez állandó párkapcsolatot és gyermeket, viszont ezt házassággal csak minden negyedik, ötödik szentesítené. A házasságot preferálók nemenkénti aránya eltér: a tradíciókhoz jobban kötődő, nagyobb biztonságot igénylő nők inkább választanák a hivatalos állandó párkapcsolatot.

A mintában szereplők 12%-a egyáltalán nem tervez tartós párkapcsolatot a jövőben, vagyis stabil „szinglinek” tekinthető (így nevezi a szociológia és a demográfia az egyedül élő, alkalmi párkapcsolatot

fenntartó, a munkaerőpiacon piacképes, szabadidejében is aktív, többnyire jól képzett fiatalok életformáját). A jólét és az individualizálódás terjedésével megváltozott a párkapcsolatok közösségi megítélése: lehetővé vált alternatív életformák kialakítása, az egyre többféle családtípus megjelenése.

Összességében elmondhatjuk, hogy a fiatalok mind későbbre tolják házasságkötésük időpontját, esetleg egyáltalán nem tervezik azt. Igyekeznek lazább kötelekeket fenntartani, minél több kapcsolatban részt venni életük során. Ez nem véletlen. A formálisan egyedülálló, de párkapcsolatot fenntartó fiatalok életminősége sokkal jobb, mint más kortársaiké. Fogyasztási preferenciáik jómódról tanúskodnak, aktív társasági életet élnek, szabadabbak, ugyanakkor szubjektív életminőségük, boldogságérzetük, a párkapcsolati szolidaritásból való részesedésük következtében magas.

Summer *Népszokások* című könyvében, a két nem érdekei és igényei különbözőségeiről írva, azt állítja, hogy a konvenciókon kívül nincs más, ami igazából összetartaná a férfi és nő közötti kapcsolatot. Így a gazdasági és tradicionális kényszerek gyengülésének egyenes következménye a párkapcsolati kötelekek fluktuációja.

Dr. Csapó Benő¹¹; Iskolai szelekció Magyarországon az ezredfordulón

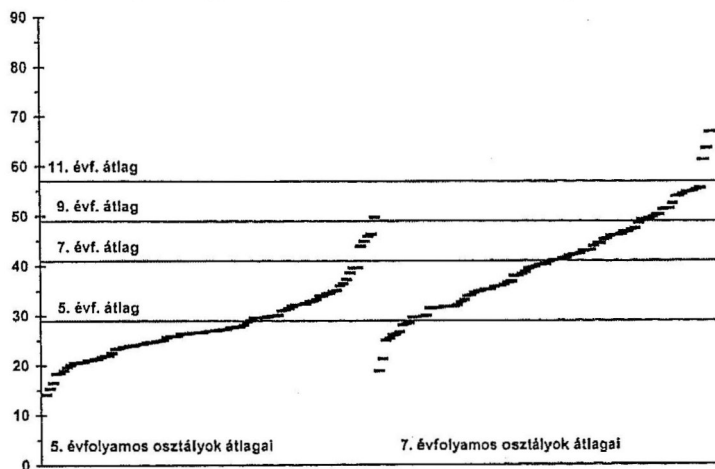
A tudásszintet és a képességek fejlődését felmérő vizsgálataink során kiemelten foglalkozunk a tanulók közötti különbségekkel, továbbá annak feltárásával, milyen tényezők hozzák létre e különbségeket, és az iskolarendszer hogyan kezeli azokat. E felmérésekben rutinszerűen gyűjtjük a tanulók családi hátterére, a szülők iskolázottságára vonatkozó adatokat. Az utóbbi évek elemzései azt mutatják, hogy a tanulók között a hasznosítható tudás és a képességek fejlettsége tekintetében igen jelentős különbségek alakulnak ki. E különbségeket az iskolarendszer – a demokratikus alapelveknek és a hatékony oktatásszervezési módszereknek ellentmondva – a tanulók elkülönítésével, néha a szegregációig elmenő szelektálásával kezeli. A következőkben néhány felmérés eredményét felhasználva illusztrálok, milyen mértékű különbségeket hoz létre a szelekció az iskolai osztályok között, és milyen mértékben magyarázható az osztályok átlagos teljesítménye közötti különbség a szülők iskolázottságával.

Az iskoláink közötti különbségekre a 2000-ben elvégzett OECD PISA vizsgálatok eredményei hívták fel a szélesebb szakmai közvélemény figyelmét. Kiderült, hogy Magyarország ebben a tekintetben a harmadik legrosszabb helyen áll a nemzetközi listán. Továbbá azok közé az országok közé tartozunk, amelyekben a tanulók családjának társadalmi-gazdasági státusza a legnagyobb mértékben meghatározza a tanulók teljesítményeit. A PISA felmérés azért is fontos számunkra, mert a különbségeket más országok hasonló adataihoz viszonyítva mutatta meg. Így rögtön azt is látjuk, hogy az iskolák közötti különbségek nem szükségszerűen ilyen nagyok, és a legjobb teljesítményt éppen azok az országok mutatták fel, ahol az iskolák közötti különbségek a legkisebbek.

¹¹ A szerző egyetemi tanár a Szegedi Tudományegyetem Neveléstudomány Tanszékén, valamint az MTA-SZTE Képességkutató Csoportjának munkatársa.

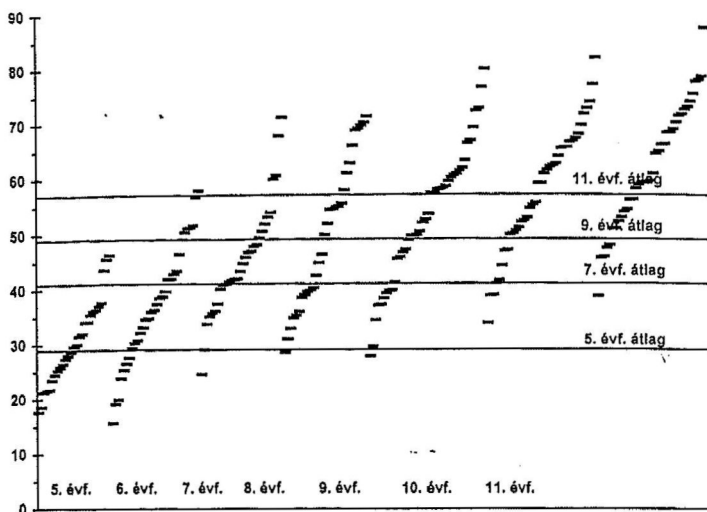
Az osztályok közötti különbségek megítéléséhez egy másik viszonyítási keretet is kínálhatunk. Ha olyan képességeket vizsgálunk, amelyek fejlődése több évig tart, és a különböző korú mintákat ugyanazzal a teszttel mérjük fel, akkor az iskolák közötti különbségeket közvetlenül összevethetjük az életkori különbségekkel. Vizsgálatainkban a mintavétel egysége az iskolai osztály volt, ezért a következőkben iskolák helyett osztályokra végzett elemzéseket mutatok be.

Az egyik legtöbbet vizsgált képesség az induktív gondolkodás. Mivel jól jellemzi a tanulók általános intellektuális fejlettségét, több kutatási programban is használtuk az induktív gondolkodás tesztet. Többek között 1999-ben elvégeztünk e tesztel egy országosan reprezentatív adatfelvételt az 5., 7., 9. és 11. évfolyamon, összesen közel 8000 tanulóval. E vizsgálat adatait felhasználva elemezhetjük az osztályok közötti különbségek mértékét is. Az 5. és a 7. osztályok átlagos eredményeit az 1. ábra mutatja be. Az ábrákon az egyes osztályok átlagát egy-egy kis vonal jelzi. Az egyes évfolyamok átlagát pedig a grafikont átmetsző vízszintes vonalak mutatják, ezekhez viszonyítva leolvasható, hogy egy konkrét osztály tanulóinak átlagos fejlettsége milyen életkornak felel meg.

1. ábra

*Az 5. és a 7. évfolyamos osztályok átlageredményei
egy országos felmérésben*

2. ábra

*Az osztályok átlageredményei
egy nagyváros összes iskolájára kiterjedő felmérésben*

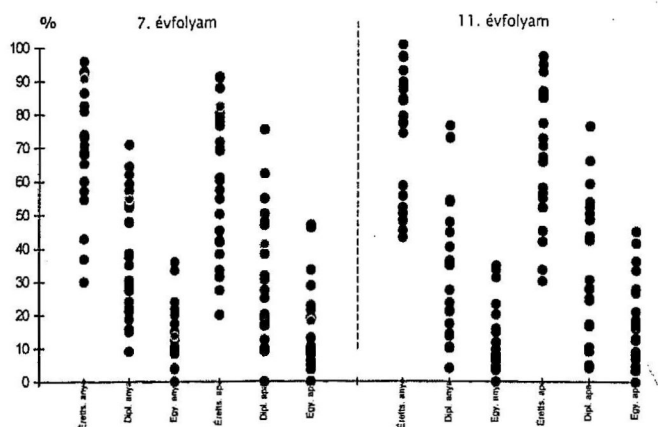
Amint az az ábrán megfigyelhető, egy-egy korcsoporton belül a legmagasabban és a legalacsonyabban teljesítő osztályok átlagos fejlettsége között hozzávetőlegesen 4-6 év fejlődésnek megfelelő különbségek vannak. Például több hetedikes osztály átlaga mélyen az ötödikeseké alatt van, míg más osztályok a tizenegyedikesek átlagát is jóval túlteljesítik.

Hasonló módon szemléltethetjük a településeken belüli szelekciós folyamatok eredményeit egy város adataival. A 2. ábrán egy nagyváros tanulóinak induktív gondolkodás teszten elért eredményeit mutatjuk be olyan formában, ahogy az országos vizsgálat adataival is tettük. Ebben az esetben az ötödiktől a tizenegyedik évfolyamig a város összes iskoláját felmértük, így évenkénti adatokkal rendelkezünk. Az összkép hasonló ahhoz, amit az országos felmérés során tapasztaltunk, minden évfolyamon igen nagy, sok éves fejlődésnek megfelelő különbség van az osztályok átlagai között. Itt is találtunk az átlagtól lényegesen lemaradó és az annál sokkal jobban teljesítő osztályokat is. Például látunk az ábrán a

tizenegyedikesek szintjén teljesítő hatodikos osztályt, de az ötödikesek átlagát el nem érő kilencedikest is. Ezek a különbségek már nem magyarázhatóak változtathatatlan helyi adottságokkal, regionális különbségekkel vagy a település sajátosságaival, hiszen az összes iskola ugyanazon a településen van, fenntartója megegyezik. A tanulók – elméletileg – bárhol laknak is a városon belül, bármelyik iskolába eljuthatnának. Nagyobb városokban a szélsőségesen nagy különbségek kialakulását éppen ez teszi lehetővé: a „felkapott” iskolákba a tanulók akár a város másik végéből is átjárnak.

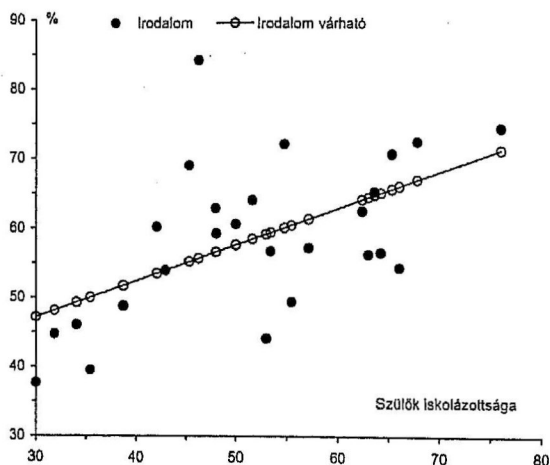
Más tesztekkel végzett hasonló elemzésekkel meg lehet mutatni azt is, hogy nagyobb az osztályok közötti különbségek mértéke, ha az iskolai tárgyakhoz közvetlenül nem kötődő általános képességeket vizsgálunk, míg kevésbé jelzi a szelekció hatását az iskolában elsajátított tudás közvetlen felmérése. A közvetlen tanítási gyakorlatban így kevésbé tűnnek fel az intellektuális fejlődésben kialakuló különbségek, azonban ha a tanulók szokatlan feladatokat kapnak, vagy tudásukat újszerű helyzetekben kell alkalmazniuk, felszínre kerülnek a jelentős eltérések.

Sokféle tapasztalat bizonyítja, hogy az iskolai osztályok eredményei közötti különbségeket nagyrészt a tanulók családi hátterének különbségeivel lehet magyarázni. Például ha megvizsgáljuk az egyes iskolai osztályokba járó tanulók szüleinek iskolai végzettségét, még egy településen belül is jelentős eltéréseket találunk. A 3. ábra egy szegedi felmérés adatait mutatja be. Mintegy harminc, reprezentatív módon kiválasztott hetedik és tizenegyedik évfolyamos osztály tanulóinak közötti különbségeket szemlélteti a szülők iskolázottsága tekintetében. Minden kör egy-egy osztályt reprezentál, azt mutatja meg, hogy a szülők hány százaléka rendelkezik abban az osztályban legalább a vízszintes skálán feltüntetett végzettséggel. A pontsorok ugyanazokat a hetedikes illetve tizenegyedikes osztályokat jellemzik más-más módon. A különbségek szembetűnőek. A hetedik évfolyamon például van olyan osztály, ahol az anyáknak csak 30, és van olyan, ahol 95 százaléka rendelkezik érettségivel. Hasonlóan nagy különbségeket látunk, ha a diplomák arányát vesszük figyelembe. Például van olyan osztály, ahol az apák között nincs egyetlen végzett, és van olyan is, ahol több mint 40% rendelkezik egyetemi diplomával. Az ábra két oldalát összehasonlítva azt látjuk, hogy a középiskolai osztályok között hasonlóan nagyok a különbségek.

3. ábra

Az osztályok közötti különbségek a tanulók szüleinek iskolai végzettsége szerint

4. ábra

A 7. évfolyam irodalom teszt eredményeinek osztályonkénti átlaga a szülők iskolázottságának függvényében

A tanulók iskolai eredményeinek különbségei nagyrészt külső tényezőkkel, ezen belül is főleg a szülők iskolázottságának különbségeivel magyarázhatóak. Ezt szemléltethetjük a 4. ábrán. Itt a korábban elemzett kétféle különbséget – a tanulók teljesítményeiben és a szülők iskolázottságban lévő különbséget – együttesen vizsgáljuk. Az ábra vízszintes tengelyén a két szülő iskolázottságát együttesen, egy százpontos skálán jelenítjük meg. A függőleges tengely a tanulóknak az irodalom teszten elért teljesítményeit mutatja. A pontok ezen az ábrán is egy-egy osztályt ábrázolnak, a pont helyzetét az osztály két átlaga határozza meg. A két átlag meglehetősen szorosan összefügg, a jobb családi háttérrel rendelkező osztályok általában jobban teljesítenek. Az ábrán feltüntettük a regresszió-elemzéssel meghatározott egyenest: az egyes osztályok eredményei ezen az egyenesen lennének, ha pontosan a szülők iskolázottsága alapján várható eredményt érnének el. Látható, hogy az összefüggés csak tendencia-szerűen jelenik meg, néhány osztály jobb, mások gyengébb eredményt értek el a regressziós egyenes által megjósolt várható értéknél.

Amint láttuk, az iskolai osztályok teljesítményei között nagy különbségek alakulnak ki, és ezek jelentős része a tanulók családi háttérének különbségeivel magyarázható. Az iskolában erős szelekciós mechanizmusok működnek. Az eltérő háttérű tanulók különböző osztályokba sorolásával a különbségek kikerülnek a pedagógusok látóköréből, csökken a kiegyenlítődés esélye. A különbségek növekedése jelentős társadalmi rétegek leszakadását, szegregációját eredményezheti.

Az előadásban bemutatott adatok forrásai:

Csapó Benő: Az osztályok közötti különbség és a pedagógiai hozzáadott érték. In: Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*. Osiris Kiadó, Budapest. 2002. 269-297.

Csapó Benő: Az iskolai osztályok közötti különbségek és az oktatási rendszer demokratizálása. *Iskolakultúra*, 2003. 8. sz. 107-117.

Csapó Benő: *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Megjelenés alatt.

Bernáthné Mohácsi Viktória¹²:

Az Oktatási Minisztérium vidékpolitikájának bemutatása a hátrányos helyzetű gyermekeket érintő változások szemszögéből

A PISA Jelentés egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy *a fejlett országok között* hazánkban tapasztalható a legnagyobb szakadék az iskolázott és az iskolázatlan szülők gyermekeinek iskolai esélyei között.

A jelentés azt is világossá tette, hogy az ilyen nagymértékű egyenlőtlenség, az oktatási rendszer egészének a teljesítményét kedvezőtlenül befolyásolja. Ha a fejlett világba akarunk integrálódni, akkor integrációt az országon belül is el kell végeznünk. A hazai munkaerőnek egységesen versenyképesnek kell lennie.

A hazai munkavállalónak el kell igazodnia a technológiai újdonságok között, egész életén át képezhető, tovább képezhető állapotban kell lennie. Ehhez jelentősen javítanunk kell az iskolából kikerülő fiatalok olvasáskészségét, feladatmegoldó képességeit különösen a leszakadó rétegek körében.

Ha elfeledkezünk a nemzetközi mezőnyről, s csak magyar szempontból vizsgáljuk a kérdést, akkor is nyilvánvaló, hogy a társadalmunk szociális kettészakadását kísérő konfliktusok megengedhetetlen mértékben megjelentek az iskolák falai között. Erről ma minden felelős tényező hasonlóan gondolkodik. A törvényhozói, a bírói és a végrehajtó hatalmi ágak, sőt parlament különböző oldalai között is egyetértés mutatkozik abban, hogy nem engedhetünk meg magunknak még egy Jászladány típusú erőpróbát a szegregáció és az integráció hívei között. Az államhatalomnak világossá kell tennie, hogy egész társadalmi rétegek pályán kívülre szorítása egy demokráciában tilos.

Az OM jelentős lépéseket kezdeményezett az elmúlt esztendőben a hátrányos helyzetű és roma gyermekek oktatási esélyeinek

¹² A szerző a hátrányos helyzetű és roma gyermekek integrációjáért felelős miniszteri biztos az Oktatási Minisztériumban.

megteremtésének területén. Minden jelentős támogatási programban (Informatikai fejlesztés, épületfelújítás, idegennyelvoktatás-fejlesztés, stb.) kiemelt szempont a hátrányos helyzetű diákok jelenléte és részvétele.

• Nézzük konkrétan az egyes lépéseinket:

1. Novemberben látott napvilágot a közoktatási intézmények működéséről szóló 11/1994 (VI. 8.) MKM rendelet 39/D. és 39/E. pontja, amely bevezeti az integrációs felkészítés fogalmát. Decemberben a Költségvetési törvény 51.000 forint kiegészítő normatívát rendelt ehhez az intézkedéshez. 2003. szeptemberétől országszerte mintegy 8.776 elsős, ötödikes és kilencedikes tanuló vesz részt integrációs felkészítésben, s további 24 117 fő pedig képesség-kibontakoztató felkészítésben. Az integrációs normatíva célcsoportját azok a gyerekek jelentik, akiknek a szülei nyolc általános iskolai osztályt, vagy kevesebbet végeztek és anyagi helyzetük miatt jogosultak a 4600 Ft gyermekvédelmi támogatásra. Az integráció tehát nem etnikai csoportot céloz meg, ám igen nagy arányban mégis roma gyerekeket talál az integráció által segítettőnek. *A magyar társadalom állapotát mutatja, hogy míg az iskolás gyermekek alig több, mint 20%-a esik a rendelet kategóriába, addig a roma gyerekek 80%-a.*

2. Szeptembertől számos ponton megváltozott a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény, s e változások jelentős része a hátrányos helyzetű gyermekek, tanulók integrációja érdekében született, így antidiszkriminációs elemekkel gazdagodott a törvény.

a. Ez segít az iskoláknak, önkormányzatoknak, hogy olyan oktatásszervezési megoldásokat keressenek, amelyek jogszerűek és minden érintett harmonikus együttműködését szolgálják. Különös jelentősége van ennek, ha arra gondolunk, milyen diszkriminációs esetek történtek az elmúlt években Tiszavasváriban (külön ballagtatás), Bogácson (külön étkeztetés), Pátkán (a roma gyermekek teljes elkülönítése a speciális tantervű tagozatra, és külön étkeztetése). A legfontosabb diszkriminációs tényállás, a roma tanulók elkülönítése alacsonyabb színvonalú oktatást nyújtó csoportba, sajnos ma széles körben jellemző. *2000-ben, hazánkban 700-nál több elkülönített cigány osztály működött az általános iskolák normál tagozatán.*

b. Emelkedik a tankötelezettség korhatára (6. §). Tudjuk, hogy a hátrányos helyzetű rétegek egyik legfőbb problémája az iskolarendszerből való korai távozás. *Kemény István szociológiai kutatásai szerint, az*

évezred végén a húsz éves roma korosztálynak a negyede nem végezte el a nyolcadik osztályt.

c. Körültekintőbb intézkedések várhatók a magántanulóvá nyilvánítás területén (7. §). Ennek a rendelkezésnek is az a célja, hogy a leghátrányosabb helyzetű fiatalok se essenek ki ellenőrizetlen módon a közoktatásból. *Szociológiai vizsgálatok szerint a cigány tanulókat nyolcszor nagyobb valószínűséggel mentik föl a rendszeres iskolába járás alól, mint nem roma társaikat, s így ma a 14-15 éves roma tanulók 10%-a nem jár rendszeresen iskolába.*

d. Megjelent a „sajátos nevelési igény” kifejezés (30. §). Ezzel megkezdődik a felkészülés a fogyatékosná nyilvánítás jelenlegi rendszerének, a hátrányos társadalmi réteghelyzetű tanulók szempontjából való, felülvizsgálatára. *Mára a fogyatékosná nyilvánítás a roma tanulók szegregálásának az egyik legfontosabb formájává vált. Miközben az elmúlt évtizedben folyamatosan csökkent a tanulólétszám a közoktatásban, addig a fogyatékosná nyilvánított gyerekek száma nőttön-nőtt. Loss Sándor vizsgálata szerint BAZ. megyében a speciális tanterv szerint tanuló gyermekek 96%-a roma. Ma a hazai roma gyerekek egyötöde „kisegítő” – mert az, hogy fogyatékos lenne, ugye nem hihető.*

e. A hátrányos helyzetű gyerekek kötelező felvételével lehetőség lesz a három éves óvodáztatás elérésére ott is, ahol ma ez nehezen valósul meg. (65. §). A hátrányos helyzetű gyermekek három éves óvodáztatása alapvető feltétele a sikeres iskolai pályafutásnak. Ennek ma legfőbb akadálya a férőhelyek hiánya, azokon a szegény sorsú településeken, ahol az országos tendenciákkal szemben emelkedik a gyermeklétszám. A Nemzeti Fejlesztési Terv 5.1 Beruházási Projektjéből lesz lehetőség pályázni erre a célra. *Ma a roma gyermekek 11%-a ötéves kora után sem jár óvodába.*

f. Az első három évfolyamban, jelentős mértékben mérséklődni fog az évismétlések száma, így a túlkoros gyermekek aránya csökkenni fog. (71. §). *Ma a roma gyermekek 11%-a ötéves kora után sem jár óvodába.*

g. Megjelenik a hátrányos helyzetű gyermekek iskolai sikerességét iskolán kívüli foglalkozásokkal elősegítő „tanoda” módszer (95. §). *Ma a fiatalság teljes korosztályának 70%-a érettségihez jut, míg a roma fiatalok körében a 10%-ot sem éri el ez az arány.*

h. Definíciót kapott a hátrányos helyzet a törvényben (121. §).

i. Fejlesztő és szabadidő-szervező pedagógusok jelennek meg a leginkább rászoruló intézményekben

3. Megszerveződött az Országos Oktatási Integrációs Hálózat, s ezzel országos méretekben megvalósulnak a szociológiai kutatások által javasolt integrációs lépések, és teret kapnak a korszerű pedagógiai megközelítések a hátrányos helyzetű gyermekek oktatásában. A hálózat bázisintézményei elsősorban az ország két északkeleti régiójában, kisebb számban pedig a Dél-Dunántúlon és a fővárosban és környékén helyezkednek el:

4. A 32/1997. MKM sz. rendelet módosításával reális esélyt teremtettünk a romani és a beás nyelveknek az iskolai oktatásban való tényleges megjelenésére. *Ma az OKÉV felmérésének adatai szerint az egész országban mindössze 3 közoktatási intézményben tanulhatják a roma gyermekek az anyanyelvüket.* Előzetes információink szerint a jogszabályi változások nyomán 2003 szeptemberétől elindul a romani nyelv oktatása Tarnaörsön, Tiszabón, Csobánkán, Hugyagon, Nagyecsedén, Nagyrábén, és a beás nyelv oktatása Csapiban, Gyulajon, Darányban, Magyarmecskén, Gilvánfán, Kétújfalun, Vásárosdombón, Gödrén, Tereskén, Nagyharsányban, Barcsen.

5. A 32/1997-es MKM rendelet módosítása szerint nem lehet többé felmenteni a gyermekeket a cigány kisebbségi oktatás indokával, az idegen nyelv tanulása alól. *Ebben a vonatkozásban példátlanul eltérő helyi gyakorlatok alakultak ki. Ma az északi régió iskoláinak 17%-ában fordul elő, hogy a roma gyerekeket fölmentik az idegen nyelv tanulása alól, míg a dunántúli iskoláknak csak 3 %-ában.*

6. A Nemzeti Fejlesztési Tervben komoly és hosszú távú intézkedések körvonalai bontakoznak ki az oktatási egyenlőtlenségek csökkentése érdekében. *A hosszú távú koncepció hiánya, a máról-holnapra élés káros következményekkel járt az eddigi európai és minisztériumi (pl. Phare) támogatások felhasználásában. A támogatások nyomán megindult pedagógiai munka folyamatossága illúzió maradt, ami lehetetlenné tette az elért eredmények szervesülését. Az eddig elköltött pénzek gyakran nem hozták magukkal a roma participáció fejlődését sem, sőt gyakran a roma közösségek tudta nélkül került felhasználásra a támogatás. A roma gyerekek szegregációjának felszámolása pedig többnyire nem is volt cél.*

7. Az OM PHARE pályázatok újabb lendületet adnak az oktatási intézményekben megvalósuló innovációnak. Azokon a területeken, ahol az

elmúlt évtizedben kialakult a támogatások pályázásának-fogadásának intézményhálózata, most jelentős innovatív fejlődés várható:

A Budapest-vidék arány megfelelőnek mondható a nyertes pályázók között, s az ország számos elmaradottnak gondolt vidékéről sikerrel pályáztak oktatási intézmények. Sajnos azonban az ország egyes megyéiben nem alakultak ki egyforma mértékben az európai támogatások fogadásának mechanizmusai. Az elmúlt években sok áldatlan etnikai konfliktust maga mögött tudó *Heves* és *Fejér* megyékben nem akadt az Európai Közösség támogatási kritériumainak mindenben megfelelő iskolai pályázat. Ezekben a megyékben roma szempontból alighanem fölül kell vizsgálni a megyei fejlesztési koncepciókat.

A lista tanulsága szerint *Pécsett és környékén* kiépült a roma közösségeknek az az intézményi hálózata, amely megbízható szakemberellátással rendelkezván magához tudja vonzani az EU előírásai szerint pályázható forrásokat még az isten háta mögötti homogén cigány falvakban is.

Borsod-Abaúj-Zemplén és *Jász-Nagykun-Szolnok* megyékben viszont, ahol igen jelentős a roma lakosság aránya, nem készült olyan roma közösségi ház pályázat, amely kiállta volna a rendkívül szigorú Phare bírálati követelmények próbáját. E két megyében egyelőre csak *budapesti roma szervezetek közvetítésével* tudott megjelenni az Európai Közösség közösségi házakra adott támogatása. A megye fontos feladata lesz az elkövetkező években, hogy a rászoruló közösségekhez megfelelő szaktudást tudjon tartósan kötni, s az így kialakuló szerveződésekben biztosítani tudja a romák megfelelő részvételét. Ehhez célszerű lesz igénybe venni a máshol sikerrel alkalmazott roma szerveződési modellek tapasztalatait. E megyékben szép számmal jelen vannak a szükségset szenvedő közösségek, és a megfelelő szakértelem is rendelkezésre áll, csak a roma intézmények hálózata nem jött létre, így a két fél nem alakított ki tartós együttműködést.

8. Az OM idegennyelv-tanulási stratégiája nagy figyelmet szentel a hátrányos helyzetű fiatalok nyelvtudáshoz való juttatásának. Az OM „Előre fuss” előpályázási programjában azonban szintén szembeszökő a dél-dunántúli pályázók dominanciája. Reméljük, hogy a későbbiekben ezen enyhíteni lehet.

9. Az egységes ECDL vizsgadíj támogatási rendszer kiterjesztése a szakiskolásokra sok hátrányos helyzetű diákot ér el.

10. A Szakképzési Törvény készülő módosításához az alábbi javaslataink kerültek elfogadásra:

a. A részletes információkat tartalmazó OKJ változatot támogattuk, mert ez lehet garancia az egyenlő esélyekre (4. §).

b. A tanulók tanulószereződésében az iskola segítséget kell, hogy nyújtson (17. §).

11. Hosszas előkészítő munka és egyeztetés után (MEH, FMM, SZOCSA, OFA, OKI) márciusban az OFA elé kerül a Roma munkanélküliek képzése és foglalkoztatása közoktatási intézményekben című kísérleti program, mely terveink szerint 150 iskolába biztosít „pedellust”.

12. Az Arany János tehetséggondozó program fejlesztése során előtérbe kerülnek a hátrányos helyzetű rétegeket megcélzó programelemek, és helyet kap a programban az integráció gondolata.

13. A XXI. sz. iskolája program keretében a leghátrányosabb helyzetű falusi iskolák jutnak informatikai és ezzel kapcsolatos épület-felújítási támogatásokhoz.

14. A Kormány programjának teljesülése keretében a hátrányos helyzetű gyermekek széles köre jut ingyen étkezéshez és tankönyvhöz.

Budapest, 2003. július 31.

*Dr. Dinya László¹³:
Csatlakozás az európai
felsőoktatási térséghez¹⁴*

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium Esélyegyenlőtlenségek a mai magyar társadalomban című konferenciájának egyik legérdekesebb eleme Dinya László Csatlakozás az európai felsőoktatási térséghez címet viselő előadása volt.

A Felsőoktatási Tudományos Tanács társelnöke bevezetőjében elmondta, az utóbbi időben sokat beszélünk a bolognai folyamatról, de keveset teszünk annak megvalósítása érdekében. A felsőoktatás reformját találóan hasonlították a temetők reformjához: mindkettő óriási érzelmeket vált ki, de minimális a belső támogatottsága. Az FTT megbízást kapott az oktatási minisztertől a reform stratégiájának kidolgozására, a létrehozott operatív csoport vezetője Dinya professzor. A tizennégy szakértői csoport által kidolgozott terveket harminc opponens bírálja, és később minden lehetséges fórum tanulmányozhatja, tehát elmondható széles vita előzi meg a felsőoktatási törvény módosítását. A változásoknak három fő területe van: az akadémiai, az irányítási és az intézményi reform. Az akadémiai reform fő célja a harmonizáció az uniós felsőoktatással, a hosszú távú versenyképesség biztosítása. Az uniós felsőoktatás is átalakulóban van így a csatlakozás inkább szemléletmódbeli változást hoz, mintsem külföldi minták automatikus átvételét. Az irányítási reform célja a nagyobb intézményi autonómia kialakítása, ezzel együtt jár azonban a nagyobb felelősség vállalás is. Módosul a résztvevők szerepe a felsőoktatásban. Nemcsak az állami irányítás, vagy az intézményi vezetők feladatai lesznek mások, hanem a hallgatókra és a gazdasági szféra szereplőire is új kihívások várnak. Mindezek feltétele az intézményi reform. Ez változásokat hozhat az egyetemek, főiskolák státuszában, nagyobb felelősséget és korszerűbb menedzsmentet vár el tőlük. Ha a jelenlegi intézményi struktúra lenne a leghatékonyabb, akkor a

¹³ A szerző a Felsőoktatási Tudományos Tanács társelnöke

¹⁴ A cikk eredetileg a *Szegedi Egyetem* LI. évfolyam 5. számában jelent meg.

multinacionális cégeket is rektor vagy főigazgató vezette intézményi tanács irányítaná, de ilyesmiről nem nagyon tudunk.

Az utóbbi években alapvetően megváltozott a szituáció. A felsőoktatási integráció nem sikertörténet, pedig ez nagyságrendileg kisebb feladat, mint a bolognai folyamathoz való csatlakozás. A globalizációs versenyben, az egységesülő munkaerő- és innovációs piacon ha nem alkalmazkodunk, nem találja helyét a magyar felsőoktatás. A Nemzeti Fejlesztési Tervben alig szerepel a felsőoktatási szféra. A képzés tömegesedése minőségileg más feladatokat ró az egyetemekre, főiskolákra. 2010-re a felsőoktatásba pályázó évente érettségizők száma hatvan-hetvenezerre csökken, ami megegyezik a jelenleg évente belépő államilag finanszírozott helyek számával. 2015-re a tizennyolc éves korosztály 14%-a a roma kisebbség soraiból kerül ki. A nyelvi problémákból fakadó globális versenyhátrány és a jelenleg kibontakozó demográfiai változások új helyzetet teremtenek az intézmények számára. A működési struktúrából fakadó rugalmatlanság válaszául elé állítja a felsőoktatást. Adott a lehetőség a kiszállásra a bolognai folyamatból, de ekkor a magyar felsőoktatás és hazánk leszakadó szigetté, rezervátummá válik. A másik lehetőség egy polarizálódó mezőny kialakulása, egyes intézmények változatlanul folytatják jelenlegi tevékenységükért, míg mások felzárkóznak az uniós szintre. Ezzel azonban nő az intézmények közötti különbség, és ezzel párhuzamban nő az esélyegyenlőtlenség is. A növekvő innovációs deficit lehetetlenné teszi a tudásalapú társadalom kialakulását.

Az FTT operatív csoportja kiemelt feladatnak tartja a nemzetközi tapasztalatokra alapozó, működőképes megoldások honosítását. Az átalakulás során mindenképpen el kell kerülni a mozaik megoldások alkalmazását. A részleges átalakítás okozta gondokat jól példázza, hogy míg a hallgatói létszám többszörösére növekedett, egyéb feltételek változatlanul maradtak, és ez csökkenő színvonalhoz vezetett. Át kell alakítani a játékszabályokat, emellett realista és optimista megközelítésre van szükség.

Az akadémiai reform alapja a lineáris képzési modellre való áttérés. A min. 3 éves bachelor és a ráépülő master képzés együttes 5 éves időtartama lesz csak meghatározva, azt hogy ezen belül a két képzés aránya milyen lesz, arról a szakmacsoportok döntenek. Tervek szerint az államilag finanszírozott hely elnyerésének nem lesz felvételi vizsgához kötött

feltétele, az érettségi vizsga eredménye alapján dől majd el, ki kerülhet be. Az, hogy ez az érettségi egy vagy kétszintű, még nem dőlt el. A változások egyik célja az intézmények életébe való állami beleszólás csökkentése. A minisztérium csak az államilag finanszírozott hallgatói létszámot és annak főbb szakterületek közötti felosztását kívánja meghatározni, az intézmények és a szakok közötti választás már a hallgató feladata lesz. Az egyes képzések akkreditálása nemzetközi szabályok alapján zajlik majd és ennek során dől el az államilag finanszírozott és a térítéses képzésben résztvevő hallgatók együttes létszáma. A cél egy a politikától és a felsőoktatástól független szakmai testület létrehozása, mely minőségbiztosítási elvek alapján dönt az egyes szakok engedélyezéséről. Ha valamelyik intézmény növelni akarja a képzésben résztvevők számát, akkor ehhez biztosítania kell a megfelelő infrastrukturális és személyi feltételeket is. A tervek szerint a bachelor képzésbe belépő hallgatók fele folytatja tanulmányait master fokozaton, és a diákok 8%-a jut el a doktori iskolákba. Az egyes végzettségek képesítési követelményeit EU mintára kívánja meghatározni az OM, a jelenlegi taxatív szabályozás helyett kompetencia alapú feltételrendszert kialakítva. A jelenlegi 232 szak helyett kb. 25 bemenetet képzel el a minisztérium; úgy, hogy az általánostól a szakmai felé haladó képzés során lehetőség legyen a szakosodásra. A tervek szerint új szak indítása már csak ebben a rendszerben lesz elképzelhető. Követelmény lesz az ECTS-hez (az európai kredit-átváltási rendszerhez) való kapcsolódás, és kötelező lesz egy angol nyelvű diploma melléklet kiadása, melyben pontosan leírják milyen képzésben vett részt a hallgató. Ez a képzési struktúra levezeti a tömeges igényt, de biztosíthatja az elitképzést is. Fontos azonban, hogy a kialakuló bachelor szintű képzésnek gyakorlati jellegű végzettséget kell majd adni, nem lehet öncélúan a master képzés előszobája. A hosszú távú tervek közé tartozik a kreditalapú finanszírozásra való áttérés. A diák az érettségi után pl. 240 kredit megszerzéséhez szükséges támogatást kap, melyet olyan programokban használ fel, ahol kedve tartja. Ehhez természetesen szükséges a felsőoktatási intézmények aktív részvétele a felnőttképzésben.

A finanszírozási reform központi eleme, hogy a jövőben az állam nem mint fenntartó, hanem mint szerződéses megrendelő kíván részt venni a felsőoktatásban. Ennek feltétele a megfelelő szervezeti garanciák kialakítása. Az intézmények jelenlegi normatív finanszírozását fölvaltáná

egy három részből álló támogatási rendszer. Például a központi források 50-55%-át adná a képzési normatíva, 20-25%-át a kutatás-fejlesztési normatíva, 25-30%-át pedig az intézmény fenntartási és a pályázatokon elnyerhető fejlesztési támogatás. Ez a rendszer elvezetne a jelenlegi az oktatási és kutatási területek között fennálló keresztfinanszírozás megszüntetéséhez is.

Az intézményi működés átalakulása a rugalmasabb cselekvés lehetőségét teremtené meg. Adott lesz az alkalom a státuszváltásra, az intézmény a jelenlegi költségvetési szervből közjogi személlyé alakulhat át. Ez kilépést jelent számos jelenlegi szabály alól, bővíthet a tulajdonosi kör, és az intézmény saját tulajdont szerezhet. Megszűnik a rovatonkénti tervezés és gazdálkodás szabálya, kialakulhat a globális intézményi költségvetés. Az intézmény áttérhet a jelenlegi pénzforgalmi szemléletű gazdálkodásról a költség alapú gazdálkodásra, így lehetőség lesz az amortizáció elszámolására. A minisztérium az átalakult egyetemekkel, főiskolákkal több – legalább három – éves teljesítményszerződést köt, így hosszabb távra tervezhetővé válnak a bevételek. Ez természetesen magával vonja a menedzsment átalakulását. Szétválík az egyetem akadémiai és gazdasági, irányítási vezetése. Akadémia ügyekben az intézmény méretétől függően 12-14 tagú szenátus dönt majd, melybe a hallgatók maximum 30%-os arányba delegálhatnak tagokat. A gazdasági vezetést az Igazgató Tanács látja majd el, melynek szintén az intézmény méretétől függően 5-7 vagy 9 tagja lehet. Ide az állam és az intézmény egyenlő arányban delegálhat tagokat, egy főt pedig közös megegyezéssel választanak meg. A tanács tagjai döntenek a fejlesztési tervekről, a státuszváltásról, a szervezeti és működési szabályzatról, az intézmény szervezeti felépítéséről. Ők fogadják el a pénzügyi beszámolókat és a szenátus ajánlata alapján ők döntenek majd a rektor személyéről.

K. Z. G.

Csengődi Sándor¹⁵: A 2001-2002 évi minimálbér-emelés: ok az aggodalomra...

A konvencionális nézetek szerint a minimálbér nem növelheti, sőt, általában csökkenti a foglalkoztatást. Negatív foglalkoztatási hatása főként a fiatal munkavállalók esetében érvényesül, hiszen alacsony munkaerőpiaci tapasztalatuk miatt ez a munkavállalói csoport keresi a legalacsonyabb béreket, de természetesen a képzetlen, alacsony termelékenységű munkavállalók is érintettek lehetnek. A negatív foglalkoztatási hatás leginkább akkor érvényesül, ha az adott munkaerő által előállított termék kereslete rugalmas (különösen igaz ez kis, nyitott gazdaságokban, munkaigényes termelésre szakosodott ágazatokban).

A minimálbér foglalkoztatásra gyakorolt hatásával kapcsolatos ismereteink egyik alapkövét Brown et al.¹⁶ (1982) munkája jelenti. Eredményei azt az általános közgazdasági elméletből levonható következtetést támasztják alá, hogy egy erőforrás árának növelése csökkenti annak keresletét, tehát a minimálbér megemelésének hatására a foglalkoztatás csökken. (A minimálbér 10%-os emelésének hatására átlagosan 1-3%-kal csökken a fiatal munkavállalók foglalkoztatása.)

Az ezzel versengő nézet David Card és Alan B. Krueger¹⁷ nevéhez köthető: 1995-ben kiadott könyvük a "A minimálbér új közgazdaságtana" alcímet kapta. A szerzők az 1992-ben New Jerseyben történt 18 százalékos minimálbér-emelés foglalkoztatási hatásait az ideális kutatási terepnek tűnő gyorsétterem ágazatban vizsgálták (főként fiatal munkavállalókat foglalkoztatnak; a munkakör jellegéből adódóan komoly szakképesítés nem szükségeltetik a megfelelő munkavégzéshez, így az erőforrás könnyen helyettesíthető; a munkavállalók nagy fluktuációja rugalmas munkapiacra utal; illetve a termékpiacot jellemző erős versenyből következően a munkaerő árának növekedése által indukált termékár-

¹⁵ A szerző PhD hallgató a Budapesti Közgazdasági és Államigazgatási Egyetemen.

¹⁶ Brown et al: "The Effect of the Minimum Wage on Employment and Unemployment"; *Journal of Economic Literature*, 1982.

¹⁷ Card, David és Krueger, Alan B.: "Myth and Measurement: The New Economics of the Minimum Wage."; 1995. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

növekedés komoly keresletcsökkenéshez vezethet, ami a foglalkoztatásra is hatással kell, hogy legyen).

Eredményeik ellentmondanak a minimálbér-emelés foglalkoztatási hatásairól alkotott korábbi nézeteknek, amelyben a közgazdász szakma korábban szinte egyetérteni látszott: a minimálbér-emelés hatására kifejezetten megnőtt a foglalkoztatás e szektorban.

A konvencionális nézetet vallók heves ellenreakciója komoly és termékeny vitát eredményezett, a szakma figyelme újra a munkaerőpiac eme igen fontos intézménye felé fordult. Ennek köszönhetően mára sokkal többet tudunk a minimálbér intézményének szerepéről, munkaerőpiaci hatásairól. (Meg kell jegyezni, hogy a minimálbér-emelés hatásainak vizsgálata egyébként is népszerű kutatási terület, mivel a minimálbér-emelés az exogén sokk tipikus esete, a beavatkozás következtében meginduló alkalmazkodási folyamatot vizsgálva értékes információkat nyerhetünk a gazdaság állapotáról).

Magyarország: van ok az aggodalomra

Magyarországon 2001-ben és 2002-ben drasztikus mértékű minimálbér-emelés történt: 1 év leforgása alatt gyakorlatilag megduplázódott a bérkülöség. Az intézkedés következtében végrehajtandó béremelés 2001-ben óvatos becslések alapján is a munkavállalók legalább 1/3-át érinti, 2002-ben további munkavállalók válnak érintetté. Elképzelhetetlennek tűnik, hogy egy ilyen mértékű beavatkozás – amelyet Köllő János¹⁸ a “merész társadalmi kísérlet” kifejezéssel jellemez – érintetlenül hagyhatná a foglalkoztatást, azon keresztül pedig a gazdaság egészét. Várakozásainknak megfelelően és a tények alapján hazánkban a munkapiac reakciói a konvencionális elmélet szerint működnek...

A versenyszférában foglalkoztatottak több mint fele, a frissen munkaerőpiacra lépő fiatalok 1/3-a legfeljebb szakmunkás végzettséggel rendelkezik. Az érintett munkaerő jelentős részét olyan ágazatokban foglalkoztatják, ahol a termékpiacon tapasztalható erős verseny a bérköltségek leszorítására ösztönzi a termelőket. Mindez rugalmas munkakeresletet eredményez, főként a munkaintenzív ágazatokban, ahol a legtöbb minimálbéres dolgozót foglalkoztatják.

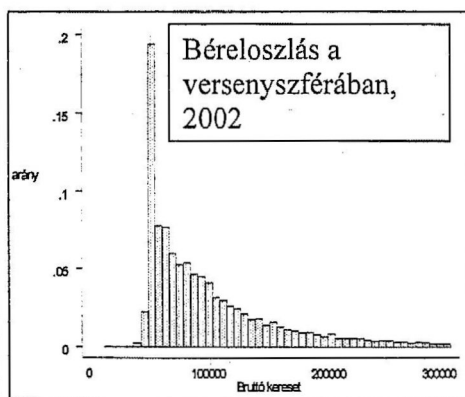
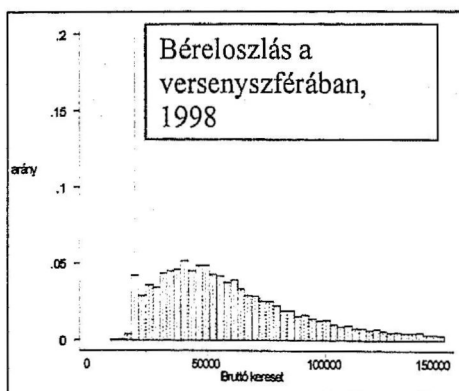
A hazai munkaerőpiac jellemzőinek ismeretében tehát azt várjuk, hogy az egyik termelési tényező árának adminisztratív eszközökkel történő

¹⁸ Köllő, János: “Hozzászólás az elmaradt minimálbér-vitához”; *Közgazdasági Szemle*; XLVIII. évf, 1064-1080 old.; 2001 december; Budapest

megváltoztatása, a piaci körülmények között kialakult árak manipulálása komoly alkalmazkodási folyamatot indít el.

A beavatkozás jelentőségét jól megfigyelhetjük az alábbi két, a versenyszféra 5 vagy annál több alkalmazottat foglalkoztató vállalatánál teljes munkaidőben foglalkoztatottak bérstruktúráját leíró hisztogramokat összehasonlítva. A bérek elvárt normális (lognormális) eloszlása¹⁹ 1998-ban figyelhető meg a legtisztábban. A minimálbér aktuális szintjénél látható elenyésző kicsúcsosodás arra utal, hogy a minimálbér a piaci viszonyok között kialakult bérstruktúrát nem torzítja jelentősen. Vagyis a "természetes" (termelékenység alapján indokolt) béruknél magasabb bér fizetésére csupán a dolgozók kis hányada esetében kényszerülnek a vállalatok (rájuk utal a bérstruktúrát leíró hisztogram minimálbérnél megfigyelhető kicsúcsosodása, ők azok a dolgozók, akik alacsony termelékenységükből kifolyólag a minimálbér szintje alatt kerestek volna).

Ezzel összevetve megdöbbentő a 2002. évi béreket jellemző béreloszlást leíró hisztogram minimálbérnél megfigyelt kicsúcsosodása.

1/a és 1/b. ábra

*A versenyszférában fizetett bérek megoszlása 1998-ban és 2002-ben
(A Foglalkoztatási Hivatal Bértarifa felvétele alapján
5 vagy annál több teljes munkaidős dolgozót foglalkoztató vállalatok
foglalkoztatottjai)*

¹⁹ Általában azt feltételezzük, hogy a képességek (munkaerő termelékenysége) eloszlása a társadalomban - így a munkavállalók körében is - normális eloszlással írható le, illetve azt, hogy a munkavállalók által keresett bérek megegyeznek, de legalábbis arányosak termelékenységükkel.

A vizsgált munkavállalói csoport 18%-a keres minimálbért 2002-ben, további 15%-uk alig a minimálbér feletti keresettel rendelkezik. Ez egyértelműen egy, a természetes, piaci viszonyok között kialakult bérstruktúrába nem illeszkedő, túlságosan magasán meghatározott minimálbért jelez. Mi következhet ebből?

A keresleti oldal reakciói

Mivel feltételezhetjük, hogy a bérek a munkavállalók termelékenységére alapján határozódnak meg egy ilyen, túlságosan sok munkavállalót érintő adminisztratív béremelés komoly problémákat okoz a minimálbéreseket nagyobb arányban foglalkoztató vállalatoknak, hiszen az adott minimálbéres foglalkoztatottak egy része nem termel akkora jövedelmet a vállalat számára, mint amennyit a vállalat fizet neki. Ez a helyzet hosszabb távon a vállalat csődjéhez vezethet. Tehát a vállalatoknak reagálniuk kell az új helyzetre. A GKI által végzett kérdőíves lekérdőzésben adott válaszok alapján a vállalatok jelentős része próbálja meg a bérnövekedésből adódó többletköltségeket - megnövekedett termékárakon keresztül - a fogyasztókra hárítani. Ez csak időleges megoldása lehet a problémának, hiszen - rugalmas termékpiaci kereslet esetén - az áremelkedés a termékek keresletének csökkenéséhez vezet és végül a foglalkoztatás visszaesését indukálja. Több vállalat számolt be arról is, hogy a bérköltségek növekedése miatt le kellett mondania a jövő évre tervezett létszámbővítésről. Jelentős a részmunkaidős foglalkoztatásra való átállás, ami az érintett minimálbéres dolgozók által realizálható potenciális jövedelmek csökkenését jelenti, de népszerű a "termelés kiszervezése", azaz a korábbi minimálbéres munkavállalók "alvállalkozói" formában történő foglalkoztatására történő átállás is.

A teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozókra és az őket alkalmazó vállalatokra vonatkozó adatok azt igazolják, hogy a megnövekedett bérköltségek egy részét a vállalatok - a nem bérjellegű kifizetések levágásával - magasabb jövedelmű dolgozóikra terhelik. Ez vállalaton belüli feszültségekhez vezethet, a vállalati bérrendszerek elveszíthetik ösztönző hatásukat ami a kumulált termelékenység csökkenését okozhatja.

Potenciális veszélyforrást jelent a foglalkoztatás tekintetében, hogy a töketlenyezők és az alacsonyán képzett, olcsó munkaerő között jól definiált helyettesítési viszony áll fent és lehetséges, hogy az új bérvizonyok mellett több termelési folyamat gépesítése válhat rentábilissá. Elképzelhető ugyan, hogy mindez a nemzetgazdasági szintű termelékenység gyors növekedését okozza, de a másik oldalon újabb rétegek jelennek meg a

munkanélküliek sorában. El kell gondolkodni tehát azon, hogy akarja-e, és ha igen, milyen formában szeretné foglalkoztatni a társadalom a termelésből kiszorult - vagy egyre inkább kiszoruló - alacsony termelékenyséű munkavállalói csoportokat.

Területi tagoltság...

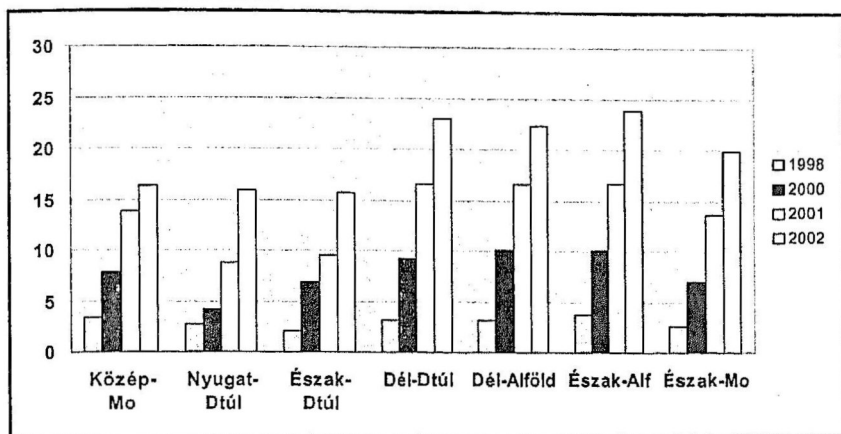
Komoly veszélyforrás lehet a bérkűszöb megemelkedése az ország területi tagoltságára nézve is. Ez az intézkedés megtörte azt a természetes folyamatot, amely során az elmúlt néhány évben az ország nyugati területein végbemenő gazdasági fejlődés hatásai végre begyűrűzhettek volna a Dunától keletre fekvő területekre is. Fazekas²⁰ azt mutatta be, hogy a külföldi tőke egyre kevésbé diszpreferálja az ország nyugati, határától távolabbi területeket, ennek okai részben a munkabérek országon belül is jelentős különbségeiben keresendők. Úgy tűnik, hogy ezek a különbségek megszűntek, legalábbis a képzetlen és olcsó munkaerő foglalkoztatására szakosodott termelés számára. Pedig a nyugati régiók bérelőnye nagy részben köszönhető az ott termelő tevékenységet folytató vállalatok által generált gazdasági fellendülésnek, ami a helyi jövedelemtermelő képességet stabilizálta.

A keleti területeken a minimálbér-emelés által érintett foglalkoztatottak jelentős arányát figyelhetjük meg, ami komoly kétségekkel tölthet el bennünket, hiszen a keleti-északkeleti területek kiemelkedően magas munkanélküliséget mondhatnak magukénak. A minimálbér megemelése a gazdasági szereplők korábban vázolt reakcióit ismerve várhatóan annak további növekedéséhez vezethet. Vagyis az egyébként is hátrányban lévő területek problémáinak további erősödését várhatjuk.

A minimálbéres dolgozók arányában tapasztalt regionális különbségekben olyan tényezők hatásait láthatjuk felszínre törni, mint a munkaképes korú népesség átlagos iskolai végzettségében megmutatkozó eltérések, vagy akár az infrastruktúra fejletlenségére is visszavezethető fejlettségi-termelékenységi differenciák. Mindezek csak hosszabb távon orvosolható problémák, amelyek tudatos gazdaságpolitikai, oktatási-, és foglalkoztatáspolitikai eszközök együttes alkalmazását, területfejlesztési stratégia kialakítását, illetve a megfogalmazott célok igen hatékony megvalósítását igénylik.

²⁰ Fazekas Károly: "A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire"; Budapest Módszertani Füzetek; 2000/5

2. ábra: A minimálbéresek arányának alakulása az egyes régiókban, 1998-2002

A Foglalkoztatási Hivatal Bértarifa felvétele alapján

Felhasznált / ajánlott irodalom:

Brown, Charles, Guilroy, Curtis és Kohen, Andrew: "The Effect of the Minimum Wage on Employment and Unemployment"; *Journal of Economic Literature*, Vol. 20, No. 2. (Jun., 1982), pp. 487-528.

Card, David és Krueger, Alan B.: "Myth and Measurement: The New Economics of the Minimum Wage."; Princeton University Press; Princeton, N.J.; 1995.

Dolado, Juan et al.: "The economic impact of minimum wages in Europe", *Economic Policy*, (October, 1996.), pp. 319-372;

Fazekas Károly: "A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire"; Budapest Módszertani Füzetek; 2000/5

Ferenczi Barnabás: Felzárkóznak-e a bérek is Európához?, megjelent: Fazekas Károly (szerk): *Munkaerőpiaci Tükör 2000*, MTA-KTK; Budapest, 2000.

Köllő, János: "Hozzászólás az elmaradt minimálbér-vitához"; *Közgazdasági Szemle*; 2001, december, Budapest

Dr. Tóth Judit²¹:

^pDiszkrimináció a hatósági eljárásban?

1. Hipotézis

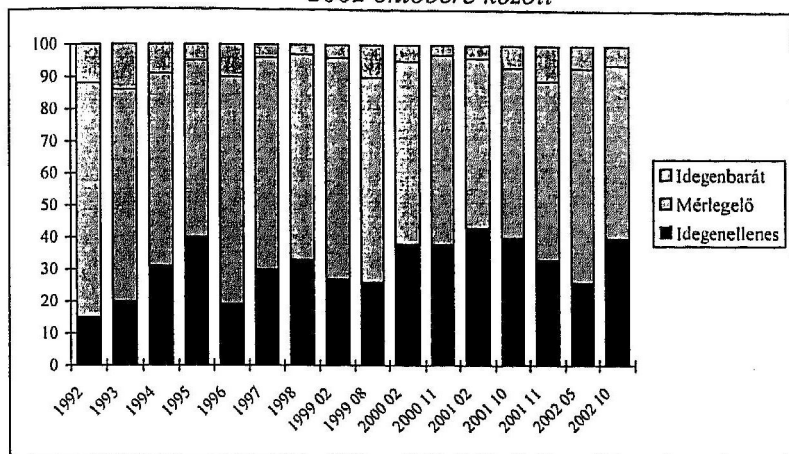
A hatósági jogalkalmazást végzők (ide értve a közigazgatási, bírósági, rendőrségi munkatársak egyedi ügyekben való hatósági tevékenységét) körében nem végeztek arra vonatkozó kutatást, vajon milyen jellegű és mértékű az előítéletességük. Ezért két feltételezéssel kell élnünk: (1) Nem nagyobb, hanem a társadalmi átlagnak megfelelő az ott dolgozók rasszizmusa, rejtett vagy kevésbé palástolt xenofóbiája, előítéletessége a színes bőrűekkel, romákkal, külföldiekkel, fogyatékosokkal, bűnözőkkel vagy éppen HIV-pozitív személyekkel szemben. (2) Minden jogállamban a hatóság általi diszkriminatív magatartás üldözendő cselekmény, következésképpen elkövetése akár hivatalvesztéssel járhat, ám éppen az elkövetői kör ellenérdekeltsége miatt nagy a látencia, alacsony a felderítési ráta. Így a hangsúly a megelőzésen van.

Az első feltételezéshez csupán a társadalmi előítéletességre vonatkozó adatok sokaságából egyet idézünk, amely önmagában is elég riasztó, noha nem hatalmi helyzetben lévőkről van szó. 2002 októberében a felnőtt lakosság 40 százaléka választotta azt az idegenellenesnek tekinthető állítást, hogy az országba menedékkérő be ne tehesse a lábát. A megkérdezettek 6 százaléka tekinthető idegenbarátnak, aki szerint minden menedékkérőt be kell fogadni. A többség (a megkérdezettek 54 százaléka) mérlegelné a menedék nyújtásának, illetve megtagadásának kérdését. Mint az 1 sz. ábrán látható, a 2001 novembere óta tartó csökkenéshez képest ismét nőtt az idegenellenesek aránya. Ilyen magas idegenellenes arány 2001 ősze óta nem volt Magyarországon.

²¹ A szerző a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán az Alkotmányjogi Tanszék tanszékvezető docense.

1. ábra

Az idegenellenesek, az idegenbarátok és a mérlegelők aránya 1992 és 2002 októbere között

Forrás: TÁRKI 1992-2002 októbere

Ugyan a vizsgálatok bizonyítják, hogy a magasabb iskolai végzettség segít "elrejtetni" az előítéletességet, a hatósági jogalkalmazást tömegesen végző közigazgatásban a köztisztviselők nem szükségképpen tartoznak a diplomával rendelkezők közé, különösen a települési önkormányzatoknál. (A Ktv. szerint a köztisztviselővé válás előfeltétele az érettség.)

A második előfeltevés közvetett bizonyítéka lehet, hogy a hivatali bűncselekmények (pl. kényszervallatás) dinamikája a civil bűnözésnek a duplája az elmúlt évtizedben. Ugyanakkor a látencia nagyságát még becsülni sem szokták az olyan diszkriminatív magatartással kapcsolatosan, mint pl. az elfogultság, az ügyfél jogaira való kioktatás elmulasztása vagy az egyszerű eljárásnak is a maximális ügyintézési határidőn belüli, netán azon túli elintézése.

Összegzőképpen tehát abból indulunk ki, hogy objektív okoknál fogva létezik hatósági diszkrimináció, noha pontos mértéke nem ismert, és amellyel maga a jog is számot vet: különböző eszközökkel igyekszik megelőzni, leleplezni és felelősségre vonni a nem fair jogalkalmazót.

2. Jogi eszközök a hatósági diszkriminációval szemben

Vajon valóban kell-e az Alkotmány szerint a hátrányos megkülönböztetés miatt a törvény szigorával és komoly büntetéssel számolni (70/A.§)? Ehhez a jogrendet kell átvizsgálni. Két konkrét kormányzati feladat is ezt igényli: (1) 2001 novemberében írta alá a Kormány képviselője Strasbourgban az Európa Tanács Emberi Jogi Egyezményének 12. Kiegészítő Jegyzőkönyvét, amelynek a hazai jogrendbe illesztése azóta is folyik. Ez a dokumentum nagyban érinti a jogalkotó és a jogalkalmazó szervek felelősségét a diszkriminációval szemben. (2) Kisebb-nagyobb vonakodással, de az EU csatlakozásra tekintettel folyik egy antidiszkriminációs (egyenlő bánásmódról és esélyegyenlőségről szóló) törvény előkészítése 2001 óta. Az uniós irányelvek és esetjog nyomán elsősorban a diszkrimináció fogalma (közvetlen, közvetett) válhat nálunk is differenciáltabbá.

E két konkrét munkától függetlenül, az elmúlt évtizedekben vállalt nemzetközi kötelezettségek, valamint a hazai jogszabályok rendszerező áttekintése adhatja meg a választ, vajon valóban jogállamként lépünk fel az ügyfelekkel szemben elkövetett diszkriminációval, vagy ilyennek vélt esetekkel szemben. Ehhez a következő vizsgálati módszer alkalmazható.

Milyen joganyagot kell átvizsgálni?

Mely nemzetközi egyezményeknek részese Magyarország, amelyek saját diszkriminációs fogalommal rendelkeznek. Különösen azoknak a fórumoknak az értelmezése jelentős, amelyek több évtized alatt alakították ki esetjogukat, főként pedig egyéni panaszügyek kapcsán. Például ide tartozik a faji megkülönböztetés, a kínzás, a nők elleni hátrányos megkülönböztetés, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában, a Szociális Chartában, valamint az Európa Tanács Emberi Jogi Egyezményében (ECHR) és jegyzőkönyveiben foglalt jogok alkalmazása érdekében létrehozott fórumok joggyakorlata.

A hazai jogszabályokat, amelyek közül kiemelkednek a hatósági jogalkalmazás, jogérvényesítés szempontjából: az eljárási és a funkcionális jellegű szabályok (például Áe., Pp., Ktv., rendőrségi tv., Sztv.). Ugyanis a legtömegesebb ügyintézés e normák alkalmazása keretében történik. Mindez persze az Alkotmány rendelkezéseinek és az Alkotmánybíróság ítéletei fényében értékelendők.

Az ország *EU csatlakozási felkészülésének* része a közösségi vívmányok átvétele, azok alkalmazására való képesség biztosítása. A közösségi joganyagban az antidiszkriminációs szabályok egy része a szerződésekben jelenik meg (pl. EK Alapító Szerződés 13. cikke), míg a részletes kifejtés a másodlagos jogforrásokban kap helyet. Kiemelkedik ezek közül a Tanács 43/2000. irányelve a személyek egyenlő bánásmódjáról, függetlenül a személyek faji vagy etnikai származásától, valamint a Tanács 78/2000. irányelve az egyenlő bánásmód kereteinek megteremtéséről az alkalmazás és a foglalkoztatás terén. Szemléletváltás szükséges: a jogi tilalmak, szankcionálás mellett nagy hangsúly helyeződik a társadalmi integrációra, proaktív állami fellépésre, így a Tanács 750/2000. határozata felvázolta az antidiszkriminációs cselekvési programot is. Ezért a csatlakozásig meg kell tenni a szükséges intézkedéseket, mert azok 2003. júliusig adnak határidőt a tagállamoknak. Ezek előkészítésekor tekintetbe kell venni az Európai Bíróság (ECJ) antidiszkriminációs ítéleteit, sőt az EU Alapjogi Kartáját, amely ugyan nem kötelező, de egyre specializáltabb formákat fogalmaz meg a diszkriminációt megvalósító magatartások felszámolására, megelőzésére. Egyszóval a közösségi jog és az uniós politikák hatása nem mellőzhető.

A zömében európai eredetű nemzetközi vállalatok *egymáshoz hasonló és összehasonlítható helyzetet* eredményeznek

Milyen módon hasonlíthatók össze a normák? Hol vannak hézagok?

A fentiekben említett normák alapján a következő csoportosítás segít megtalálni, hol vannak a jogrendszerünkben a hézagok.

Ki a diszkrimináció alanya. Például faji, nemi, nyelvi, vallási, életkori vagy éppen etnikai származás alapján lehet a meglehetősen sokféle célcsoportot meghatározni. Érdemes különbséget tenni a zárt és a nyitott felsorolás között (pl. "vagy egyéb társadalmi helyzet"), mert a társadalmi változással újabb és újabb célcsoportok jönnek létre (pl. homoszexuálisok, AIDS-ben szenvedők) vagy alakulnak át.

Milyen magatartással valósulhat meg a diszkrimináció (pl. mulasztással, tevőlegesen, vegyesen). Ide kapcsolódik, hogy a tilalmat miként szabályozzák (pl. kimerítő vagy csak példálózó felsorolással, csak az adott nemzetközi egyezményben védett jogok tekintetében vagy univerzálisan).

Ki követheti el a diszkriminációt (pl. a közhatalmat gyakorló szerv tagja, bármely állami szervezet tagja, csak közigazgatási, igazságszolgáltatási szerv tagja). Mivel a legtöbb nemzetközi egyezményben az állam a kötelezettséget vállaló fél, egyértelművé kell tenni, hogy az adott egyezmény végrehajtásáért mely szerve a felelős, ellenkező esetben tetszőlegesen tájítható kör. További szakirodalmi vita, hogy a személyközi kapcsolatokban elkövetett diszkrimináció (pl. étterembe, italboltba, diszkóba cigányok belépésének tilalma, a kiszolgálásuk korlátozása) esetén a hatóság nyújt-e hatékony védelmet.

A sérelmet szenvedett (természetes vagy jogi) személynek milyen orvoslás áll a rendelkezésére (pl. a diszkrimináció megállapítása, nyilvánosságra hozatala, kompenzáció, új eljárásra utasítás, a határozat megsemmisítése), és az hatékony-e.

A diszkrimináló személyt (szervet) szankcionálják-e, felelősségét megállapítják-e (pl. eljárás lefolytatása kötelező vagy sem), mi lesz annak a jogkövetkezménye (pl. hivatalvesztés, egyéb fegyelmi szankció, pénzbüntetés, tréningen részvétel).

Végül milyen mechanizmus jött létre a diszkriminatív magatartás megelőzésére, az elkövetett diszkrimináció leleplezésére (pl. vezető kiválasztásának elveibe beépítés, dolgozók rendszeres képzése, panaszok nyilvánosságra hozatala).

3. Hol vannak a jogi eszközeink?

Ennek a logikai feladatnak a nyomán biztosan rábukkanunk a legtömegesebb ügycsoportokban a szabályozási hiányosságokra. Néhányat említek meg ezek közül.

A közigazgatási hatóság tájékoztatási kötelezettségének mellőzését nem szankcionálják az egyedi ügyekben, noha ennek elmulasztása mögött az ügyintéző diszkriminatív magatartása húzódnak meg. Másrészt, számtalan konkrét hatóságot vagy általában a helyi önkormányzatot kötelez több tucat jogszabály, hogy a lakosság szélesebb körét érintő ügyekben alapos tájékoztatást, felvilágosítást nyújtsanak, különösen a település fejlesztését és a környezet állapotát, vagy akár a szociális ellátások igénybe vételét illetően. Ugyanakkor ezek teljesítési módjára, ellenőrzésére, kikényszeríthetőségére és a mulasztás szankcionálására nincsenek rendelkezések. Pedig nyilvánvalóan éppen az egyenlő bánásmód bukik meg ezek hiányán.

Az eljáró ügyintéző elfoglaltsága (amely a diszkrimináció egyik megnyilvánulása) elleni védelem határfoka eleve attól függ, maga az ügyintéző vagy pedig az ügyfél jelenti be. További gond, hogy a "megtorlás" miatt az ügyfél erre csak ritkán vállalkozik, és más hatóság, ügyintéző vagy testületi szerv kijelölése egy kis településen vagy körzetben pedig szinte megoldhatatlan. A jog nem kínál alternatívát (pl. egy ügyintéző helyett a "panelben eljárást").

A diszkrimináció sajátos esete, ha a 30 napos általános ügyintézési határidőt kimeríti az ügyintéző, noha az ügy egyszerű vagy sürgős.

Az eljárási törvények, ágazati szabályok szerinti "sürgős", "kivételes", "soron kívüli" eljárás szabályai még gyengébb biztosítékot nyújtanak, mint a bármilyen hosszú, de konkrétan meghatározottak, hiszen külön bizonyítania kellene az ügyfélnek a lassúságot, a megkülönböztető sorrendiséget. Fontos lenne tehát az efféle, feltehetőleg jó szándékú rendelkezés végére illeszteni a "de legfeljebb... nap" jellegű maximálást.

A közigazgatási jogkörben eljáró rendvédelmi szervek egyes intézkedéséhez, például a rendőri igazoltatáshoz, nincs szükség törvényben meghatározott normaszegéshez vagy annak tényleges veszélyére, mert találmányra választhatók ki annak alanyai, akár diszkriminatív módon.

Hiányzik a legfontosabb eljárási törvényekből (Ktv., Áe., Pp.) a legsúlyosabb diszkriminációs magatartásokkal kapcsolatosan a bizonyítási teher megfordítása. Miként legutóbb a Munka Törvénykönyve módosítása (2001. évi XVI. törvény 3.§) bevezette, a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy eljárása nem sértette a hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó rendelkezéseket, míg a sérelmet szenvedő csak a tényeket bizonyítja, a jogrendszerben e megoldást szélesebb körben kellene elterjeszteni.

Az Áe. utóbbi évtizedben történt "kilúgozása" (azaz másodlagossá tétele vagy 15 féle jogterületen) rontja az ügyfeleknek nyújtott garanciák rendszerét, mégpedig általában indokolatlanul. Nincs ugyanis sajátos, objektív szükségesség, amelyért hasonló helyzetben lévőket különbözőképpen ítéljenek meg.

Komoly gondot okoz, hogy hiányzik az államilag finanszírozott, ingyenes jogsegély, még a szegregáltak, a diszkrimináció áldozatainak tipikus ügycsoportjaiban is (pl. szociális jog, munkavállalás, fogyatékosok, menekültek). A tárgyi illetékmentesség, a költségmentesség szabályai mára elavultak és nem teremtenek alanyi jogot, a jogvédelmet ellátók

hálózata pedig ki sem alakult, kivéve a megélhetésükért küzdő ügyvédek, akik a kirendelésekből próbálnak megélni.

A közigazgatási jogkörben okozott kár és a nem vagyoni kár megtérítése a hatósági vagy az egyéb diszkrimináció miatt nem szerepel a speciális szabályok között, amelyekre annyira áhítozik a bíróság. Ezért a megkülönböztetés miatti jogvédelemben e rendelkezések szerepe bizonytalan.

Az utóbbi években elharapódzott a teljes körű diszkrecionalitás a jogalkotásban (pl. idegenrendészeti szabályokban, szociális jogokban). A felmentésnek, méltányosságnak álcázott klauzulák anyagi és eljárási biztosítékok nélkül engednek bármilyen mértékű eltérést a hatóságnak a "fő szabálytól", amely nem segít megelőzni a hatósági diszkriminációt, az ügyfél kiszolgáltatottságát sem.

Hiányzik a köztisztviselők rendszeres képzése kisebbségi társadalomról, azok gondjairól, a megoldás elősegítéséről. Így nem csoda, ha körükben az előítéletek nem csökkennek, hanem megegyeznek a társadalmi átlaggal, noha az átlag nem dönt mások jogvitájában, kérelmében, jogairól.

A közigazgatásban a felügyeleti intézkedés, ellenőrzés tervezése, a vezetői továbbképzésben a diszkriminációs esetek, helyzetek rendszeres feltárása, és általában a prevenció szinte teljesen hiányzik. Legalábbis, a szabályozásban ennek nem látszik a nyoma.

Nincsenek állami programok, hogy a kisebbséghez tartozók bekerüljenek az ügyintézők, hatóságok sorába, és a vezetői munkának sem követelménye az effélek szervezése, készítése. Néhány kormányhatározatban ugyan felbukkantak ilyen programelemek, de számonkérésre, ellenőrzésre vonatkozó biztosítékok nélkül.

A köztisztviselői fegyelmi vétségek közt nincs nevesítve a diszkrimináció elkövetése (sem a vezetők-beosztottak, sem az ügyfelek vonatkozásában). Miközben a Munka Törvénykönyve a már említett módon kiegészült, a közszolgálati szektorban ennek megfelelő, részletező szabályozás nincs. A köztisztviselői Etikai Kódex ugyan ígéret, amelyet "az országos érdekegyeztető köztisztviselői fórumok egyetértésével a belügyminiszter ajánlás formájában közzétesz", de még ennek elkészülte esetén sem világos, hogy ki tehet bejelentést, hogyan választható szét az "etikai szabály vétke megsértése" és a jogszabályok megsértése a rejtett, közvetett, álcázott diszkrimináció esetén (2001. évi XXXVI. tv. 58. §). Sajnos, ebben nem segít az Európa Tanács 2000. május 11-én kelt

Ajánlása a köztisztviselők etikai kódexéről, mert a korrupcióra helyezi a hangsúlyt. Ennek nyomán is, mintha a korrupció sokkal nagyobb mértékű szabályozást indított volna el, mint a legalább olyan mély gyökerű diszkrimináció.

A köztisztviselői szférában minimális a pályáztatási kötelezettség, amely az objektívebb döntést biztosítaná például a diszkriminációra, előítéleteességre hajló személyek kiszűrésével.

A jogvédő szervezetek fellépése egyes ügyfelek, sérülékeny helyzetű csoportok érdekében korlátozott (legfeljebb egyedi meghatalmazással). A szabályozás csak az ombudsman előtt folyó eljárásban nyújt efféle lehetőséget. Vajon miért nem épültek ki országosan a jogsegélyszolgálatok, amelyek létrehozását és működtetését a kisebbségi törvény (1993. évi LXXVII. tv. 37. § p) pontja) az országos önkormányzatok jogaként határooz meg?

Úgy vélem, még nem történt meg az említett átvizsgálás, mert a most folyó jogalkotási munkákban nem látszik valamennyi hézag szisztematikus megszüntetésének esélye. A felhozott egyetlen példában, a hatósági eljárásról készülő (az Áe. helyébe lépő) törvény csak kisebb mértékű fejleményekkel szolgál. Marad tehát a remény, hogy jogi revolúció helyett az evolúciós folyamat elindul és haladni kezd...

Dr. Barát Erzsébet²²:

Az önreflexió hiánya, avagy a tudományos beszédmód szexizmusa

Mint nyelvész, ki a nyelvhasználat és a hatalmi viszonyok összefüggéseit kutatom, a mai alkalmat arra szeretném felhasználni, hogy átgondoljam szűkebb érdeklődési területem, a nyelv és a nemek viszonyát elemző nyelvészeti kutatások lehetséges hazai irányát abban a kritikus pillanatban, amikor az 1990-es évek társadalmi változásainak részeként a nemzetközi gyakorlatban már jó harminc évre visszatekintő tevékenység végre legitimé válhat a magyar tudományos közéletben is.

Véleményem szerint az e fajta önvizsgálódás mindenképpen elengedhetetlen, ha el szeretnénk kerülni, hogy a nők helyzetének javítását célzó kutatásaink kiüresedett szavak maradjanak csupán, s azért, mert önnön, viszonylagosan kiváltságos helyzetünket a kulturális javak terén 'természetesnek', magától értetődőnek, kritikus vizsgálódásaink hatókörén eleve kívül esőnek tekintettük.

Érvelésem természetesen azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a nyelv és a nemek viszonyát a nők érdekében folytatott kutatásként kívánjuk gyakorolni, azaz, a nők különféle csoportjai által megélt relatív hátrányok csökkentése érdekében. Ebben az értelemben tehát kutatói tevékenységemet feminista vállalkozásnak tekintem. A feminizmus pedig, hogy Deborah Cameront²³ (angol eredetijében is) idézzem, „A feminizmus *nem* arról szól, hogy elismeréssel adózzunk a háziasszonyok teljesítménye előtt, hanem arról, hogy alapjaiban változtassuk meg a házi munka társadalmi alapjait. Ugyanígy, a feminizmus *nem* elégedhet meg a nőkre jellemző nyelvhasználat konstatálásával sem, hanem azt a kérdést is fel kell tennie, hogy vajon a nők *miért* találnak bizonyos nyelvi stratégiákat helyzetüknek inkább megfelelőeknek, mint másokat. Ami a nők társadalmi helyzetének, a nekik megengedett társadalmi (nyelvészeti) gyakorlatoknak a kérdése.” (Feminism is *not* about giving housewives their due, it is about

²² A szerző a Szegedi Tudományegyetem Angol és Amerikai Intézetének adjunktusa.

²³ Cameron, D.1995 „Rethinking Language and Gender Studies: Some issues for the 1990s” in S. Mills (ed) Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives. London and New York: Longman, 31-44.

changing the conditions of domestic labor altogether. Similarly, feminism cannot stop at validating the linguistic strategies typical of women; it must also ask *why* women find some communicative practices more relevant than others to their circumstances: [which is] a question of their social positioning, of the social practices [linguistic or otherwise] in which they are allowed to participate.) (1995:41; kiemelés tőlem)

Helyzetünk ugyanakkor egyáltalán nem könnyű, mert áttekintve a terület legelőrehaladottabb művelőinek tekintett angol és amerikai kutatók eredményeit, meglepően kevés olyan elemzésre akadunk, amely figyelembe venné az önreflexió szükségességét. A nem és szexualitás nyelvhasználattal összefüggő aspektusait vizsgáló munkák, akár nyíltan felvállalt szándékuk ellenére is, többnyire kirekesztő ismeretelméleti előfeltevésekből indulnak ki. Azaz a kutatások eme domináns megközelítési módjával az a legnagyobb probléma, hogy a nem kategóriáját *adottnak* veszi ahelyett, hogy problematizálná, megmagyarázná kialakulásának mikéntjét, jelentésének változásait. Ez a nyelvi változókra koncentráló tudományos beszédmód tehát a nemet biológiai alapú, s mint ilyet, a természet által eleve adott, „független változónak” tételezi.

Azonban a szociolingvisztikai kutatás gyakorlatában a nemet eleve *adottnak* venni tulajdonképpen azt jelenti, hogy az adatközlőket automatikusan férfi/nő kategóriákba 'osztályozzuk' s nem vesszük észre, hogy ezzel tulajdonképpen mi magunk állítottuk elő, mit is jelent a 'férfi' és 'nő' kategória az adott kutatási szituációban. Ezt a jelentést pedig leginkább úgy lehetne körülírni, hogy „*a kutató által elvárt testi és öltözködésbeli kulturális kódoknak ránézésre megfelelő maszkulin és feminin külső.*” A kutatás, elemzés eredményeül kapott „nyelvi viselkedés” következőképp nem lehet egyéb, mint a kutató eme sztereotípiáira hagyatkozó besorolás révén előállt nemi identitás kifejeződése, indexe csupán. A helyzet ironiája, hogy jóllehet a kutatás bevallottan a nyelvi viselkedés specifikusságára kíváncsi, az eredmény mégis a konkrét szituációtól immáron biztonságosan elvonatkoztatott, absztrakt 'nők' nyelvhasználata sajátosságainak megfigyelése és leírása lehet csupán. Egyúttal a szociolingvisztikának a Chomskianus nyelvi univerzálékkal szemben bevezetett, a nyelvnek konkrét társadalmi és kulturális közegbe ágyazódottságát megragadó „nyelvhasználat” fogalma is kiüresedik. A konkrét nyelvhasználat *révén* megkonstruálódó, adott (nyelvi) helyzetben

'nőnek' nevezhető, nevezett identitás értelmezhetetlen elvárás maradhat csupán.

Véleményem szerint a feminista szempontú kérdésfelvetés a tudományos gondolkodás terén sem jelenthetne mást, mint éppen az ilyen, a nők különféle társadalmi helyzetétől elvonatkoztató, azt eleve egységesnek, homogénnek, 'adottnak' tekintő gyakorlat megkérdőjelezésében állna. Ellenkező esetben tudományos előfeltevéseink csak megerősítik a nők munkájának és vágyainak patriarchális érdekek mentén végbemenő szerveződéseit.

Rosemary Hennessyvel (1993, 2000)²⁴ és Deborah Cameronnal (1995) egyetértve azt gondolom, hogy a nyelvhasználat és a nem viszonyának ez a fajta kutatása maga is *fogllya marad* az egyébként önmaga által patriarchálisnak tekintett társadalmi hatalmi rendnek. Márpedig bármilyen társadalmi gyakorlat, a tudományos kutatást is beleértve, ideologikusnak tekintendő annyiban, amennyiben a patriarchális viszonyok status quo-ját kívánja fenntartani azáltal, hogy az egyenlőtlen erőviszonyokat 'természetesnek', eleve adottnak tünteti fel. Ebben az értelemben a szociolingvisztika 1970-es években William Labov nyomán kialakult gyakorlata, ezen belül a nyelv és a nem viszonyát kutató munkák mára rég kanonizált beszédmódja is lényegében patriarchális. Azaz a 'beszélő nemének' független, eleve adott 'független változóként' történő kezelése a nők elnyomásának újabb megnyilvánulási formája lesz csupán, jóllehet célkitűzése, annyiban amennyiben különbséget tételez fel a nők és férfiak beszédmódja között elismeri a két nyelvhasználat másságát, s mint ilyen látszólag akár elő is segíthetné a nemek közötti egyenlőség helyreállítását. De ennek ellenkezője valósulhat meg csupán, éppen azért, mert a kétpólusú kategorizálás alapjául szolgáló értékrendben a nő definíciója mindig a férfihoz képest, illetve mindig a férfival való viszonyaiban tételeződik csupán.

Összegezve tehát, a nemzetközi kutatások fő sodrával kapcsolatban elsősorban nem az a kifogásom, hogy ne lennének szakmailag magas színvonalúak, hanem az, hogy hiányzik belőlük bármiféle, a meglévő (tudományos) kirekesztéseken alapuló társadalmi rendet potenciálisan

²⁴ Hennessy, R. 1993 *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*. New York: Routledge.

Hennessy, R. 2000 *Profit and Pleasure: Sexual Identities in Late Capitalism*. New York: Routledge.

destabilizálni tudó megközelítési mód. S ez addig nem is változhat, míg a kutatók nem tekintik saját nyelvhasználatukat is a fennálló társadalmi rend részének, illetve, ezzel szoros összefüggésben, míg a nyelvhasználatot nem tekintik a nem nyelvi természetű társadalmi gyakorlatok szerves részének. Ezért állhat elő aztán a végre szabad utat kapott magyarországi élőnyelvi kutatásokban, hogy erőteljesen beindult az angol és amerikai szociolingvisztikai fősodor kritikátlan átvétele a nemek nyelvhasználata területén (is) – a nyitás jegyében. Ugyanakkor a módszer kirekesztő szemlélete hiteltelenné tesz bármilyen, a demokratikus változtatás igényével fellépő nyelvészeti törekvést. A demokráciára való hivatkozás és a felzárkózás lehetőségének hangoztatása visszajára fordul: valójában a tudományon belüli erőforrásokért és érvényesülésért folytatott önös érdekke degradálja a kutatók nők vélt vagy valós sérelmeinek, hátrányainak állítólagos feltárására tett (tudományos) erőfeszítéseinket.

Dr. Csernus Eszter²⁵:

Esélyegyenlőtlenségek Magyarországon – □

A fogyatékkal élők jogai

A fogyatékkal élők helyzetének, illetve a velük szembeni hátrányos megkülönböztetés tilalmának taglalásakor mindenekelőtt azt kell pontosítanunk, hogy mit értünk "fogyatékk" alatt. A fogalmat illetően alapvetően két megközelítés létezik, ezek ismertetése után vázoljuk, hogy milyen "diszkrimináció-típusok" léteznek, illetve utalunk a hátrányos megkülönböztetések elleni jogi fellépés különböző lehetséges szintjeire, majd végül említést teszünk a vonatkozó hazai jogszabályokról.

Az elterjedtebb, orvosi megközelítése szerint a fogyatékoság valamely olyan testi vagy szellemi képesség károsodása, amely képességgel mások egy elfogadott norma szerinti mértékben rendelkeznek. 1980-ban az Egészségügyi Világszervezet (WHO) is ezt a meghatározást alkalmazta a *Károsodások, fogyatékoságok és hátrányok nemzetközi osztályozásának* első kiadásában. Ez a definíció azonban kizárólag az egyénből indul ki, és helyzetét elszigetelten kezeli. Ezzel szemben a szociális vagy társadalmi megközelítés egy adott szituációban, környezetben értelmezi a fogyatékoságot, és tekintettel van azokra a tényezőkre, amelyek ahhoz vezetnek, hogy egy ember valóban fogyatékosá váljon. E szemlélet lényege, hogy egy képesség károsodása önmagában még nem számít fogyatékoságnak, azzá csak a társadalom hozzáállása teszi. Más szavakkal: a testi vagy szellemi hátrányból még nem fakad közvetlenül társadalmi hátrány is, ez egyedül abból fakad, ahogy a társadalom a sérült embert kezeli, és ahogy őhöz viszonyul. Egy példával illusztrálva: a mozgási képesség korlátozottsága ugyan valóban egy ember képességeivel kapcsolatos személyes tény, az azonban, hogyha a mozgásukban korlátozott emberek számára nem gondoskodnak olyan kisegítő eszközökről, amelyek segítségével bejuthatnak középületekbe vagy áruházakba (pl. rámpák), akkor már a társadalmi környezettel összefüggő tényről beszélhetünk. Általánosságban elmondható, hogy mindenféle károsodás az egyénnel kapcsolatos tény, ám az olyan

²⁵ A szerző a Társaság a Szabadságjogokért (www.tasz.hu) munkatársa.

foglalkoztatáspolitikai, amelynek következtében aránytalanul kevés sérült emberrel találkozhatunk a különböző munkahelyeken annak ellenére, hogy ezek az emberek képesek lennének ellátni számos munkakört, a társadalmi környezettel kapcsolatos tény.

A fogyatékoság meghatározása körüli vita nem csupán szemantikai csatározás, hanem valójában a fogyatékkal élők jogaival, megítélésével kapcsolatos elvekről szól: nehezen érhető el, hogy a nem sérült emberek közössége felelősséget viseljen a fogyatékkal élőket rendszeresen érő hátrányokért, ha abból a felfogásból indulunk ki, hogy a fogyatékosághoz csak az érintettnek van köze. További előnye még a társadalmi megközelítésnek, hogy segítségével a fogyatékkal élők védelmére elfogadott szabályok konkrét testi vagy szellemi hátrány nélkül is alkalmazhatóvá válhatnak, mint például a HIV pozitívok esetében. Az *Amerikai Fogyatékosokról szóló törvény* (1990) a HIV pozitívokat illetve AIDS betegeket az alábbi indoklással sorolja a fogyatékkal élők közé: "az ilyen ember ugyan nem károsodott, a munkaadó azonban úgy kezeli, mintha lényeges korlátozást jelentő károsodása lenne).

A társadalmi megközelítés egyre több országban válik meghatározóvá, és nemrégiben a WHO is felülvizsgálta korábbi fogyatékoságfogalmát. A jelenlegi *Nemzetközi Osztályozás* már ötvözi az orvosi és a társadalmi megfogalmazást, a károsodás tényéből indul ugyan ki, de elismeri a társadalmi környezet által játszott szerepet is.

A fogyatékkal élők hátrányos helyzetének feloldása csak akkor járhat sikerrel, ha az állam számukra a nem sérült emberekkel egyenlő jogokat biztosít. A jogegyenlőség elérésére három módszer alkalmazható: a hátrányos megkülönböztetés tilalma, az egyenlő esélyek biztosítása és a pozitív megkülönböztetés. Lévé, hogy a diszkrimináció lehet aktív és passzív, továbbá közvetlen és közvetett, a fenti eszközök átgondolt alkalmazására van szükség. Aktív diszkriminációról akkor beszélünk, ha valaki egy szolgáltatást vagy terméket azért tagad meg valakitől, mert az fogyatékos, vagy fogyatékosága miatt nem alkalmaz egy, a betölteni kívánt munkakörnek minden szempontból megfelelő személyt. Ezzel szemben passzív diszkriminációról van szó, ha a társadalmi környezet semmit nem tesz azért, hogy a fogyatékkal élőket sújtó akadályokat megszüntesse (pl. egyes szolgáltatásokat fizikailag nem tesz számukra elérhetővé). Közvetlen diszkriminációt valósít meg egy rendelkezés vagy pl. egy álláshirdetés, ha egy csoport egyértelmű kizárására irányul. Ehhez

képest a közvetett diszkrimináció akkor valósul meg, ha annak ellenére, hogy első ránézésre úgy tűnik, az adott rendelkezés mindenkre egyformán érvényes, a rendelkezés hatásait vizsgálva mégis áz derül ki, hogy a valóságban a valamely konkrét csoporthoz tartozókat jóval hátrányosabban érinti. A közvetett diszkrimináció illusztrálására a standard módon hivatkozott példa az eset, amikor az Európai Közösségek Bírósága elmarasztalta Franciaországot, a francia rendőrség szerveibe való felvételhez ugyanis többek között azt az előfeltételt szabták, hogy a jelentkezőknek minimum 165 cm magasnak kellett lenniük. Ez ugyan egyformán vonatkozott a férfiakra és a nőkre, a valóságban azonban elsöprő többségben nőket érintett, holott a munkakör megfelelő ellátása objektíve nem igényelt ilyen megszorításokat.

A hátrányos megkülönböztetés tilalma valójában a formális, azaz jog előtti egyenlőséget jelenti. A formális jogegyenlőség kihagyhatatlan lépés az egyenlő jogok biztosítása felé haladó úton, azonban ahol a diszkrimináció a múltban bevett gyakorlat volt, ott önmagában a hátrányos megkülönböztetés alkotmányos/törvényi deklarálása nem elegendő. Az egyenlő esélyek felöli megközelítés már arra épít, hogy valódi egyenlőség csak akkor lehetséges, ha az egyenlő jogok birtoklásán túl az emberek egyenlő kiindulópontból is léphetnek be pl. a munkalehetőségekért folyó versengésbe. A cél tehát az, hogy az oktatáshoz, foglalkoztatáshoz, kultúrához stb. való hozzáférésnél mindenki ne csak egyenlő jogokkal, hanem egyenlő esélyekkel is indulhasson. Előfordulhat azonban, hogy a múltbeli diszkrimináció felhalmozódott hatásai folytán az egyenlő kiinduló helyzet megteremtése még mindig kevés. Ilyenkor merülhet föl a pozitív diszkrimináció alkalmazása. A pozitív megkülönböztetés előnyben részesítést jelent, és az eredményekre összpontosít. Lényege, hogy másféle (előnyösebb) elbánást biztosít egy csoport számára. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy e megoldás alkalmazása minden esetben igazolásra szorul, és csak a következő kritériumok szigorú betartása esetén lehet indokolt: 1) az előnyben részesített csoport komoly társadalmi hátrányoktól szenved, melyek hajlamosak újratermelődni; 2) a pozitív megkülönböztetés célja, hogy az újratermelődés körét megszakítsa; 3) az előnyben részesítési politika hatékony, vagyis reális esély van arra, hogy elérí célját; 4) nincs hatékony alternatívája, amely ugyanazzal az eredménnyel járna anélkül, hogy a pozitív megkülönböztetés eszközéhez kellene nyúlnia; 5) időben behatárolt intézkedésről van szó, amely, hála eredményeinek, egy idő után feleslegessé teszi a pozitív megkülönböztetés

további alkalmazását. Ilyen pozitív megkülönböztetés pl. ha foglalkoztatási kvótákat állítanak fel (erről a fogyatékkal élők esetében a magyar jogszabályok is rendelkeznek).

E három megoldás az egyenlőség más-más oldalára fekteti a hangsúlyt, önmagában azonban egyik sem képes a probléma teljes rendezésére, célszerű tehát őket összehangoltan és együttesen alkalmazni. Megfelelő kombinációjuk esetén sem biztos azonban, hogy a hátrányos megkülönböztetést sikerül teljesen kiküszöbölni, egyes francia szerzők ugyanis rávilágítanak arra, hogy létezik egy ún. *“discrimination systémique”*, azaz “rendszerből fakadó hátrányos megkülönböztetés”, amely a diszkrimináláshoz szokott társadalom gondolkodásmódjából és rossz reflexeiből fakad, és amelynek megszüntetése időigényes ugyan, de megfelelő oktatás, kampányok stb. révén lehetséges.

Magyarország 1998-ban fogadta el esélyegyenlőségi törvényét (*A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségének biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény*), melynek következtében – a fogyatékosok ügyét előmozdító átfogó jogalkotása elismeréseként – 1999-ben hazánknek ítéltek a Franklin Delano Roosevelt díjat. Az esélyegyenlőség megvalósításának a törvény által megjelölt főbb célterületei az egészségügyi ellátás, az oktatás, a foglalkoztatás, a lakhatás és a kultúra. 1999. december 10-én pedig az Országgyűlés elfogadta az *Országos Fogyatékosügyi Programot*, amely konkrét határidőket is tartalmaz arra nézve, hogy az egyes célterületeken szükséges lépéseket, változásokat mikorra kell megtenni, illetve elérni. Vácsolja továbbá a fogyatékos-politika főbb alapelveit, és köztük különösen a megelőzés elvét, a különleges megoldások szűkítő alkalmazásának elvét, az integráció elvét és az önrendelkezés tiszteletben tartásának elvét; a pozitív megkülönböztetés eszközeit pedig a fogyatékkal élők egyenlő esélyeinek megteremtése érdekében elengedhetetlennek tartja.

Az esélyegyenlőségi törvény mellett az Alkotmány 70/A. cikke is nyújt bizonyos védelmet a fogyatékkal élők számára: 1995-ben, tehát még jóval a törvény megalkotása előtt, egy kerekas székkal közlekedő férfi pert indított egy bank ellen, amiért épületébe kizárólag lépcsőn lehetett bejutni – és a bíróság neki adott igazat.

Érdemes még megemlíteni, hogy Magyarország törvényes lehetőséget teremtett arra is, hogy a fogyatékkal élő emberek jogainak érvényesítése érdekében a sérült emberek országos érdekképviselői szervezetei akkor is

eljárást indíthassanak, ha a sérelmet szenvedett fogyatékosok személye konkrétan nem állapítható meg.

Jogi fejleményekben tehát nincs hiány, a társadalmi és intézményi gyakorlat kívánatos mértékű átalakítása azonban sajnos még mindig várat magára.

Szirmai István²⁶:

A romák lehetőségei a munkaerőpiacon

Tisztelettel köszöntöm a megjelenteket! Először is szeretném megköszönni a meghívást! A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium Esélyegyenlőségi Főigazgatóságának Roma Foglalkoztatási Programok Titkárságán dolgozom romaügyi megbízottként. Előadásomban a romák munkaerőpiaci helyzetét kívánom röviden áttekinteni.

A cigányság Magyarország legnagyobb nemzeti kisebbsége, ami egyúttal Európa negyedik legnagyobb roma közösségét is jelenti. Szakértői becslések szerint a cigány népesség száma mintegy 500-600 ezer fő közé tehető, össznépességen belüli arányuk folyamatosan nő. A magyarországi roma népcsoport területileg igen egyenlőtlenül helyezkedik el, többségük az ország fejletlenebb észak-magyarországi, észak-alföldi és dél-dunántúli régióiban sűrűsödik, s ennek megfelelően a népességen belüli arányuk is itt a legmagasabb.

Munkaerőpiaci szempontból a piaccgazdasági átalakulás legnagyobb vesztese a cigányság. A rendszerváltást követően a foglalkoztatáshoz szokott munkaképes korú romáknak több mint a fele vesztette el állását, s így valamennyi foglalkoztatási mutatójuk lényegesen rosszabb, mint a többségi társadalomé. Az iskolázatlan és szakképzetlen roma emberek számára az elsődleges munkaerőpiac alig kínál kereső foglalkozást, és még az alkalmi munkavállalás területén is hátrányban vannak. Foglalkoztatottsági szintjük megközelítőleg a fele, a munkanélküliségi rátájuk három-ötszöröse, az egy keresőre jutó eltartottak száma háromszorosa a nem cigány lakosságának. Így továbbra sokuknak csupán a családi pótlék, iskoláztatási támogatás és a szociális segélyek biztosítják a megélhetéshez szükséges jövedelmet, ezért a roma háztartások fele él tartós szegénységben. Az állandósuló munkanélküliség miatt egyre szélesebb körben fenyeget az inaktivitás normává rögzülésének veszélye is. Ugyanakkor a roma emberek munkaerőpiaci reintegrációját tovább gátolja a munkaerőpiacon jelenlevő diszkrimináció is. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a társadalom nagy többsége nincs tisztában a roma lakosság problémáival, nem érdekelt helyzetük javításában. A helyi

²⁶ A szerző a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium munkatársa.

társadalmakban jelentkező előítéletek meglétét társadalmi ténynek kell tekinteni.

A foglalkoztatás és munka világában dolgozó hivatalnokok, szakemberek körében a roma lakosság általános tüneti jellemzői mára már közzismertek. Ezek a tünetek jelzik, hogy a cigány lakosság problémája rendkívül összetett, következésképp megoldásuk is komplex megközelítést, koncepciózus intézkedések sorát követelik meg kormányzati és helyi szinten egyaránt.

A munkaügyi tárca arra törekszik, hogy a cigány népesség társadalmi integrációja érdekében a munkanélküli ellátásokat, illetve támogatásokat, segélyeket mihamarabb aktív munkaerőpiaci programok váltsák fel, hogy az etnikumnak nagyobb lehetősége legyen be-, illetve visszaállászkodni a munka világába. Ezért legfontosabb feladatának a munkaerőpiaci felzárkóztató-, és szakmai képzések számának növelését, a területi hátrányok és a diszkriminációs jelenségek csökkentését tekinti.

A munkaügyi szervezetek a helyi roma közösségek munkaerőpiaci helyzetének javítása érdekében az aktív munkaerőpiaci eszközöket működtetésén túl, komplex munkaerőpiaci, illetve közösségi programokat is indítanak.

Az MMKP-k képzési kínálatukat igyekeznek úgy kialakítani, hogy azokban a romák egyre nagyobb számban tudjanak részt venni, ennek ellenére a képzésben résztvevő romák aránya meglehetősen alacsony. Ennek egyik oka az, hogy sokan nem rendelkeznek a képzés feltételeként előírt általános iskolai végzettséggel. Az alapiskolai végzettség megszerzése érdekében több megyében is szerveznek ismeretfelújító, felzárkóztató képzéseket. Nehézséget jelent, hogy a képző intézmények sorában is fellelhető az előítélet, illetve elzárkózás a nehezen kezelhető csoportokkal szemben, továbbá kevés képzőhely kész fogadni a romákat, számukra a képzéshez kötődő gyakorlóhely kevésbé hozzáférhető. Másrészt a meglévő helyzetből adódóan (alacsony iskolázottság, motiváció hiány, szociális helyzet, stb.) igen lassú folyamat a cigányság bevonása a felzárkóztató és szakmai képzésekbe, programokba. Ezen a területen különösen sok a tennivaló, hiszen a képzési szint növelésének kulcsszerepe van a cigányság munkaerőpiaci esélyeinek, illetve foglalkoztathatóságának javításában.

A romák foglalkoztatásában legmeghatározóbb aktív eszköz a közhasznú foglalkoztatás. A közhasznú foglalkoztatás támogatásának alapvető célja, hogy átmeneti munkaalkalmat teremtsen azoknak a

munkanélkülieknek, akiknek egyáltalán nincs vagy kevés az esélyük az elsődleges munkaerőpiacra való azonnali kilépésre. Valamennyi munkaügyi központ jelezte, hogy az elmúlt évben szervezett közhasznú munkaerőpiaci programokban a roma származású munkanélküliek „jelentős” arányban vettek részt. A közhasznú munkaprogramok megvalósítói az esetek többségében a települési önkormányzatok, ill. közhasznú társaságok. A hagyományos közhasznú munkaprogramok keretén belül végzett tevékenységek többsége kommunális és környezetjavító feladatokra korlátozódik (közterületek tisztántartása, parkgondozás).

A munkaerőpiacon hátrányos helyzetű rétegek – így a romák – foglalkoztatásában a közmunkaprogramoknak ugyancsak jelentős szerep jut. Mind a közmunkát, mind a közhasznú foglalkoztatást, bár alapvetően nem tekinthetők problémamegoldó eszköznek, a romák foglalkoztatásában a közösség speciális munkaerőpiaci jellemzői miatt a jövőben is kiemelten kezelik. Például számos kistépülésen – ahol az önkormányzat az egyetlen foglalkoztató – csak a közmunkaprogramban vagy a közhasznú munkavégzésben történő részvétel jelenti az egyetlen munkalehetőséget.

A hátrányos helyzetű munkanélküliek számára szervezett komplex munkaerőpiaci programokban az egyes aktív eszközök egymásra épülnek, így humánszolgáltatást, támogatott képzést és foglalkoztatást valósítanak meg, nagyobb esélyt biztosítva a nyílt/elsődleges munkaerőpiacra történő kilépésre. A komplex munkaerőpiaci programok szűk kört érnek el, ezért számukat és kiterjesztésüket növelni szükséges. A munkaügyi szervezetek a roma származású munkanélküliek eredményesebb felkutatásában, kiválasztásában és programban tartásában gyakran együttműködnek a helyi roma szervezetekkel, cigány kisebbségi önkormányzatokkal. Az MMKP-k fontosnak és a jövőben is szükségesnek ítélik meg az együttműködést, ugyanakkor indokolt lenne a munkaerőpiaci programok tervezési, előkészületi szakaszaiba jobban bevonni a roma szervezeteket.

A legtöbb roma szervezetnek, cigány kisebbségi önkormányzatnak ma még hiányos a munkaerőpiaci tájékozottsága, gyenge érdekfelismerő és érdekérvényesítő képesség jellemzi őket, alacsony befolyásolási lehetőséggel bírnak. Szakember és vezetői munkatapasztalat hiány, eszköz és infrastruktúra hiány nehezíti a mindennapos működést. A cigány lakosság sikeres társadalmi integrációja csak képviselőik felelős részvételével valósulhat meg. A cigány kisebbségi önkormányzatok, roma szervezetek és a munkaügyi szervezetek közötti együttműködés számos

további lehetőséget hordoz magában, ezért is szükséges a roma szervezetek, CKÖ-k önszerveződési folyamatát segíteni, a meglévő szervezeteket támogatni, az együttműködésre felkészíteni. Ennek különösen fontos aktualitást ad az európai uniós csatlakozás, pontosabban az a kérdés, hogy mennyire lesznek képesek a (roma) civil szervezetek a közösségi források fogadására. Az eredményesebb programtervezés- és végrehajtás érdekében munkaerőpiaci szereplők (munkaadó, munkavállaló, önkormányzat, munkaügyi központ, roma szervezetek stb.) összehangoltabb együttműködését kell megvalósítani, továbbá meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy a településeken valós helyzetfeltárások történjenek a cigányság igényeivel és szükségleteivel kapcsolatosan. A valós helyzetfeltárások, a példaértékű kezdeményezések támogatása, az információk továbbítása, az alulról építkező programok megvalósítása csak a szervezetek közötti együttműködés alapján valósulhat meg. Hosszú távon olyan munkaerőpiaci programok indítására, megvalósítására kell törekedni, ahol az érintettek nagyfokú bevonásával, az őket érintő, saját maguk által megfogalmazott problémák megoldására kidolgozott projektek kerülnek támogatásra. Ennek eredményeként a helyi közösségek által megfogalmazott problémák megoldása a helyi közösségek érdeke és felelőssége is kell, hogy legyen.

A roma közösségeknek jelentős szerepük van abban, hogy rávezessék a roma fiatalokat, a munka nélkül lévőket arra, hogy a képzésben való részvételük lehetőséget teremthet jövőbeni életük alakulására, segítheti munkaerőpiaci részvételüket. A közösségek erősítése a munkaügyi szervezet munkáját is előbbre viszi, jobb információs és kommunikációs lehetőségeket biztosítva.

A roma lakosságot érintő diszkrimináció, szegregáció létező jelenség, leleplezése, felszámolásának gyakorlata nem alakult ki. Azt gondolom, hogy a munka világát érintő előítélet, diszkrimináció és cigányellenesség felszámolása, az esélyegyenlőség érvényesülése érdekében központi diszkrimináció ellenes kommunikációs program szükséges.

Az Esélyegyenlőségi Főigazgatóság munkája során igyekszik az érintőlegesen felvázolt megoldási javaslatokat megvalósítani, ennek érdekében folyamatos a tárcán belüli egyeztetés. A szaktárcák közötti összehangolt együttműködéssel valósulhat meg a romák eredményesebb munkaerőpiaci integrációja. A cigányság munkaerőpiaci helyzetének javulása pedig a közösség kedvezőbb megítélését eredményezi a többségi társadalom részéről.

Dr. Máté-Tóth András²⁷: Az Európai Unió bővítésének vallási és egyházi dimenziói²⁸

Az EU keresztény gyökerei

Amikor az EU-bővítés vallási és egyházi dimenzióiról beszélünk, akkor érdemes egy kicsit visszapillantani a II. világháború utánra, a közvetlen azt követő néhány évre, amikor német és francia politikusok felvetették a háború elkerülésének egyik megoldásaként azt, hogy legyen valamiféle új típusú közösség Európában. Az EU természetesen nem azonos a földrajzi és kulturális, nagyon sokféle Európával. Annak csak egy kis, valójában a nyugat-európai szelete, hiszen a II. világháború után a nagyhatalmi egyezmény Európát kettéosztotta: Nyugatra és Keletre. A szovjet zóna tagországai nem voltak abban a helyzetben, hogy egy ilyen típusú fejlesztésben részt vehessenek.

Az EU elsősorban gazdasági és politikai egység. Természetesen kulturális egység is, amennyiben a kultúrát úgyis felfoghatjuk, hogy bizonyos intézményrendszerek által meghatározott gondolkodási és identifikációs tér. A világháború után tehát számos társadalmi, egyházi és politikai békekezdeményezés egyikeként ezek a politikusok, akikről majd később szó lesz, felvetették ezt az új típusú megoldást az európai népek, illetve államok együttélésére, együttműködésére. A keresztények, akik a II. világháború után ezekben az országokban még maximálisan többségben voltak, a hitükre is reflektálva erkölcsi és hitből fakadó kötelességüknek érezték, hogy valami megoldást találjanak arra, hogy ne lehessen többé háború. Európa akkori megosztottságának egyik tengelye a francia-német ellentét volt. Az EU legelső elődintézményét olyan francia és német politikusok hozták létre, akikre érdemes külön is kitérni.

Politikai döntés keresztény hitből

A német-francia viszony megváltoztatásának első nagy lépése négy tekintélyes politikus-egyéniségnek köszönhető: Alcide de Gasperi, Jean

²⁷ A szerző teológus, a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékének vezetője.

²⁸ A teljes tanulmány megtalálható: Súlypont, 2003/1-2. 16-18. o.

Monet, Konrad Adenauer és Robert Schumann. Ezek mind elkötelezett, hívő keresztény emberek voltak. Példaként nézzük meg egy kicsit közelebbről Schumant. Mit jelentett egy ilyen nagy volumenű politikus életében a hit és a vallás dimenziója? Mint Európában akkor sokan mások, ő is keresztény családból született. Elkötelezettségére jellemző a miselátogató vallásosság. Egész életében, ha csak tehetett, naponta eljárt misére. Katolikus volt. Kedvenc szerzői közé tartozott Aquinói Szent Tamás és Keresztes Szent János. Ugyanakkor egyáltalán nem volt bigott ember. Visszafogott, diszkrét vallásosság jellemezte, és a politikáját a vallásosság közvetetten határozta meg. Amikor eldöntötte, hogy mi lesz, naplójában így emlékszik vissza arra, hogy mit is szeretett volna csinálni. „Lehettem volna pap, és a háborúban tábori lelkész, de úgy döntöttem, inkább szolgálom az ateisták életét, mint a keresztények halálát.” Schumann politikai és vallási magatartására jellemző volt, hogy tisztelte ugyan a katolikus egyház hierarchiáját – tudjuk, hogy ez egy szigorú hierarchiával fémjelzett nagy világintézmény –, de a politikát autonóm módon az erkölcs és a reálpolitikusi bölcsesség alapján művelte. Nem volt a hierarchiának semmilyen értelemben vett szócsöve, és nem is akart a politikai hatalmával egyházi ügyekbe beavatkozni. Ez a kiváló ember olyan keresztény felfogással rendelkezett, amelyet a keresztény politikai pluralizmus jellemzett. Inkább törekedett a különböző politikai erőknek a párbeszédére, mint valamely politikai erőnek a preferálására. Schumann a keresztény politika három szabályát abban határozta meg, hogy a helyzeteket nem szabad dramatizálni, a humort nem szabad elveszíteni, a pofonokat pedig nem szabad visszaadni. Elsősorban az ő zseniális politikai tevékenységének köszönhetően írták alá a német-francia megbékélési szerződést 1950. május 9-én, amelyet később az EU napjának nyilvánítottak.

Amennyiben Európa vallási, keresztény és egyházi dimenziójáról gondolkodunk, az Európai Unió alapító atyáinak politikai magatartása bizonyos értelemben modellként is szolgálhat számunkra. Ez magának az Európai Uniónak a keresztény gyökerű politikai hagyománya. Amikor erről beszélünk, akkor nem utólag fogalmazunk meg valamilyen vallási vagy keresztény igényt az EU-val szemben, hanem rávilágítunk annak politikai-kulturális gyökereire.

Bővítési fázisok – vallási arányváltozások

Az EU jelenleg 15 ország szövetsége. 2004-ben még 10 másik ország csatlakozik a Koppenhágai Egyezmény alapján. Talán 10 évre rá további országok csatlakozására lesz/van lehetőség.

Amikor majd 25 országa lesz az Európai Uniónak, akkor tulajdonképpen a katolikusság aránya nem változik; a protestánság azonban nagyon sokat veszít, szinte harmadára esik vissza arányában. Kicsit nő az ortodox jelenlét, az iszlám és a nem hívők aránya ugyanaz marad. Egy vélhető második bővítési szakaszban, 10 év múlva, az EU vallási és felekezeti megoszlása már más képet fest. A katolikusság aránya visszaszorul, a protestánságé még tovább csökken, az ortodoxia és az iszlám jelenléte pedig felerősödik. Az első szakaszban tehát protestáns, a másodikban katolikus csökkenést figyelhetünk meg. A második szakaszban az ortodoxia és az iszlám, tehát a keleti kereszténység és egy új, másik vallás erősödik majd meg a jelenlét arányában. A katolikus dominancia megmarad, a nem hívők és az ateisták aránya állandó. Mindezt természetesen azzal a feltétellel mondhatjuk, hogy ezekben az országokban a felekezeti arányok az elkövetkezendő 10 évben nem fognak döntően változni.

Mi következik ebből az Európai Unióra nézve? Elsősorban az, hogy a felekezeti együttélés korszaka után, amelyet az EU országai az egy államon belüli felekezeti megoszlásban eddig is műveltek, és amelyre vonatkozóan vannak hagyományaik, egy új korszak következik. Ez a vallásközi együttélés korszaka, amellyel kapcsolatban csak kevés ország rendelkezik komolyabb tapasztalatokkal. Itt elsősorban az Európai Unió jelenlegi országai vonatkozásában az iszlámmal való együttélés kérdése rendkívül időszerű. A XX. század történetéből pedig ismert, hogy a zsidósággal való együttélésnek milyen problémái voltak. A nyugati és a keleti keresztény dominancia megmarad az EU-ban, viszont erősödni fog az iszlám jelenléte. Az iszlámmal nemcsak szórványban, ahogyan az most németországi vagy franciaországi közösségekkel történik, hanem mint egységes tömbbel is találkozni fogunk, elsősorban Törökország révén.

Egységes tömbök?

Amikor vallási vagy egyházi szempontból a csatlakozásra gondolunk, akkor nem a politikai tömbök kell, hogy a szemünk előtt lebegjenek, mintha létezne egy egységes kultúrájú Nyugat-Európa, amellyel most

ötvöződnek. Ez óriási tévedés. A nyugat-európai országok egyáltalán nem egységesek. Gondolhatunk pl. a Hollandia és a Németország közötti különbségre, de még sokkal nagyobb különbségként vethetjük fel Belgium és Dél-Olaszország helyzetét. Itt elsősorban önmagukban is nagyon színes európai óriás-régiók összeötvöződéséről vagy egymáshoz való politikai és gazdasági csatlakozásáról van szó.

Az Aufbruch nemzetközi kutatás 1996-2000 között 10 kelet-közép-európai volt szocialista ország vallási és egyházi változásait kutatta. Azt állapíthattuk meg, hogy a csatlakozó országok kultúrájuk vallási dimenziója szerint 3 csoportra oszthatók. Vannak ún. vallásos kultúrák, ahol a kultúrát a vallás erősen befolyásolja, történelmileg is és a jelenben is. Ezek Horvátország, Lengyelország és Litvánia. Bizonyos értelemben Romániát is hozzászámítanám. Vannak olyan kultúrák, amelyek polarizáltak. Ahol tehát azoknak az aránya, akik magukat inkább vallásosnak vagy nagyon erősen vallásosnak, ill. azok aránya, akik magukat alig vagy egyáltalán nem vallásosnak tekintik kiegyensúlyozottabb, mint a vallásos kultúrájú országokban. Ezek közé az országok közé tartozik Magyarország, ahol a mérleg nyelve közeli egyensúlyban van. Majd pedig beszélhetünk az ateizálódó kultúrákról is, ahol a „legnagyobb felekezet” a nem hívőké. A polarizáltságot pl. Magyarországon azzal tapasztalhattuk, hogy ha bármilyen egyházi és államközi, vagy a vallásszabadságot érintő politikai téma társadalmi vitára kerül, akkor a társadalom abban a pillanatban két hatalmas táborra szakad, amely nagyjából ugyanannyi képviselőt tud pro és kontra felmutatni. Ugyanezek a kérdések Horvátországban és Litvániában, ill. a volt Kelet-Németországban, Csehországban egész másképp jelennek meg. Azokban az országokban nincsen a társadalom ilyen mélyen kettészakítva.

Továbbá, a vallásosság kutatásánál mindig meg kell figyelnünk azt is, hogy az emberek véleménye szerint a vallás milyen hatással van az élet különböző területeire. Fent említett kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy milyen óriási különbség van a csatlakozni kívánó országok között is. Az előbb láttuk, hogy Csehország az ateizálódó kultúrák közé tartozik, Románia pedig a polarizált kultúrákban legközelebb áll a vallásos kultúrákhoz. E két ország példáján keresztül érdekes bemutatni ezt a különbséget.

A vallás és a foglalkozás esetében Romániában azt mondja az emberek többsége, hogy nagyon erős összefüggés van a vallás és a foglalkozások között, míg Csehországban ugyanezt a válaszolóknak csak

2%-a mondja. Ugyanígy a fordítottjánál. Több cseh, mint román mondja, hogy nincs összefüggés.

Hasonló a vallás és az emberi kapcsolatok közötti összefüggés. Ha feltesszük a kérdést, hogy milyen mértékben befolyásolja az ember kapcsolatait a vallási meggyőződése, azt láthatjuk, hogy Romániában nagyon erős az igent válaszolók aránya. Egészen más, mint a cseheknél.

Végül a vallás és a politika viszonyára nézve a románok azt mondják, hogy egyáltalán nincs viszony a politika és a vallás között, amit az ember furcsának tart, ha a román ortodox egyház és a román kormány közötti viszonyt látja a híradókban. Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a vallás és a politika közötti összefüggést ebben a két országban inkább tagadják az emberek.

Ezek az adatok előrevetítik, hogy legalábbis ennek a két országnak a polgárainál, amikor az Európai Unióhoz csatlakoznak, akkor valószínű, hogy a vallásuk, az egyháziasságuk nagyon kis mértékben fogja befolyásolni azt, hogy az Európai Unióval kapcsolatos politikai vagy gazdasági döntéseket hogyan fogják meghozni. Tehát az Európai Unióban a vallással politizálni nem lesz jó, nem lesz hatékony, nem lesz kifizetődő.

Értékkollízió

A vallás azonban nemcsak magatartás, önbesorolás, hanem értékrend is. Szeretnék most a vallás és az értékrend, az európai értékrend és a keresztény hit között néhány dimenziót éppen csak érinteni. Sokszor van szó arról, hogy az európai identitás kartájában, ami magán hordozza Václav Havel keze nyomát, benne van az Istenre, a teremtésre és a keresztény értékekre való nagyon erős hivatkozás. Az EU értékrendje nagyon kiemeli az emberi jogokat, még inkább a szabadságot és a demokráciát. Ezek mind olyan értékek, amelyek a francia forradalmat követően kerültek az európai értékrend frontjára. Az elmúlt 200 év folyamán a keresztény egyházak rendkívül ambivalens viszonyban voltak ezekkel az értékekkel. A XIX. században a pápák az emberi jogokról, a demokráciáról, ill. más szabadságjogokról úgy beszéltek, mint elítélendő, kerülendő, a keresztény értékeket és az egyház befolyását aláásó kezdeményezésekről. 100 évvel később a II. Vatikáni Zsinat a demokrácia, a szabadság és az emberi jogok vonatkozásában igenlő álláspontot fogadott el. Mára talán nem túlzás azt állítani, hogy az emberi jogok és a széleskörű szabadságjogok legerőteljesebb védelmezője lett a katolikus egyház; II. János Pál pápa személyében különösen is. Ez az álláspont

azonban még nem vált olyan mértékben egységessé – különösen a mi országainkban, tehát a csatlakozó országokban -, amire építeni lehetne. Ezért is él az a kép vallási, egyházi vonatkozásban, hogy a csatlakozó országok egyházi vezetői tartanak attól, hogy a szekularizált Európába fognak bejutni, és még azokat a maradék keresztény, ill. egyházi kincseket is, amelyeket sikerült a hosszú ateista korszak után megőrizni, vagy valamelyest visszaépíteni, azokat nagy veszélynek teszi ki ez az európai egyesülés. Ez a félelem megalapozottnak mondható, de a magyarázata nem feltétlenül abban áll, hogy jó célkitűzés lenne megőrizni mindazokat a vallási, egyházi jellegzetességeket, amelyek a csatlakozó országok vallási, egyházi kultúráját ma jellemzik, hanem a megoldás inkább abban áll, hogyan lehet a hittel nem szembenálló szabadság és demokrácia vonatkozásában alapvetően elismerő magatartást felvenni. Ez az a kihívás, ami vallási szempontból a csatlakozó országok előtt áll.

Identitások összefüggése – II. János Pál pápa

Befejezésül néhány gondolatot szeretnék ismertetni arról, hogy II. János Pál pápa nemcsak a katolikusok, hanem még a nem hívők számára is szimbolizál valamit a hívő, vallásos keresztény magatartásból. Missziós útjai során végiglátogatta a csatlakozó országokat is, és ott a püspöki karoknak, a nagy tömegeknek és a politikusoknak beszédeket mondott. Móduk nyílt ezekben a beszédekben szisztematikus tartalomelemzésére. Ebből szeretnék most néhány gondolatot kiemelni, mégpedig a tekintetben, hogy a pápa tanítása szerint milyen az összefüggés a keresztény identitás és az európai változási folyamat között.

A pápa felhívja a figyelmet Európa keresztény gyökereire, bemutatja a kereszténység modern szentjeit, akik erősítették a keresztény és a nemzeti öntudatot, és alternatívát mutattak az alattvalói magatartással szemben. (Tomások és Mindszenty bíborosok). Az Európai Uniót a pápa nem tartja új totalitásnak, hanem egy szerkezeti megoldásnak. Véleménye szerint a hozzá viszonyuló politikai és emberi attitűdöt nem a feljebbvaló – alattvaló attitűdjének kellene meghatároznia, hanem a partneri attitűdnek. A pápa fontosnak tartja, hogy a térségben a nemzeti identitást meg lehessen őrizni. Hiszen érzékeli, hogy az EU-hoz való csatlakozásban ez a nemzeti identitás újra veszélybe kerül, és a nemzetállami szuverenitást sok tekintetben át kell majd adni az EU központi szerveinek. Alig egy évtizede szerezték vissza ezek az országok a háború után elveszített nemzeti szuverenitásukat, s most újra le kell adniuk egy új internacionális

szövetség központi szerveinek. Ez nagyon nagy feszültségeket jelent. A pápa hangsúlyozza, hogy nemcsak a gazdaság és a politika jelenti Európa átszervezésének a dimenzióját, hanem egy nagyon erős antropológia is hozzátartozik. Az egész emberért kell felelősséget vállalni. Nem lehet az embert felosztani szeletekre, és csak néhány szelettel foglalkozni: a gazdasági és a politikai szelettel – figyelmen kívül hagyva a kulturálisat. A pápa úgy véli, hogy az európai újraszerveződés idején a kultúrát egy mély meditációra alapozott, értékekre koncentráló lelakiségnek kell áthatnia, hiszen jól tudja, hogy az ilyen külső, nagy erejű mobilitások esetén az embernek az identitását mélyen meg kell erősítenie. A pápa támogatja azokat az intézményeket, amelyek a lelakiség elmélyítését szolgálják.

Végül pedig a pápa felhívja a figyelmet, hogy amikor az egyház arra törekszik, hogy megújítsa lelkipásztori gondoskodását az emberek felé, akkor legyen tudatában annak, hogy ennek a gondoskodásnak nemcsak kifejezetten az egyház belülegeire nézve van jelentősége, hanem ennek a pasztorációnak kultúrateremtő hatása is van.

Gábor György²⁹:

*Az egyéni ellenszenvtől a kollektív gyűlöletig
(A kisebbség-ellenesség anatómiája –
az Eszter könyve alapján)*

*Az ellenségfogalmak... nem az éj leple alatt keletkeznek.
Kész formulák, mindazonáltal az emberek in actu
egyedivé teszik őket, és így a cselekedetek részévé válnak.*
(Reinhart Koselleck)

*Lehetséges volna, hogy az ember valamennyi tettének
következményeként hol fellobbanó, hol már-már kihunyó
transzcendens saját belső állapotának fényei és árnyai ne
vetüljenek rá az emberi tájra?*
(Hans Jonas)

Az ismert történet szerint egy szép napon egy férfi lép be a kocsmába, a söntéspulthoz ballag, s odaszól a csaposnak: Jó-jó-jó-napot ki-ki-kívánok! Ké-ké-kérnék szé-szé-szépen e-e-egy ko-ko-korsó sö-ső-sört! A csapos megtölti a korsót, a vendég elé teszi és így szól:

Ke-ke-kedves e-e-egészsé-sé-ségére u-u-uram! Röviddel ezután egy másik férfi érkezik, s rendel: egy nagyfröccsöt kérnék Szépen! A csapos átnyújtja a poharat, és mondja: Tessék parancsolni, váljék egészségére! A dadogós hallván mindezt felháborodottan fordul a csaposhoz: Ho-ho-hogy jön ma-ma-maga ahhoz, hogy ki-ki-kigú-gú-gúnyoljon e-e- engem? A csapos válaszol: Té-té-téved u-u-uram, én nem ma-ma-magát gú-gú-gúnyoltam ki, é-é-én ő-ő-öt gú-gú-gúnyoltam ki!

Kérem, nézzék el nekem azt a tapintatlanságot, hogy egy ilyen finom és emelkedett pillanatban, amikor Önök a legveretesebb tudományos eredményekre szomszúhozva rendíthetetlen elszántsággal és példamutató alázattal szegeznek tekintetüket a hol gazdagon buzogó, hol csendesebben

²⁹ A szerző vallástörténész.

csordogáló kognitív forrásokra, ránk, előadókra, akkor én visszaélve jelen geográfiai szituáltságomból fakadó helyzeti előnyömmel, Önök elé állva a tudomány csarnokának metszően tiszta lengetege helyébe egy illetlen képzettársítással fülledt kocsmai ájert eregetek, s holmi viccel térítem el megtisztelő figyelmüket Minerva baglyáról. Elnézésükért esedezem, még akkor is, ha maga a nagy Freud vetette papírra egykoron, hogy „a vicc által keltett örömezzet a gátlási energiák megtakarításából ered”³⁰. Ám a filozófus, kinek kompetenciája nemcsak a sztoára, hanem olykor — mi tagadás — egy-egy korcsmára is kiterjed (szigorúan csak empirikus adatgyűjtés végett), kötelességének érzi, hogy a fenti diskurzus parányi tanulságát megossza a kisebbségi lét súlyos kérdéseit górcső alá helyező konferencia résztvevőivel. Hiszen mi más is lehet ennek a — kétségtelenül nem mindennapi — epizódnak a végső konklúziója, mint az, hogy soha ne feledjük: a megkopott vicclapok hasábjain, vagy berozsdásodott agyú kabarészerzők tollán rendre megelevenedő, méltatlan tréfáknak örökösen kitett, orális devianciától sújtott dadogók kisebbsége, lám, most egyszeriben — Istennek hála — többséggé lett, s a gúny mérgezett nyila a máskor többségi helyzetnek örvendő, ám most törpe minoritássá aszalódott folyékony beszédűt találja el. Mert ahogy ugyanaz a látvány a távcső egyik végébe pillantva közeli és hatalmas, a másik végén át szemlélve azonban már távoli és piciny, ugyanúgy, amit egyik pillanatban vagy kontextusban — s immár a pillanatot és a kontextust kéretik történelmi perspektívába helyezni — kisebbségnek látunk, azt egy másik pillanatban vagy kontextusban akár többségnek is érzékelhetjük. Ám a fogalmi relativitás tanmeséjén túl — feltételezhetően csak a saját szakmájának ártalmaitól mélységesen sújtott és megviselődött vallásfilozófus számára — kínál még valamit a legaprólékosabb exegézisnek alávetett parabolánk: a söntéspulttól innen többféle beszéd hallatszik, dadogó és folyékony, vontatott és hadaró, cérnavékony és sztentori, monoton angol és affektáló francia, tüchtig német, és slamposan sebes olasz, vérpezsdítő spanyol és sejtelmes arab, hochmecoló héber és mélabús magyar, ilyen meg olyan, ám a „pulton túl” tartózkodó „Egy” (Ehád) valamennyi beszéd ismeretével rendelkezik, azok őelőtte világosak, értelmesek és érthetőek. Ami innen nézve egymásnak ütköző, egymást kioltó bábeli sokféleség, az onnan nézve, különbségük ellenére is abszolút azonosság: tudniillik emberi

³⁰ S. Freud: „A vicc és viszonya a tudattalanhoz”, in: uő: Esszék, Budapest: 1982. 251. Fordította: Bart István.

beszéd. Márpedig érteni a nyelvek sokféleségét, s szabad folyást biztosítani a nyelvek pluralitásának és változatosságának nem más, mint — Ricoeur szóhasználatával — „erőszakmentesség a diskurzusban”, „az egyetlen Út, amely az értelmes jelentés felé vezeti az embert.”³¹

Eme, felettes énem által inkább csak bevezetőnek szánt, ám — miként erre Freud felnyitotta a szemünket, s hála neki, azóta akár álmunkból fölverve is kívülről fűjjük — valójában a „gátlási energiák megtakarításának” célzatával kihordott sorok után, a szakállas viccek száraz és egyhangú világából — javaslom — térjünk át a Biblia ultramodern, mindig abszolút korszerű és sokszínű univerzumába.

Egy olyan országban, ahol a hatalom nem a legközvetlenebb politikai érdekeinek megfelelően használja és hasznosítja az egyre instrumentalizálódó vallási érzületet, ahol a papi testület nem a fennálló hatalommal szorosan összefonódva, nem kizárólagosan ahhoz igazodva, s minduntalan nem annak anyagi kegyeit lesve dörgölőzik a legfőbb uralkodóhoz, ahol sohasem a saját kedvező politikai előmenetelük reményében vizionalizálnak csodás jövőképet, s nagyszerű nemzeti perspektívát a közszolgálati funkciót betöltő mágusok, ahol az állam a különböző népek és kultúrák együttélését nem erőszakkal, s durva asszimilációs kényszerrel, hanem az egyesítés békés, egyúttal birodalmi szempontból felettebb racionális integratív törekvésével realizálja, ahol a vallási sokszínűség természetes, ebből következően természetesen tolerált, s ahol egy pillanatra sem hiszi azt a politika, hogy onnipotenciájából fakadóan retorikájának hangerejével akár objektív időparamétereket is befolyásolni kész, mintegy nyájasan presszionálva a jövőt, hogy kezdődjön el, avagy vigyázó tekintettel a vártán azonnal felismervén, ha a jövő megtorpan, nos tehát az Óperzsa Birodalomban tökéletesen akceptábilis lehetett az a levél, amelyet egykoron Jeremiás próféta adresszált a Nabúkadneccar alatt Babilonba deportált honfitársai számára.³² A próféta a

³¹ P. Ricoeur: „Violence et langage”, in: Recherches et Débats: La Violence. Paris: 1967. 94.

³² Az Óperzsa Birodalomban élő, idegen mivolta és eltérő vallási hovatartozása miatt nem diszkriminált zsidóság helyzetéről tanúskodik — még ha csak közvetetten is — az a híres leletegyüttes, amely a „Murasu és fia” bankház levéltári anyagaként szerződéseket, elismervényeket, tranzakciókat, váltókat, s a tanúk listáit tartalmazza, s a feliratokon zsidó neveket is olvashatunk (pl. Sabbata, Haggaj, Hanani, stb.). Ehhez ld.: G. Cardascia: Les archives des Mura une famille d'hommes d'affaires babyloniens l'Epoque perse (455-403 av. J. - Paris:1951; R. Bogaert: Les origines antiques de la banque de dépôt: Une mise au point accompagnée d'une esquisse des opérations de banque en Mésopotamie. Leiden: 1966; M. D. Coogan: West Semitic Personal Names in the Muras Documents. Missoula: 1976.

hamis illúziókat gerjesztőkkel szemben levelében annak adott hangot, hogy a fogságba hurcoltak számoljanak le a mielőbbi hazatérés délibábos fantazmagóriájával, s életvitelük megszervezésével, életformájuk kialakításával készüljenek fel és rendezkedjenek be egy hosszú távra szóló babilonai tartózkodásra. Sorai rendkívüli felelősségről, átgondoltságról vallanak: „Építsetek házakat és lakjatok bennük; telepítsetek kerteket és egyétek gyümölcsöt; vegyetek magatoknak feleséget, hogy fiúk és lányok szülessenek; fiaitokat házassítsátok meg, lányaitokat adjátok férjhez, hogy ők is fiúknak és lányoknak adjanak életet: nektek ugyanis sokasodnotok kell ott, nem pedig kevesbednetek. Munkálkodjatok annak az országnak jólétére, amelybe vittelek benneteket; imádkozzatok érte az Örökkévalóhoz, hiszen jóléte a ti jóléteitek is.” (Jeremiás 29,5-7).

Az isteni szót közvetítő *nabi* (szószóló) profetikus theologumenonjának meghatározó eleme, hogy az leginkább a döntés adott pillanatában — tehát a jelenben — benne rejlő alternatívákat és semmiképpen sem az eljövendő kétes jóslatait tartalmazza. Semmi okunk tehát azon csodálkozni, hogy az isteni szándéknak megfelelő igazi prófétai üzenetben — szemben a hamis próféták „hamis biztonságot” árasztó hazugságaival (Jeremiás 7,4,8) — a mindenkori politikai lehetőségek keretén belül az emberi döntések is szerepet játszanak. A „népek prófétájának”, Jeremiásnak a levele — mindenfajta státusztörvény híján — nemcsak a hosszabb ideig tartó babiloni tartózkodás tényszerűen fennálló lehetőségére világított rá, hanem arra a politikai realitásra is, miszerint Babilon immár nemcsak fogva tartója az Örökkévaló népének, hanem szállásadója és oltalmazója is egyúttal, vagyis az ima népnek és birodalomnak egyaránt kijár.

Fél évszázaddal később a visszatelepedést lehetővé tévő királyi rendeletet követően mindazok, akik nem tértek vissza a Szentföldre, hanem a perzsák által meghódított Babilonban maradtak, mert — ahogy Josephus Flavius írta — „nem akarták ott hagyni a vagyonukat”³³ azaz az eltelt évtizedek során kialakult életmódjuk immár ehhez a galuthoz kötötte őket, Jeremiás sorait az idők távlatából, mintegy önmaguk jelenére vonatkoztatva immár a beteljesedett próféciaként olvashatták és értelmezhették. Az időben és térben konkrétan megtörtént és bekövetkezett eseményekre koncentrálók számára egy-egy, a jövő eseményeit látszólag előlegezni képes szöveg végső igazsága az éppen a beteljesedés

³³ Josephus Flavius: A zsidók története XI,1,3.

pillanatának tekintett pontból válik egyértelművé, értelme pedig megdönthetetlenül örök érvényűvé, véglegessé. De hogyan is sejthette volna a saját történelmi pillanatából kitekintő Jeremiás azt, hogy egy majdan eljövendő pillanat az akkori jelenben benne élők és a leselkedő veszélyről mit sem sejtők számára egyszerre hordozza az utolsó esélyt és a végső megsemmisülés lehetőségét. Az autonóm emberi döntések ismét nélkülözhetetlenné váltak, s a felelősség immár véglegesen átháríthatatlanná lett.

Ha a Hámés Megillot öt könyvéből Rut könyvét a népek felé való nyitás kifejeződésének tekintjük, ahol a többi nép Izráel melletti tanúskodása egyúttal az igazság és szeretet melletti tanúskodás, s az idők végezetével elérkező Messiás — aki a zsidó Boász és a moabita Rut leszármazottja — a zsidók és az arra méltó pogányok egységét hozza el, akkor az Eszter könyve (*Megilát Esztér*) éppen ellenkezőleg, a népek szembenállásának tényére, s a pogány antijudaizmus, vagy judeofóbia³⁴ veszélyeire hívja fel a figyelmet.

Jeremiás levelének szándéka és a sok évszázaddal későbbi babiloniai amórának, a nehardeai Mar Sámuelnek nevezetes mondása, miszerint „dina de malkhuta dina”, azaz „az ország törvénye a törvény”³⁵ lényegében ugyanazt az eltökélt irányultságot tükrözi, mintegy szellemi keretét nyújtva az országtól elszakadt, idegen törvények és szokások „fogságában” élő zsidóságnak. Miként a Nabúkadneccar által Babilonba hurcoltaknak, vagy a szászánidák uralma alatt élő zsidóknak, úgy a xerxeszi akhaimenida birodalom zsidóságának is — és a történelem során még annyiszor — számot kellett vetnie saját szent hagyományainak és a „gazdanép” törvénykezési szokásainak és gyakorlatának konfrontációjával, s meg kellett találnia azt a modus vivendit, amely a fizikai megsemmisülés vagy a spirituális asszimilálódás, a „külső megsemmisítés és a belső szétbomlás”³⁶ szélsőségesnek tűnő, de nagyon is valóságos alternatívája

³⁴A kereszténység előtti időszakra vonatkozóan manapság többen a judeofóbia kifejezést használják, vagy részesítik előnyben. Id.: Z. Yavetz: „Judeophobia in Classical Antiquity: A Different Approach”, in: *Journal of Jewish Studies*, 44 (1993) 1-22.

³⁵I. Sábuhur szászánida uralkodó, aki birodalma kisebbségeinek, így a zsidóságnak is vallási autonómiát biztosított a hagyomány szerint jó viszonyban volt Sámuellel. Ld. erről: 3. Neusner: *A History of the Jews in Babylonia*, 5 k. Leiden: 1965-1970. I 16; 27; 30; 45; 71. A Talmud egyébként négy helyen említi Sámuel fenti mondását: Nedarim 28a; Gittin 10b; Baba Kamma 113a; Baba Batra 54b-55a.

³⁶H. Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest: 1992. 12. Fordította: Braun Róbert.

között biztosítja Izráel népének és a hagyomány láncolatának (*sálselet hákábbálá*) a fennmaradását.

Hagyományosan a Purim Ünnepe aetiológiájának szokás tekinteni az Eszter könyvét, amely bizonytalan történetisége miatt gyakorlatilag nem ad lehetőséget fenomenológiai vizsgálatokra.³⁷ Vitathatatlan, hogy a könyv az ünnep elnevezésének etimológiai értelmezését is nyújtva az egész ünnepkör eredetére keres magyarázatot, ám eközben a kisebbséggel szembeni gyűlölet kialakulásáról és jellegzetes formájáról nyújt pszichológiaiailag is felettébb hitelesnek mondható összképet. Rendkívül figyelemreméltó Gerlemann strukturális elemzése, amely Eszter történetét az Exodus-történettel (*Exodus 1-20*) állítja párhuzamba, kiemelve az azonos elemeket, így — egyebek között — az idegen környezetben élő zsidót, aki egész népét menti meg a halálos veszedelemből, s a szabadulás emlékére elrendelt, évenként megüendő ünnepet.³⁸ Mindenesetre Sandmelnek igazat adhatunk, aki leszögezi, hogy az Eszter könyvének nem a zsidó és perzsa nép szembenállása a tárgya, hanem a „judaizmus *versus* pogány megszorítások”.³⁹

Hámán a történet elején nem a zsidó Mordekhájjal szemben érzi sértve magát, minthogy nincs is tisztában Mordekháj származásával, hanem arra

³⁷A könyv történeti, topográfiai és műfaji meghatározásával kapcsolatosan a szakirodalom rendkívül megosztott. Egyes értékelők az Eszter könyve reális történeti leírásait, a korhű viszonyok, állapotok és szokások bemutatását emelik ki, míg mások éppen ellenkezőleg, a számtalan történeti csúsztatásra, pontatlanságra, anakronizmusra hívják fel a figyelmet. Kérdés, hogy hol és mikor keletkezett a mű, illetve mikor jegyezték le, s milyen történeti és mitikus elemeket tartalmaz? Valószínűsíthető, hogy az elbeszélés háttérül szolgáló perzsa kor nemigen lehetett a keletkezés eredeti időpontja, feltételezhetően ez inkább a hellenizmus időszakára esik, ámde a könyv kétségtelenül sok eredeti és hitelesnek mondható történeti részt tartalmaz. Az előbbiekből következően vitatott az Eszter könyvének műfaja: a történeti regénytől a mesén és mondán át diaszpóra-novellának is tekintik, sőt olyan munkának, amely politikai és liturgikus indíttatású, avagy babiloni mitológikus elemekből építkező, kifejezetten a zsidóüldözésre koncentráló mű. Ld. ehhez: A. Abécassis: *La pensée juive. Espaces de l'oubli et mémoires du temps*. Paris: 1989. 3 14-332; L. Ginzberg: *The Legends of the Jews*. IV és VI. k. Philadelphia: 1913 és 1928. 363-448 és 451-481; H. Gunkel: *Esther*. Tübingen: 1916; H. Hoschander: *The Book of Esther in the Light of History*. Philadelphia: 1923; A. Meinhold: „Die Gattung der Josephgeschichte und des Estherbuches: Diasporanovelle I und II. in: *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 87 (1975) 303-324; uo. 88 (1978) 321-333; C. A. Moore: „Esther Revisited Again: A Further Examination of Certain Esther Studies of the Past Ten Years” in: *Hebrew Annual Review* 1983. 169-186; R. Zadok: „On the Historical Background of the Book of Esther”, in: *Biblische Notizen* 24 (1984) 18-23.

³⁸G. Gerlemann: *Studien zu Esther. Stoff — Struktur — Stil — Sinn*. Neukirchen—Vluyn: 1966.

³⁹S. Sandmel: *Judaism and Christian Beginnings*. New York: 1978. 27.

az emberre neheztel, aki nem adja meg neki, mint a király legfőbb emberének kötelezően kijáró tiszteletet, s nem hajol földig előtte. Mordekháj ugyancsak nem haragszik Hámánra, s nem holmi szándékos tiszteletlenség, gőg vagy büszkeség vezérli, amikor főbenjáró bűnét elköveti, hanem vallási törvényei tiltják az ember előtti hódolattevésnek eme formájától. A zsidó hagyományban a meghajlás (*histahaváh*) a legfőbb hála és tisztelet kifejezésének jele volt, az imádaté, s mint ilyen egyedül az Örökkévalónak járt ki,⁴⁰ kivételes pillanatokban Isten választottjának és választott népének,⁴¹ vagy egy-egy prófétának,⁴² s csak a legritkább esetben a királynak, mint az Örökkévaló felkentjének.⁴³ Ám minden egyéb meghajlás — akár ember, akár faragott képmás előtt történjék is — a bálványimádás legsúlyosabb vétkéét, s a legszigorúbb vallási előírások megszegését jelentette. Nem véletlen, hogy a midrás-irodalom csakúgy, mint az Eszter könyvének görög nyelvű, deuterokanonikus kiegészítése, vagy akár Josephus Flavius elbeszélése egyaránt kiemelten fontosnak tartja ezt a vonatkozást megemlíteni és tudatosítani. A deuterokanonikus szöveg az imádkozó Mordekhájjal az alábbiakat mondhatja: „Te mindenről tudsz, tudod azt is, Uram, hogy nem gögből, kevélységből vagy dicsőségvágyból tettem, hogy nem borultam le a fennhéjázó Hámán előtt” (*Eszter könyve 4,17d*).⁴⁴ Josephus külön is hangsúlyozza, hogy Mordekháj azért nem borult le, mert ezzel a hódolattal csak az Istennek tartozott,⁴⁵ s a vonatkozó targum- illetve midrás-irodalomban is azt olvashatjuk, hogy Mordekháj csak Isten előtt hajlandó meghajolni,⁴⁶ továbbá egy meglehetősen különös, de szempontunkat tekintve rendkívül fontos exegetikus megállapítás félreérthetlenné teszi az adott helyzetet, azt állítván, hogy Hámán ruhájára egy bálvány volt ráerősítve, s aki előtte meghajolt, az ezáltal a bálványt is imádkozta.⁴⁷ Minthogy tehát Hámán nincs tisztában Mordekháj tagadó és elutasító viselkedésének valódi okával, ezért kezdetben a személyes ellentét legkézenfekvőbb indoka kínál magyarázatot a kettejük közötti feszültségre.

⁴⁰ld. Genesis 24,26.48.52; Exodus 4,31; 24,1; Deuteronomium 26,10; Zsoltár 29,2

⁴¹ld. Exodus 11,8; Jézása 45,14; 49,23

⁴²ld. Sámuel első könyve 28,14; Királyok második könyve 2,15

⁴³ld. Sámuel első könyve 24,9; Királyok első könyve 1,16.23.31

⁴⁴A görög kiegészítés számozása H. Rahlfs Septuaginta-kiadását követi.

⁴⁵vö. Josephus Flavius: A zsidók története XI,6,8.

⁴⁶2 Targum Eszter 3,4

⁴⁷Eszter Rabba 2,5; 3,1-2; Abba Gorion 22; Panem áherim 46.

A történet drámai fordulópontja az a pillanat, amikor Hámán értesülve Mordekháj zsidó voltáról, vallási és kulturális „másságáról”, személyes haragja azonmód a kollektív gyűlölködés irracionálisába transzponálódik. A bibliai szöveg már-már feleslegesnek tűnő minuciozitása valójában rendkívül fontos információt hordoz: Hámánt úgy mutatja be a textus, mint Hamdata fiát, aki „az Agág nemzetségéből való” (*Eszter könyve* 3,1).⁴⁸ Hámán aprólékos prezentációja, származásának pedáns feltüntetése korántsem véletlen: Agág az amalekiták királya volt, azé a népe, amely a népek közül elsőként fordult Izráel ellen. Az amalekiták az egyiptomi szolgaságból kivonuló népnek a JHWH-től kapott szabadsághoz való jogát kérdőjelezték meg, s afféle internacionalista segítségnyújtás címén hátba támadták a pusztában vándorló népet (*Exodus* 17,8-16). Ősi ellenségről van szó, amely ellen az Örökkévaló „háborút visel nemzedékről nemzedékre” (*Exodus* 17,16), így például akkor, amikor Sül legyőzte az amalekitákat, mindenkit kardélre hányt, s csak királyuknak, Agágnak kegyelmezett meg (*Sámuel első könyve* 15,7-9). Saul kegyelmi gesztusa bukásához vezetett (*Sámuel első könyve* 15,10-33), ugyanis Agág életben hagyásával nem tett semmit az ősi gyűlölet megszüntetése érdekében, noha az Örökkévaló egykor világos szavakkal adta tudtára Izráelnek mindenkor kötelességét: az örök ellenségeskedés elleni fellépést és mielőbbi felszámolását. Az amalekiták népe ebben az értelemben és összefüggésben az atavisztikus gyűlölködés szinonimája, amellyel szemben a támasztott népnek, mint a többi nép előképének a legeltökéltebb módon, szellemiségének és ha kell fizikai valóságának minden erejével ki kell állnia. „Emlékezzél meg arról, mit tettek veled útközben az amalekiták, amikor Egyiptomból kivonultál. Istent nem félve hátba támadtak az úton, amikor fáradt és kimerült voltál, s elszakították tőled mindazokat, akik gyengülten elmaradtak mögüled. Ha az Örökkévaló, a te Istened nyugtot ad majd minden ellenségtől körülöttes azon a földön, amelyet az Örökkévaló, a te Istened ad neked örökségül, Amaleknek még az emlékét is töröld el a földön. Ne feledd el!” (*Deuteronomium* 25,17-19).

A fenti sorok az emlékezésre való felszólítás (*záchór* — emlékezz) igényével és elvárásával a kollektív tudás és emlékezet életben tartó erejét

⁴⁸Josephus nemcsak azt említi meg, hogy Hámán „született amalekita volt”, hanem — mintegy magyarázatként — hozzáteszi: „gyűlölte a zsidókat, mivel az amalekiták népét, amelyből ő is származott, a zsidók verték meg.” (*A zsidók története*, XI,6,5.)

alapozzák meg, amely a traumákon áteső reflektáló tudat katartikus erkölcsi utánpótlását, felmérhetetlen morális tartalékát képezheti, s egyúttal valódi forrásává válhat az örök démonival való eltökélt szembefordulásnak.⁴⁹ A történelmi tudás kioltása, s a történelemnek, mint érzékelhető és felfogható szukcesszivitásnak a megszüntetése az amnézia rettenetes szimplifikációjához, az emberi cselekedetek súlytalanná, elviselhetetlenül könnyűvé válásához járul hozzá, kifogyhatatlan munícióját képezvén a kiteljesedő barbárságnak. Ám valaminek az elfeledtetése, az emlékezetből való kitörlése (*damnatio memoriae*) létezésének, „ontikus státuszának” megszüntetésével válik egyenlővé. Nem véletlen, hogy a Szentírás egy másik helyén — ugyancsak az amalekitákkal (az örök amalekitákkal) kapcsolatosan az Örökkévaló a maga tér- és időbeli végtelen szinkronitálásában, mintegy a történelem fölé pillantva már egy másik világra szegezi tekintetét: „az amalekiták emlékét kitörlöm az ég alól” (*Exodus 17,14*).

Csak hogy a történelem még nem adta meg magát, s ennek súlyát és kíméletlen realitását Mordekháj a saját bőrén kénytelen megtapasztalni, minthogy az amalekiták emléke még nem töröltetett ki az ég alól. Hámán tehát megtudta azt, hogy Mordekháj zsidó, s ettől kezdve „kevésnek látszott szemében, hogy csak Mordekhájra emeljen kezét: immár azon gondolkodott, hogy Mordekhájjal együtt mind kiirtja a zsidókat Achasvéros király egész birodalmában” (*Eszter könyve 3,6*). Hámán személyes haragját egyszeriben a kollektív gyűlölködés váltja fel, s mintegy igazolást találva az ősi, kibékíthetetlen ellentétben, ettől kezdve nem csupán Mordekháj személye, hanem a zsidó nép egésze válik a gyűlölet tárgyává. Mindeközben Mordekháj alakja maradéktalanul alkalmas volt arra, hogy Hámán gyűlölet-metamorfózisát indukálja és generálja. A privátnak induló, ámde általánossá terebélyesedő gyűlölet továbbra is hordozója maradt annak a személyes ellentétnek, amely Mordekháj udvari státuszából és elismertségéből, s Hámán irigykedéséből és féltékenységéből fakadt. Mordekháj megbecsültsége, amolyan „udvari zsidó” léte — hasonlóan Józseféhez vagy Dánieléhez — nem egész népe elismerésének, hanem leginkább individuális szerencsének vagy

⁴⁹ Weinrich — Auschwitz vonatkozásában — éppen ezért beszél „a felejtés lehetetlenségéről”. Id. H. Weinrich: *Léthé. Afelejtés művészete és kritikája*. Budapest: 2002. 263. skk. Fordította: Mártonffy Marcell. Id. ugyanehhez: P. Ricoeur: *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: 2000. 654.

rátermettségnek volt köszönhető,⁵⁰ s ebből fakadóan valamennyiük helyzete roppant sebezhetővé vált: mindhármuk személyes történetének kiélezett pillanatai és drámai fordulópontjai ennek a kiszolgáltatottságnak az egyértelmű és tanulságokban bővelkedő jelei.

Hámán masszív zsidóellenességét tehát sok évszázados történelmi trauma magyarázza, amely egyéni hatalmi-politikai törekvéseiben és jól körülírható lelki tényezők jellegzetes megnyilvánulásaiban manifesztálódik.⁵¹ Feltett szándéka immáron a birodalom egész zsidóságának elpusztítása, s ehhez a legaljasabb és legcélravezetőbb taktikát dolgozza ki:

a zsidóság politikai ellehetetlenítését, lejáratását és legfőbb ellenséggé váló megjelölését. A királynak tett feljelentését igaz és támadhatatlan hazafiként teszi meg, hiszen még ebben a súlyos helyzetben is finansiális problémák redőzik homlokát, s minden idegszálával az államkincstárra koncentrál: a zsidóság elpusztításából eredő adókieésést önkéntes alapon, saját zsebből maga kívánja pótolni. Az uralkodó színe előtti interpellációja nemcsak a vádat, hanem a végső megoldás forogatókönyvét is tartalmazza: „Királyságod megszámlálhatatlan népe között él a tartományokban szétszórtan és elkülönülten egy nép. Törvényük különbözik minden más népétől, s a királyi rendeleteket sem tartják meg. Ezért nem válik javára a királynak, ha nyugton hagyja őket. Ha a király jónak látja, adjon írásos parancsot kiirtásukra, s leszámolok 10.000 talentum ezüstöt tisztviselői kezébe a királyi kincstár javára” (*Eszter könyve* 3,8-9).

Az egyéni, személyes ellenségtől — George Schwabnak Cari Schmittre támaszkodó terminológiáját követve⁵² — a közösség

⁵⁰ Sokat elárul a tény, hogy a történet során Eszternek — mellesleg éppen Mordekháj tanácsára — még királynőként is hosszú időn át meg kellett tagadnia, el kellett titkolnia identitását: „Mivel Mordekháj megtiltotta, Eszter sem árulta el sem népét, sem származását” (*Eszter könyve* 2,10).

⁵¹ A zsidó hagyomány nem véletlenül szövi Hámán alakja köré azt a legendát, amely szerint ő volt az, aki Judea királyainak és Templomának a kincseit eltulajdonította. ld. *Panem áherim* 46; *Eszter Rabba* 3,1. De jellemző, hogy ugyancsak a hagyomány szerint Hámán tisztátalan ételekkel és vérfertőző orgiákkal Izráelt kívánta gyengíteni, s elérni azt, hogy azok a zsidók, akik Mordekháj tanácsa ellenére részt vesznek az ilyen lakomákon, romlásba és pusztulásba taszítsák önmagukat (*Eszter Rabba* 7,13).

⁵² vö. a *foe* és az *enemy* fogalmait, amelyeknek héber (*sone* — *ojeb*), görög (*ekhltrósz* — *polémiosz*) és latin (*inimicus* — *hostis*) megkülönböztetése egyaránt ismert. A héber Bibliában az egyéni ellenségre példa az *Zsoltár* 3,8, míg a közösség ellenségére a *Numeri* 35,23-25. Ehhez ld.: G.

ellenségének alakjáig eljutva és azt kellőképpen démonizálva Hámán egy, az egész birodalmat fenyegető ellenségképet vázol fel a király jelenlétében, amely ellenség roppant veszélyességét éppen az a tény jelenti, hogy nem külső világok és terek lakójaként, hanem belülről, a tartományok többi népe közé ékelődve, rejtőzködve, földalatti aknamunkát kifejtve lép fel a hatalommal szemben és az egész birodalom ellenében. Hámán előítéletes gondolkodását még csak nem is a ténylegesen bekövetkezett események következményeiből levont „hibás és rugalmatlan általánosítás”⁵³ határozza meg, amely legalábbis valamilyenfajta megelőző tapasztalatokra épül (a latin *praejudicium* valójában ezt jelenti),⁵⁴ hanem a tények elébe menő feltételezés: ennél fogva nem a bekövetkezett tragédiákon és szerencsétlenségeken alapul az érvelés, hanem a várható bajok tételezésén és a zsidóságnak (mint afféle futuro-bűnbaknak) előre tulajdonított és megelőlegezett bűnösségén. Végeredményben tehát azon az ugyancsak hagyományos sztereotípián, hogy a rajtam kívüli, azaz a „másik” valójában ellenség, s az ellenség valójában maga a veleszületett veszély. Hámán ellenségkonstrukciója nem a realitáson alapul, sokkal inkább a tudatlanság gerjesztette előítéleteken, ősi, mitikus elképzeléseken, amelyek a valóságot éles törésvonal mentén dualisztikus formában osztja ketté „mi”-re és „ők”-re, jókra és gonoszakra, rendre- és káoszra, harmóniára és diszharmóniára. De egyúttal a politikailag fenyegető ellenség megidézésével és felemlegetésével Hámán éppen a politika kegyeit kívánja megszerezni, s egy mindenre elszánt ellenség kreálásával, az állandó fenyegetettség hangsúlyozásával és eltúlzásával biztosítani, legitimálni és nélkülözhetetlenné tenni elkötelezett és üdvözítő önmagát.

Hámán rágalomáriájának vezérmotívuma egy olyan állítás, amely az antik időkre visszanyúló antijudaizmus hagyományos, egyik leggyakrabban ismétlődő és variálódó predikátuma. Hámán ezt mondja: „*jesno am-echád mefuzár umeforad bejn haamim*” (van egy nép szétszóródva és elkülönülve a népek között) és „*datéhem sonot mikol-am*” (törvényeik különböznek minden népétől). Az idegenszívű, kozmopolita, a Jeruzsálem-Susán tengelyen rángatott zsidókkal szemben Hámán a

Schwab: „*Enemy vagy Foe: a modern politika kkonfliktusa*”, in: *Az ellenség neve* (szerk. Szabó Márton), Budapest: 1998. 39-55.

⁵³ W. Allport: *Az előítélet*. Budapest: 1977. 40.

⁵⁴ uo. 34-35. Ehhez ld. még: E. Young—Bruehl: *The Anatomy of Prejudice*. Cambridge: 1996. Az előítéletesség megnyilvánulásának érdekes történeti elemzését nyújtja A. N. Sherwin—White: *Radical Prejudice in Imperial Rome*. Cambridge: 1967.

megszokott *amixia* (elkülönülés) vádját fogalmazza meg, amely az autochton népre rendkívüli veszélyeket jelent és a birodalom egésze számára beláthatatlan következményekkel jár.⁵⁵ Valójában a diaszpórában élő zsidóság feltétlen — mert a feltételeket nem is maga szabta — ragaszkodása vallási hagyományaihoz, azaz Istenéhez, önmagához, s kettejük örök viszonyához gyakran hívta ki a környezet ellenszenvét, minthogy egyetlen nép sem utasította el oly makacs kitartással, mint a zsidók más népek isteneit, áldozati és szertartási törvényeit, s azokat a mindennapi szokásokat, vagy gyakorlatokat, amelyek az Örökkévalótól kapott előírásaikba ütköztek.⁵⁶ A zsidóság történelmét a Tóra törvényeiben tette folytonossá és elapadhatatlanná, s az önálló államiság megszűntével annak létét és szerepét az időtlenné ércesedett Tóra (Heine találó kifejezésével a „hordozható haza”) vette át, amelybe egy új, spirituális honfoglalást követően immár végleges otthonra lelt Izráel népe. Az egyistenhite, az időtől és történelemtől függetlenné váló, abszolútumnak tekintett törvénye és szokásai alapján sajátos életet élő zsidóság, amely „a történelem rejtélyes túlpartján élt és szolgált Istenének”⁵⁷ érthetatlenné, ijesztővé és gyűlöletessé vált a történelmen belül létező, törvényeikben,

⁵⁵ Az *amixia* vádjáról ld. P. Sch *Judeophobia. Attitudes toward the Jews in the Ancient World*. Cambridge—Massachusetts—London: 1997. 172 és 209; J. N. Sevenster: *The Roots of Pagan Anti-Semitism in the Ancient World*. Leiden: 1975. 107. Josephus Hámán szavait ekképp idézi: „...él egy ellenséges nép, amely a törvényeket megveti, a királynak nem engedelmeskedik, a maga szokásai szerint él, államunkat gyűlöli és alattomos terveket sző ellenünk.” (*A zsidók története*, XI,6,6). Josephus fogalom- és szókészlete (*ethnosz poneron* — gyalázatos nép; *amikton aszümphilon* — elkülönül és nem keveredik; *ekhtron* — ellenség) rendkívül élesen, de felettébb pontosan érzékeltette az *amixia* antijudaista érvének lényegét és irányultságát. Tacitus ugyanennek a vádnak ekképp ad hangot: „Különválnak étkezésnél, félrehúzódnak pihenéskor... az idegen nőkkel való érintkezéstől” távol tartják magukat. Tacitus vádjai is egy irányba tartanak, mégpedig a politikai konklúziók megvonásáig: az isteneket megvetik, hazájukat megtagadják, s „nem tisztelik a Caesarokat.” Tacitus: *Korunk története*, V,5. in: Tacitus összes művei. I. Budapest: 1970. 350-351. Fordította: Borzsák István. A zsidó hagyomány Hámán vádjait ugyancsak ebben a vonatkozásban foglalja össze: vallásuk eltér minden más nép vallásától, törvényeik minden más nép törvényeitől; a király rendeleteit nem hajtják végre; átkozzák királyainkat és hivatalnokainkat; fohászkodnak a király haláláért; ünnepeket tartanak csak azért, hogy ne kelljen a királyt szolgálniuk stb. ld. 2 *Targuin* 3,8; *Megilla* 13b; *Abba Gorion* 26; *Panem áherim* 68 stb. Az *amixia* zsidókat ért vádja egyébként rendkívül elterjedt volt az antik világban. Egyebek között az alábbi helyeken fordul még elő: Abdérai Hekataiosz, id. Th. Reinach (szerk.): *Textes d'auteurs grecs et romains relatifs au judaïsme*. Hildesheim: 1963.17; Apameiai Poszeidóniosz, id. uo. 56; Apollóniosz Molón, id. Josephus Flavius: *Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*. Budapest: 1984. 87; Apión, id. uo. 66; Philosztratosz: *Ta eisz ton Tüanea Aollónion*, V,33; Juvenalis: *Satura* XIV,96-104; Rutilius Namatians: *De redivo suo*, 1,383—384

⁵⁶ vö. R. S. Wistrich: *Antisemitism. The Longest Hatred*. London: 1991. 6.

⁵⁷ G. von Rad: *Az Ószövetség teológiája*. I. Budapest: 2000. 81. Fordította: Görfölv Tibor

szokásaikban, s mindennapjaik szakadatlanságában a történelmen „innen”, s saját hazájukon belül élő népek számára.

A Hámán előtti meghajlást megtagadó Mordekháj vallási előírásaival összhangban utasította el a bálványozásnak minősülő gesztust, ám Hámán szemében mindez politikai tettnek minősült. Hámán számára vallás és politika nem különül el egymástól, ám Mordekháj a kettőt egy pillanatra sem keveri össze. Hámán szemei előtt az a király jelenik meg, aki földi hatalmát isteni mindenhatósággal legitimálja, s kibocsátott rendeletei, mint örök és visszavonhatatlan utasítások az istenek végzésével válnak azonossá: „a király nevében írt és királyi pecséttel ellátott rendeletet nem lehet visszavonni” (*Eszter könyve* 8,8).⁵⁸ Mordekháj szellemi horizontján azonban egy másik uralkodó tűnik fel, akinek ő spirituális alattvalója, s ez a reláció a legcsekélyebb mértékben sem determinálja — nem is determinálhatja — a birodalom iránti lojalitását, s a polgári törvényekhez való viszonyát. Ezáltal válhat — Hámán világértelmezésében felfoghatatlan módon — egyszerre perzsává és zsidóvá. A király legfőbb embere eközben csak egy valamiben volt biztos és eltökélt: a másság elutasítása nem jelentett egyebet számára, mint annak eltörlését, megszüntetését és radikális megsemmisítését.

A zsidók kiirtásának ördögi terve — tudjuk — végül is kudarcba fulladt, s a történet a nép megmenekülésével és Mordekháj udvari karrierjével ért véget. Ámde a mindenkori történelem kínálta tapasztalatok ellenében felragyogó boldog vég aligha képes száműzni azt a nyugtalanító érzést, melyet a könyv kelt az első sorától az utolsóig. Noha JHWH támasztott népéről van szó, ám mégis a kibontakozó dráma menetében hiába keressük Istent, aki mintha éppen a legkiélezettebb pillanatban hagyta volna magára örökségének hordozóit. Az *Eszter* könyvének eredeti héber változatában — a héber bibliai kánon egyetlen könyveként — sehol sem találkozunk Isten nevével, vagy akárcsak az Örökkévalóra vonatkozó utalással.⁵⁹ Aligha fogadhatók el azok a vélemények, amelyek vagy arra hivatkoznak, hogy a végtelen gonoszság jelenléte nem viselte volna el Isten említését, vagy azt hangsúlyozzák, hogy a Szentföldön kívül keletkezett könyvben az Isten nevére való hivatkozás az Örökkévaló

⁵⁸ Ugyanerről a szokásról tanúskodik a *Dániel könyve* 6,9.13.

⁵⁹ Egy helyen mégis mintha Istenre hivatkozna a szöveg. Mordekháj a bizonytalankodó, tétovázó Eszternek ezt mondja: „Mert ha te most hallgatsz, máshonnan jön segítség és szabadulás a zsidóknak” (*Eszter könyve* 4,14) Mordekháj figyelmeztetése egyértelmű: Eszter szabadító tette teljes összhangban áll az isteni szándékkal, s a gondviselői akarattal.

profanizálását jelentette volna.⁶⁰ Mindenesetre feltűnő, hogy miközben a Tóra minden lapján felemlegeti JHWH-nak a történelemben véghezvitt hatalmát, az Eszter könyve éppen egy történet elbeszéléséből vonja ki Isten nevét és részvételét.

Az Eszter könyvében kibontakozó történet egészét a sors formálja. Jóllehet Hámán sorsvetéssel (pur, többes szám: purim) dönti el a végső megoldás napját, az események menetében minden a rájuk kimért végzet ellenében bontakozik ki: Esztert nem éri bántódás, amikor az uralkodó hívása nélkül a király színe elé járul, noha váratlan jöttével az egyik legsúlyosabb vétket követte el; az akasztófára szánt Mordekhai Ahasvéros legfőbb embere lesz, míg a király korábbi főembere, Hámán a Mordekhai-nak szánt bitófán végzi; a királyi rendelettel, azaz visszavonhatatlan hatállyal kiirtásra ítélt zsidók megmenekülnek, miközben a pogromra készülő üldözőikkel — királyi hozzájárulással — maguk a zsidók számolnak le.

Hámán, a kegyetlen zsarnok a sorsot kívánja birtokolni, a sorssal próbál játszadozni, Izrael végzetével, éppen Niszán havában, tehát akkor, amikor Babiloniában, mint az év első hónapjában az istenek kimérik az emberek sorsát az egész esztendőre. De ugyanebben a hónapban szabadultak meg a zsidók ősei Egyiptomból, a szolgaság házából, s a csodás szabadulás éppen azt véste örökre az emlékezetükbe, s arra figyelmezteti az egész világot, hogy nem a fáraó, hanem kizárólag JHWH az, aki dönt és végez népének sorsa felől. A történelem nincs a véletlennek, az esetlegességnek kiszolgáltatva, s az isteni terv és gondviselés minden kontingens — vagy éppen csak annak tűnő — esemény mögött tisztán és világosan felsejlik.

Ám a Szentföldjéről elűzetett, idegenbe hurcolt zsidósághoz hasonlóan JHWH is számúzi önmagát a látható és érzékelhető történelemből. A hebraizmus a megnyilatkozó Istenre tekint, az ő útját követi, a judaizmus az immár rejtőzködővé vált Istent kutatja. JHWH a korábbiakban a történelemben hallatta hangját, tettei révén a történelemben vált „érzékelhetővé”, mostantól azonban éppen a történelem gomolygó ködfelhője mögé rejtőzik. A héber világ a kinyilatkoztatás, s az otthon biztonságának a világa, a judaizmus az örökös bizonytalanságnak

⁶⁰ Blau Lajos ez utóbbi állítást vallja, miközben az újabb szakirodalom erősen megkérdőjelezi azt, hogy az Eszter könyve a Szentföldön kívül íródott volna. vö. Blau Lajos: „A Biblia történeti szemlélete”, in: uő: *Zsidók és a világkultúra*. Budapest: 1999. 79.

kitett rejtőzködése, a purimi maszkok mögé való megbúvásé. Amint Eszter is — Mordekháj szigor tanácsára — rejtőzködik, s nem fedi fel sokáig identitását,⁶¹ akként Isten is láthatatlanná válik, ⁶²ám láthatatlanságában egyúttal a keresés örök tárgyává lesz. A zsidó hagyomány az önirónia finom eszközével nagyon is tudatosan karikírozza ki a bukása felé tartó Hámánt, mintegy az ő szájába adva a zsidóság újra és újra megfogalmazódó, a történelem legsúlyosabb időszakaiban rendre visszatérő dilemmáját. Hámán a midrás elbeszélése szerint éppen azzal próbálja rávenni Ahasvérost, s a királyi tanács valamennyi tagját a zsidók elleni támadás megindítására, hogy a zsidók Istenének mindenhatóságát, s Izrael melletti feltétlen kiállását hangsúlyozó érvekre válaszként ezt feleli: „az az Isten, aki egykor tengerbe fojtotta a fáraó seregét, s számtalan csodát tett, most agg korba jutott, nem lát, s nem képes védelmezni. Hiszen nem rombolta-e le Nabukadneccar az ő otthonát? Nem égette-e föl az ő palotáját? Nem szórta-e szét az ő népét a föld minden sarkába? És lám, ez az Isten képtelen volt bármit is tenni Nebukadneccar ellenében. Ha ennek az Istennek lett volna még ereje és hatalma, nem védte volna-e meg valamennyiüket? Legyen ez a legerősebb bizonyítéka annak, hogy ő már aggastyán és gyöngé.”⁶²

Az Eszter könyve éppen ezáltal válik az antik sorstragédiák valóságos szellemi ellentétévé. Nem a fátum határozza meg az ember életének alakulását, s végzete nem a sorscsapások terhe alatti kegyetlen és elkerülhetetlen összeroppanás, hanem ellenkezőleg: annak tudatosítása, hogy a legnagyobb katasztrófák, az elszaporodó gonoszság idején nem valamiféle kívülről érkező csodában kell reménykednie, hanem önmagának kell sorsát alakítania. A cselekvés jogáról és kötelességéről van szó, a hallgatás, a félelem és az azonnali megváltás hamis illúziójával szemben. Ugyanarról, ami mellett Jeremiásnak is ki kellett állnia egykoron, visszautasítva a kétes reményekkel kecsegtetők népes táborát. Amikor Mordekháj és Eszter rátalál igazi feladatára, népük és önnön sorsuk tevékeny alakítására, a megbúvó, rejtőzködő, homályba burkolózó, ám a valódi célhoz elvezető utat pillantották meg.

S ha írásunk elején — aligha megbocsátható módon — egy kocsmai helyszínt választottunk kiindulásul, talán sors- vagy végzetszerű, ha

⁶¹ Eszter neve etimológiailag többféle módon értelmezhető. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy az egyik lehetséges megoldás szerint az „sztr” gyökből (elrejtőzni) származtatható.

⁶² Id. Abba Gorion 26-29; Panim áherim 68-69; Eszter Rabba 3,8-9.

befejezésül ismét az alkoholra való poétikus utalással keretezzük történetünket. A Talmud *Megilla* traktátusának egy helyén arról olvashatunk, hogy purimkor annyit kell innia az embernek, hogy „ne tudjon különbséget tenni (*ád lo jádá*) az »átkozott Hámán« (*árur Hámán*) és az »áldott Mordekháj« (*báruh Mordekháj*) kijelentések között.”⁶³ Mintha a kóser vörösbor garantálta, s a megszokottól kétségtelenül eltérő állapotban (nevezzük ezt talán az alkoholos befolyásoltságban való rejtőzködés megszentelt idejének), ha csak egy pillanatra is, de Hámán és Mordekháj egy világ polgáraivá, s tökéletesen felcserélhetőkké válnak. Mint az idők végezetén együtt lakozó farkas és bárány...

⁶³ *Megilla* 7b

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium rövid bemutatása

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégiumot 1995-ben hozták létre szegedi egyetemi hallgatók, hogy intézményes keretet adjanak a tagok érdeklődésének megfelelően szerveződő kurzusoknak, előadásoknak. A kezdeti lépések megtételében jelentős segítséget nyújtott Chikán Attila, a Rajk László Szakkollégium igazgatója.

Az egyetemi sajtó mellett a regionális médiában is igyekszünk megjelenni. Szorosabb kapcsolatot kívánunk kialakítani az országban működő más szakkollégiumokkal, hasonló célú társadalmi szervezetekkel. Mivel a Szakkollégium egyik fő célja, hogy az egyetemi tömegképzésen túlmutató oktatásban részesítse tagjait, ezért törekszünk arra, hogy egyre több tudományos műhellyel kezdjük meg és tegyük tartóssá az együttműködést. Célunk, hogy a Szakkollégiumot beemeljük az egyetemi köztudatba. Ennek érdekében szeretnénk felvenni, illetve frissíteni a kapcsolatot az egyetem vezetésével, valamint a hallgatói érdekképviselői szervekkel, hallgatói csoportosulásokkal. Úgy gondoljuk, hogy mind a térség, mind Szeged város számára fontos, hogy az itt képzett értelmiség a régió javára fordítsa szellemi kapacitását.

A szakkollégiumokra országosan jellemző az együttlakás. Sajnos nekünk egyelőre nincs ilyen lehetőségünk, de az Egyetem részéről egyre több segítséget és biztatást kapunk, így reméljük, hamarosan közös épületben tudunk működni, élni. A legvalószínűbb, hogy a Herman Ottó Kollégium 52 fős „B” épületében sikerül kialakítanunk egy „valódi” szakkollégiumot.

Elsősorban az Állam- és Jogtudományi, a Bölcsészettudományi, a Gazdaságtudományi és a Természettudományi Kar hallgatóira számítunk, várjuk azonban más karok társadalomtudományi érdeklődésű fiataljait is. Célunk, hogy az egyetemi tömegképzés mellett lehetőséget biztosítsunk az ismeretek személyesebb elsajátítására műhelymunka formájában. A kurzusok előadóit a szakkollégisták választják ki érdeklődésüknek megfelelően. A tagok öntevékenységehez a Szakkollégium keretet biztosít, és egy alkotó közösség kialakításához nyújt segítséget.

A képzések színvonalát belső szakmai szabályzatunk és szervezetünk (Tanulmányi Bizottság) garantálja. A felvételin nem elsősorban a

hallgatók tárgyi tudását, hanem nyitottságát, probléma-érzékenységet, kreativitását vizsgáljuk.

Közösségi életünk⁴ része a frissen felvettek beilleszkedését segítő táborok, beszélgetések, vitaestek, filmnézések szervezése, illetve végzős hallgatóink búcsúztatása.

Tagjainknak publikációs lehetőséget biztosítunk az egyetemi újságok hasábjain (együttműködést alakítottunk ki többek között a Szegedi Egyetem, a Bölcső, a Magyar Közöny és a Közgazdoló szerkesztőségével) és saját kiadványainkban, honlapunkon.

Előadásokat, konferenciákat szervezünk tagjaink és az egyetemi hallgatók számára. Szakkollégiumunk nem zárt, a rendezvények mellett a kurzusokra is várunk „külsősöket”. Célunk, hogy a különböző tudományágak új eredményeit a szélesebb közönséggel is megismertessük.

Szoros kapcsolatunk van az ország más szakkollégiumaival, közös rendezvényeken, táborokon, vitaesteken veszünk részt.

Szervezetünk konferenciák, előadások szervezésével öregbíti az Egyetem és a város hírnevét. A Szakkollégium indított útjára egy nagyszabású vállalkozást az Informatikai Kormánybiztosság segítségével, a Central European Database of Theoretical Writing (CEDTW) elnevezésű projektet, melynek célja, hogy összegyűjtse, és az interneten több nyelven elérhetővé tegye a környező országok (a visegrádi négyek mellett Románia) kutatóinak, fiatal szakembereinek társadalomtudományi munkáit, önéletrajzát.

A Szakkollégium önállóan működő közhasznú egyesület, anyagi javaival önállóan gazdálkodik. Bevételeinket a tagdíjak mellett elsősorban pályázati pénzek jelentik. A Szakkollégium jelenleg négy számítógéppel, két nyomtatóval, egy szkennel, egy fénymásolóval, továbbá magnókkal, diktafonnal, írásvetítővel rendelkezik. Könyvtárunk mintegy 200 kötetből áll.

2002/2003 első félévétől a Gazdaságtudományi Kar Feketesas utcai épületében önálló irodát kaptunk. Ez nagy előrelépést jelentett a Szakkollégium életében. Korábban albéretekben elhelyezett eszközeink nagy része és könyvtárunk itt kapott helyet.

A Szakkollégium a 2002-es Sziget Fesztiválon egyedüli szervezatként képviselte a Szegedi Tudományegyetemet. Önálló sátrunkban minden estére más témában hívtunk előadókat, és a Civil Nagysátorban pedig nagy érdeklődés kísérte a civil szféra erejéről szóló előadást.

2003-as eredményeink

1. Programjaink

A naptári év kezdetével indítottuk el előadássorozatunkat a Millenniumi Klubban. Itt a tagjainkat – s így vélhetően az egyetemi hallgatókat – érdeklő témákban hívunk meg minden kedden előadókat, akik a téma ismertetése után kerekasztal-beszélgetésen vesznek részt, ill. a közönség kérdéseire válaszolnak.

A nyári Sziget Fesztiválon másodjára voltunk jelen, számos beszélgetés szervezésével képviselve a szegedi egyetemet. Tavaszi esélyegyenlőtlenségi konferenciánkat nyitórendezvénynek tekintjük, ezután minden évben szeretnénk hasonló fórumot tartani.

Idén is számos kurzust indítottunk, amely az egyetemi képzésben nem vagy kevésbé mélyen érintett témákat tárgyalja. Továbbá szeptembertől nyílt kurzust is szerveztünk, mely „Magyarország holnap” címmel hazánk jövőjét vázolta fel egy-egy társadalomtudományi terület (jog, közgazdaságtan, politológia, szociológia, pszichológia, filozófia) szemszögéből.

2. Kapcsolatunk az egyetemmel

A korábbi egyetemi vezetéssel megkezdett egyetemi tárgyalásaink már idén szeptemberben (részleges) eredményre vezettek, 9 tagunk a Herman Ottó Kollégium „B” épületében lakik, és megkezdtuk az előkészületeket egy egyetemi szintű szabályzat elfogadtatásához. Így hosszú idő után szakkollégiumunk ismét valódi kollégiumként működne, az ország összes más szakkollégiumához hasonlóan.

3. Más kapcsolataink

Kapcsolatok az elsőéves hallgatókkal

A szakkollégium működésének folyamatosságát és a működés színvonalának fenntartását, emelését az biztosítja, ha megfelelő utánpótlást keresünk és nevelünk. Ezért már a nyáron (a felvételi értesítő levélben) felvettük a kapcsolatot a leendő egyetemi hallgatókkal, levelezőlistán tájékoztatjuk őket programjainkról, elsős kurzusokkal igyekszünk őket bevonni a szakkollégium életébe. Remélhetőleg a tavaszi felvételre már többen úgy érkeznek, hogy pontos képük van szervezetünk működéséről, céljairól.

Nemzetközi kapcsolatok

A nyár folyamán részt vettünk egy nemzetközi konferencián Németországban. Itt számos ország képviselőivel együtt az „ellenállás” fogalmát jártuk körül. A tanácskozás végén cselekvési tervet dolgoztunk ki, hogy a többi résztvevő szervezettel közösen uniós pályázatot nyújtsunk be, és az adott országban égető diszkriminációs kérdésekről konferenciát, tanácskozást szervezzünk.

Részvételünk az országos szakkollégiumi mozgalomban

Szakkollégiumunk Szegedről egyedül vesz részt folyamatosan az országos szakkollégiumi egyeztetéseken, tagunk képviseli a vidéki szakkollégiumokat a háromtagú érdekvégyesítő csoportban, mely elsősorban az Oktatási Minisztériummal hivatott tartani a kapcsolatot.

A tavaszi Szakkollégiumi Nyílt Napon szervezetünk egyedül képviselte Szegedet, a nagy kerekasztal-beszélgetést (meghívottak voltak többek között Magyar Bálint, Halmai Gábor, Pléh Csaba, Chikán Attila) megelőző mindkét kisebb beszélgetés szervezésében részt vettünk, ugyanígy társszervezők vagyunk az évente megrendezett Töserdei Táborban. A felsőoktatási reform tervezetéről készített állásfoglalásban szintén egyedüli vidéki szakkollégiumként vettünk részt, ott voltunk a szakkollégiumi mozgalom és az Oktatási Minisztériumnak decemberi fórumán, sőt, az állásfoglalás mellé mellékletet szerkesztettünk.

Együttműködés más szegedi hallgatói szervezetekkel

Egyik kezdeményezői voltunk a Hallgatói Egyesületek Kerekasztalának, melynek célja az egyetemi öntevékeny szervezetek összefogása, egymás rendezvényeinek kölcsönös támogatása, a résztvevők folyamatos tájékoztatása. Itt közel tucatnyi más hallgatói szervezettel közösen célunk tartalmas, előremutató programok szervezésével a hallgatók figyelmének felkeltése társadalmi problémák iránt.

4. Pénzügyi helyzetünk

Mivel egyik tagunk képviseli a vidéki szakkollégiumokat a minisztériumi tárgyalócsoporthoz, folyamatosan követjük az állami pályázati rendszer működését, változását. Célunk továbbá, hogy a

hamarosan létrehozandó Gyermek- és Ifjúsági Konferencia tagjaként az uniós pályázati forrásokról is naprakészen értesüljünk.

A nyáron kiírt oktatási minisztériumi pályázaton – annak ellenére, hogy akkor még az együttlakás feltételét nem teljesítettük, s ezt most is csak részben sikerült elérni – a vidéki szakkollégiumok között kiemelkedően, Szegeden a legmagasabb összeget nyertük el. Forrásainkat más pályázati és támogatói pénzekkel igyekszünk bővíteni.

Támogatók

A kötet megjelenését támogatták:

Oktatási
Minisztérium

A konferenciát támogatták:

Inter-Európa Bank Rt.

ASZKIPROFI Rt. csoport társulati tagja

Szegedi Akadémiai Bizottság

Szakkollégiumi Füzetek III.

A Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium
időszakos tudományos kiadványa

Szerkesztették:

Körtvélyesi Zsolt
Sz. Maknics Zsuzsanna
Németh Márton
Rácz Árpád
Soós Judit
Szilárdi Réka
Varga Attila

A konferencia szervezésében részt vettek továbbá:

Gaál Gergely
Kiss Csaba
Petró Éva
Szerdahelyi Ágnes
Varga Tímea

Külön köszönet:

*Lengyel Balázsnak, Szabó Gábor Zsoltnak, Szanyi Ágnesnek,
Pócs Kata Ritának és Bakajsz Gábornak.*

Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium

6722 Szeged, Feketesas u. 28./216.
62/54-4871, 30/805-4871 (3-as mellék)
szttsz@stud.u-szeged.hu

ISBN 963 214 307 8